

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

DÉRY TIBOR:
LEVÉL A JELENKORHOZ

POMOGATS BÉLA:
DÉRY ANTIMEMOÁRJAI

BERTHA BULCSU: INTERJÚ
KÁLÁSZ MÁRTONNAL

KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL:
A KÉT NEMŰ TÁRSADALOM,
VAGY A NŐ HELYZETE
KORUNKBAN

CZINE MIHÁLY:
IRODALMUNK
A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

HALLÁMA ERZSÉBET:
SIMON BÉLA

PÁL RITA ELBESZÉLÉSE

BAJOMI LÁZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA

BUDAPESTI ÉS KAPOSVÁRI
SZÍNHÁZI LEVÉL

SZÁMUNK SZERZŐI:

**BAJOMI LAZÁR ENDRE
BEBESI KÁROLY
BERTHA BULCSU
CZINE MIHÁLY
DEMÉNY OTTÓ
DERSI TAMÁS
DÉRY TIBOR
HALLAMA ERZSÉBET
KALÁSZ MÁRTON
KAPUSI IMRE
KÁLDI JÁNOS
KERESZTES AGNES
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI
 GRANDPIERRE EMIL
LOVÁSZ PÁL
PÁL RITA
PÉCSI GABRIELLA
POMOGÁTS BÉLA
RÓZSA ENDRE
SZÁVAI JÁNOS
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TÓTH ISTVÁN
VÁRÓCZI ZSUZSA
WALLINGER ENDRE**

KÉPEK:

**BIZSE JÁNOS
SIMON BÉLA**

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 5. SZÁM

1969. MÁJUS

TARTALOM

DÉRY TIBOR: Levél a Jelenkorhoz - - - - -	419
POMOGÁTS BÉLA: Déry antimemoárai (<i>Jegyzetek az „Itélet nincs” margójára</i>) - - - - -	423
BERTHA BULCSU: Interjú Kalász Mártonnal - - - - -	431
KALÁSZ MÁRTON: Viola d’amour (vers) - - - - -	437
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A kétnemű társadalom, vagy a nő helyzete korunkban - - - - -	440
LOVÁSZ PÁL versei: Évfordulón, Pécsi pillanat, Örökség - - - - -	448
DEMÉNY OTTÓ versei: Idő, Oroszlán - - - - -	449
PÁL RITA: Rezervátum (elbeszélés) - - - - -	450
RÓZSA ENDRE: Jugoszláv katonák sírjánál (vers) - - - - -	462
PÉCSI GABRIELLA: Tűzveszélyes! (vers) - - - - -	463
HALLAMA ERZSÉBET: Simon Béla - - - - -	464
DERSI TAMÁS: Krúdy a színpadon - - - - -	468
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - - -	474
WALLINGER ENDRE: Kaposvári színházi esték - - - - -	480
KERESZTES ÁGNES versei: Néked igazság adatik, Italbolt - - - - -	484
BEBESI KÁROLY: Elégia (vers) - - - - -	485
CZINE MIHÁLY: Irodalmunk a két háború között - - - - -	486
KAPUSI IMRE: Utam kimérte (vers) - - - - -	491
KÁLDI JÁNOS versei: Tavaszelői monológ, Wismar - - - - -	492
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika (<i>Regényírók vallomásai, Mit fordítanak a franciák?, Mit olvasnak a franciák?, Olvasó- napló</i>) - - - - -	493
SZÁVAI JÁNOS: Jacques Borel: Rajongás - - - - -	500

THIERY ÁRPÁD: Pákolitz István: Ami lehet	-	-	-	-	-	-	-	501
KISS DÉNES: Ágh István: Rézerdő	-	-	-	-	-	-	-	503
VÁRÓCZI ZSUZSA: Szántó Tibor: Élet, halál, cigaretta	-	-	-	-	-	-	-	504
TÓTH ISTVÁN: László Lajos: A busók földjén	-	-	-	-	-	-	-	506

A Jelenkor krónikája	-	-	-	-	-	-	-	-	508
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	-----

KÉPEK

BIZSE JÁNOS rajzai	-	-	-	-	-	-	-	422,	430,	461
SIMON BÉLA rajzai	-	-	-	-	-	-	-	-	499,	506

Mű mellékleten

SIMON BÉLA: Megindultak
Új istálló Alsószentmártonban
Vászonterítő asszonyok
Iskolaudvar

A borítón BIZSE JÁNOS rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13 05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekkszámra száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámra: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyezsámára.

69-1604 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Levél a Jelenkorhoz

Kedves Jelenkor

azzal tisztelt meg, hogy kérdések formájában szellemi hogylétem felől érdeklődött. Elnézését kérem, ha határozott kérdéseire csak bizonytalan válaszokat fogok adni. A kor megtanított arra, hogy csak bandzsítva lehet a világot úgyahogy megismerni, s hogy nincs nyaktörőbb mutatóvány annál, amikor az író valamilyen nézetet vall, s tetejében még ragaszkodik is hozzá. Legterméke-nyebb pillanataim azok, amikor önmagammal sem értek egyet. Persze, még ma is megesik, hogy erélyesen állítok vagy tagadok valamit – inkább tagadok – de mindig abban a lappangó reményben, hogy ezeket az ifjúkoromra emlékeztető botlásokat az olvasó elnéző mosollyal a helyükre teszi. A magam csillapítására pedig beérem azzal a csendes feltevessel, hogy folyamatos tévedéseim, összegezve, végül mégiscsak valamilyen tisztességes – nem szégyellni való – ábrát fognak eredményezni. Bizom abban, hogy útjelző tábláim, amelyeket már a bölcsőbe magammal hoztam, s amelyekre menetközben táltam, nem okvetlenül a pokolba irányítanak.

De, hogy el ne bizzam magam, ma már lehetőleg kitérek az egyenes válaszadás elől. De nem is kívánom az olvasónak megkönnyíteni, hogy rajta-
kapjon: merüljön el velem együtt bizonytalanságaimban, hátha attól leszünk mindketten okosabbak. Tehát, még egyszer elnézést!

A mai magyar irodalom lehetőségeiről azért nincs véleményem, mert nem ismerem. Helyesbíték, rosszul ismerem. Olvasói kíváncsiságom apadván – sajnos, teszem hozzá – már csak azoknál az íróknál állapodik meg, akikben régtől fogva bizalmam van, vagy akik személyes barátságukkal megvesztegetik ma már könnyen megtéveszthető ízlésemet. Ez már csak ingoványon érzi jól magát, lidércfények között, amikor a rossz talajviszonyokra hivatkozva azzal mentegetheti magát, hogy nincs hol megvesse a lábát. Lehet, hogy ez kórtünet, de lehet, hogy a koré, melynek gyarlóságait az író, ha nem vállalja is, de előbb-utóbb kiütköznek a jellemén és a kézírásán.

Elismerem, nagyfokú tiszteletlenség, hogy nem olvasom, vagy csak ritkán, élő hazai, de külföldi íróársaimat sem, ezért is elnézést. Amit ilyképp az irodalomról, illetve ennek lehetőségeiről – megvalósítható lehetőségeiről – mondhatok, az tehát nem annyira a tapasztalati valóság továbbfejlesztése, mint elvont elmetorna: kellő szkepszissel fogadtassék. Megvallom, engem ma már személy szerint jobbadán csak a művészetek magasra nőtt alakjai ér-

* Déry Tiborhoz – interjú céljából – négy kérdést intéztünk. Az író válasza magába olvasztotta kérdéseinket, újakkal egészítette ki, továbbgondolta őket. Eredeti kérdéseink így – e rendhagyó interjúban – feleslegesekké váltak. (Szerk.)

dekelnek (s hálás vagyok a sorsnak, hogy író-deák koromban a Nyugat nagy nemzedékén edzhettem izlésemet), de az irodalmat nem ezek, a nagy forradalmárok s a nagy pásztorok teszik, hanem az arany középszer, amely amazoknál közérthetőbben s főképp szolidabban fejezi ki egy nép lelkiállapotát és lelki szükségleteit. Ha tehát eltekintek azoktól a jelentős, idős kortársaimtól, akik már letették súlyos garasait és csak saját korlátaikon belül növekedhetnek tovább, akkor a fent említett arany középszert kellene megvizsgálnom, mit tud kimondani abból, amivel amazok adósok maradtak. E vizsgálatra érdeklődés híján alkalmatlan vagyok. De jogot érzek arra, hogy a kritikát erre a feladatára figyelmeztessem: az irodalomból visszakövetkeztetve fedje fel s fogalmazza meg világosan – már amennyire erre lehetőség van – erényeinket, hibáinkat s főképp s elsősorban elhallgatott álmainkat. Még a rossz művek is tanulságosabbak, s ennél fogva társadalmilag hasznosabbak lehetnek egy zseni rémlátomásainál. Az ideg orvos is az elme hiányaiból következtet vissza az agy egészséges működésére.

Hogy a huszadik század irodalma mennyire tudja átfogni a kor problémáit? Merész kérdés. Hisz még nem ismerjük pontosan magukat a problémákat, a naponta szaporodókat sem, csak a szomszédságukban kereskedünk. Nem tudom például, hogy az osztályellentétek s az osztályharc, melyre szüntelen figyeltetnek, valóban vízvázalasztó problémája-e mai történelmünknek? Nem inkább a földrészek egyre élesedő harca-e az, a két nagy tömb, a fehér és a színes fajok szembefordulása, az úgynevezett kulturált s az úgynevezett fejlődésben visszamaradt országok ki nem békíthető ellentéte? Vajon nem a nacionalizmus lemeteszhetetlen, újránövő hidratejei marják-e az emberben a legveszélyesebb sebeket, még ma is, annyi bölcsesség működtetése s annyi füstbe ment remény után? Talán a népesség robbanásszerű szaporodása jelenti a még ezeknél is nagyobb veszélyt, vagy a víz és a levegő elszennyeződése, amely az atomrobbantásnál is biztosabb, lassú kihalásra ítélheti fajtánkat? Vagy a technika elmebajos önállósulása, az ember alkatrésszé minősítése egy gépi universumban? Van, merre kapkodnunk a fejünket, még ha voltaire-i bölcsességgel csak a saját kis kertünket ápoljuk is, tudatunkban az eltemetett kérdésekkel.

Provinciálisnak azt az irodalmat nevezném, mely a fenti, s a hozzájuk csatlakozó számtalan kérdés nem-ismeretében vagy titymálásával munkálkodik helyi feladatain. Bármily pontosan végzi is el, amit maga elé tűzött, ha nem nyitja ki műhelye ablakait az egyre távoluló látóhatárra – akár borúsnak, akár napfényesnek neveztetik is ez – nem elegendő fényben, nem a háromméretű térben dolgozik, hanem egy lelapított dimenzióban. Hiányozni fognak munkájából azok az eleven kérdőjelek, amelyek az emberiség jövője, tehát jelene fölött is függnék. Ennek híján alakjaiban – mintáiban – csak a tüneteket látja majd meg s jegyzi föl, de az anamnézis felderítetlen marad. Nem a téma teszi a provincializmust: az író nyugodt lelkiismerettel foglal-

kozhatik akár egész életén át egy dorozsmai tanyaház élettanával, ha tudatában van azoknak a kérdéseknek, melyek a tanyát közeli s távolról körülveszik. Válaszról nem neki kell gondoskodnia. Nem is tudhat – ne becsüljük túl magunkat! – de alakjainak megbízásából az a megtisztelő feladat hárul rá, hogy nevükben segítségért folyamodhatik a társadalomhoz, rajta keresztül a természethez.

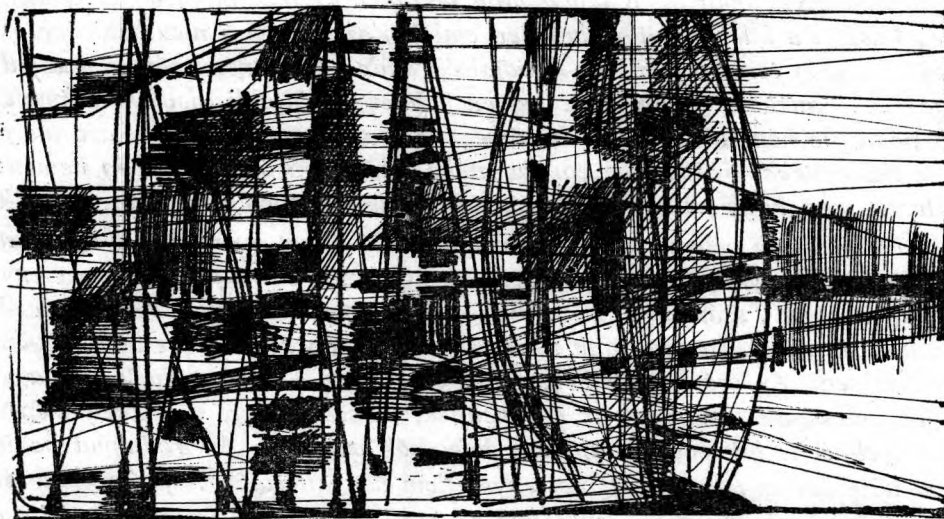
Provinciális-e a magyar irodalom? Az, s okkal, mert az ország is az. Ebből a mélabúból száraz lábbal s könnytelen szemmel kilépni csak olyan kötelessége volna az írónak, gondolom, mint a mezőgazdászé, hogy önmagát művelve, nagyobb hozamra serkentse földijeit is. Persze, azzal a gyanúperrel élek, hogy alapjában véve a nagy nyugati nemzetek is provinciálisak, ha alulról, táptalajukról nézzük őket, s a francia vidék például csak annyiban különbözik a magyartól, hogy az Balzacot, ez Jókait olvas. A magvasabb különbség följebb mutatkozik, abban a majdnem önellátó vékony rétegben, mellyel a nagy tömeg önmaga fölé igyekszik nőni: s itt semmilyen hamis hazafiság ne áltasson bennünket azzal, hogy egy szinten állnánk a határainkon túl munkálkodó értelemmel. Nem az irodalmi, művészeti eredményeit nézem (nouveau roman, pop-art stb.) melyek talán csak tisztavirágok, hanem a leleményüket, nem a tudásukat, hanem a kíváncsiságukat, nemcsak a találatukat, hanem az ezeket rögtön ellenőrző merész józanságukat. Hogy tehetsége-sebb-e a francia, angol, német stb. a magyarnál, vagy csak a történelem rosszindulata, Muhi, Mohács, és Bécs akasztotta-e meg növekedésünket? ... nem tudom. Az valószínűnek látszik, hogy közelmúltunkat a ránk kényszerített beltenyészet sorvasztotta, s bár ezt az örömtelen korszakunkat nagyjából lezártnak tekinthetjük, vagy remélhetjük, de sebhelyeit máig viseljük: a korszerű műveltség hiányát. A gondolatok fesztelen keringését még ma is meg-megakasztja a félelem kitörölhetetlen emléke, az érthető s menthető óvatosság, a még érvényes tabuk. A fiatalság gyanakodva néz apáira: – tanulj tinó! ... minek? ... hogy ökörr legyen belőlem? Külföldi divatok majmolását pedig ne hányjuk annak a közösségnek a szemére, amely idehaza annyi keserves emléket gyűjtött be emlékezetébe. Még nem tudhatja, még nem tanulhatta meg, hogy túl az óperencián sem pusztultak még ki a vasorrú bábák.

Törlendőnek vélem továbbá, önmagunkban is, azt a nevetséges igényünket, hogy a magyarság hüvelykmatyi létére (tizsmilliónyian vagyunk) versenyre keljen ötven-, százmilliós népekkel – ez is provincializmus. Rosszfajta alhazafiságra nevel. Ne akarjunk minden áron világhírnévre szert tenni, irodalomban sem. Az arányérzék helyes működtetésére a nemzeteknek épp annyira szükségük van, mint az egyéneknek, persze a nagy népeknek még a kicsinyeknél is fokozottabban, el ne kapassák magukat. Az irodalmat pedig nem félténém az úgynevezett versenyszellem hanyatlásától. A jó író, művész – ha tiszteli mesterségét – tulajdonképp csak önmagával versenyez: tud-e a legutolsó legjobb könyvénél jobbat írni? Nem a külföldi kiadók határozzák

meg rangját, legfőljebb kelendőségét. Sok könyvem jelent meg külföldön: nem mondom, hiúságomnak jól esett, s itthoni keresetemet is kellemesen megtoldotta, de íróasztalomnál ülve elsősorban a magyarul olvasót ültetem magam elé, annak írok, elképzelt eszményi alakjának, tehát végső soron önmagamnak. Nyilván ebből következik, hogy minden könyvem fordítása, még a legjobban sikerült is, hamisítványnak tetszik, s hogy prózámat éppoly lefordíthatatlannak érzem, mint – bocsánat! – egy jó verset.

Végezetül még egyszer visszatérnék a kimeríthetetlen kérdésre: a mai irodalom, a magyar s a külföldi, milyen hiven rajzolja meg korát, az egyén médiumán át a mai ember önarcképét, folyvást változó helyzetét és többé-kevésbé halhatatlan vágyait. Mint egy összetört tükör cserepei. Magunk tör-tük össze. A cserepek részleteinket sugározzák vissza, a bütyöktől a homlokig, s így van ez rendjén, hisz magunk is szétszaladtunk legkegyetlenebb szélsőségeink felé. Az ember jó- vagy rosszhiszeműen elfogult saját korával szemben, de annyit a mefisztófeleszi tárgyilagosság is elismerhet, hogy ritka hányatott korban élünk. Hogy mikorra várható az összefoglalása a valóságban és az irodalomban?

DÉRY TIBOR

BIZSE JÁNOS rajza

DÉRY ANTIMEMOÁRJAI

Jegyzetek az ÍTÉLET NINCS margójára

SZÁMVETÉS ÖTVEN ÉVVEL

Az *Ítélet nincs* az életet összegezõ, a múlttal számot vetõ, az eszmék és remények felett szemlét tartó írások rendjébe tartozik. A tamáshegyi kert lakója – szemben a hatalmas víztükörrel, az éjszaka csillagaival, az eltűnt idővel – végigtekint életén és korán, felidézi halottait, megfogalmazza szellemi végrendeletét. Búcsúzik talán, hiszen az élet teljességét mérlegre vetõ memoár a búcsúzás ünnepi műfaja. Igaz, ez a búcsú és számvetés – az író vallomása szerint – hosszabb ideje folyamatos: „amióta az eszemet tudom – olvassuk a memoár egyik helyén –, mind az életben, mind a művészetben egy motívum foglalkoztatta behatóan eszméletemet, idegeimet, indulataimat: a búcsú mozdulata, azaz készülődés a halálra”. E mozdulat most valóban a búcsúhoz hasonlít: végleges és elégikus. Reméljük és hisszük, hogy Dérynek nem utolsó könyve ez: a számvetés igénye és a búcsú gesztusa mégis az utolsó könyvéké. Déry mintegy egész sorsát össze akarta foglalni az *Ítélet nincs* lapjain; úgy jelenik meg, mint aki ennek a könyvnek az őszinteségébe és igazságaiba öltözve készül a jövő elé. Vagyis memoárja-önéletrírása mindenképpen műveinek betetőzése, eszméleetének végső tükre, világának summázata. Ez adja az *Ítélet nincs* rangját: a memoárirás idején, az egymásra toronyozódó önéletrajzok között nincs még egy, amely ennél több joggal hívna ki az olvasó megbecsülését, rokonszenvét.

A Tamáshegyi remetéje 1967 augusztusától az év őszéig írta e memoárt. Az első emlék, amelynél részletesebben elidőzött, az írói bemutatkozás, az 1917-es *Lia* című kisregény megjelenésének körülményei. Az emlékirat ötven évet tekint át tehát: az alkotó munka évtizedeit. Ennek az ötven esztendőnek az anyaga igen sokrétű s rendkívül összetett. Az első réteget az élet eseményei adják: az első művek, a bemutatkozás, a munkásmozgalommal kialakult kapcsolatok, szerelmek, emigrációk. Mint mindenkinek a sorsában, Déryében is van néhány kulminációs pont, néhány kulcsjelentőségű esztendő. Ilyen 1919, 1934, 1938, 1944, 1949, 1952 és 1956; sorra a Tanácsköztársaság, a bécsi munkásfelkelés, az első bebörtönöztetés, az ellenállás, a Rajk-per, a Felelet-vita és a második fogsághoz vezető politikai mozgalmak évei. Déry róluik beszél talán a legrészletesebben. Még ma is – amikor pedig kiábrándultságát hangoztatja – azokat az idõket idézi fel a legtöbb belső izgalommal, amikor személyes sorsa és a történelem egy-egy drámai pillanatban találkozott.

Ezek az évszámok is jelzik, hogy az emlékanyag második rétege a kor nagy mozgalmával foglalkozik: a 19-es kommun harcaival, az antifasiszta küzdelmekkel, a sztálinizmus periódusának történelmi mozgásaival, – vagyis a forradalom helyzetével és belső konfliktusaival. Déry rokonszenves módon távol tartja magát a korunkban elburjánzó memoároknak attól a gyakori gesztusától, amely felnagyítja a személyes múlt mozgalmi vagy forradalmi emlékeit. 1919-cel foglalkozva például nem kerít a feje köré veterán-glóriát. „A kommun napi munkájában – írja vonzó tárgyilagossággal – tehát nem vettem részt, bár azoktól a rossz novelláktól, melyeket akkoriban írtam, nyugodtan megtehettem volna, talán az is lett volna a szerényebb, tisztességebb választás. De nem akartam más szerepet vállalni – későbbi életem során is csak ritkán, talán kétszer vagy háromszor –, mint amelyet írói mesterségemmel összefüggésben ennek gyakorlása vagy védelme engedélyezett.” S amilyen tárgyias őszinteséggel számol be 1919-es helyzetéről és magatartásáról, olyan részletező objektivitással beszél a Tanácsköztársaság bukása után kialakult útvesztőkről is: az Otthonkör veszedelmes kártyacsatáiról. S később a történelem más pillanatairól: a bécsi munkásfelkelésről, a nyilas-uralom végnapjairól vagy a Felelet-vita korának súlyos atmoszférájáról.

Az *Ítélet* nincs önéletrajz és korrajz, de ennél sokkal több is; – a műfaj hagyományai szerint – gazdag galériát ábrázol: a kor szereplőiről, személyes barátairól. Ez az arcképcsarnok a berlini magyar emigráns Lorsy Ernő portréjával kezdődik, és az író anyjának arcmásával zárul. S a két kép között kicsoda gazdagság: Tóth Árpád, Füst Milán, Kassák Lajos, József Attila, Gábor Andor, Révai József, Gáspár Endre, – az utolsó ötven esztendő irodalmának néhány címszereplője, Déry halottai. Ezek az arcképek az emlékiratnak talán – esztétikailag – legértékesebb vívmányai. Az emlékező nemcsak eleven, testi és lelki valóságukban megjelenő figurákat ábrázol, hanem figyelemreméltó kritikai és irodalomtörténeti észrevételeket is tesz. Tóth Árpád légies-aszkéta alakját vagy Füst Milán prófétai márványarcát sikerült emberközelsébe hoznia, élettel átítatnia. S minden sorsnak és személyiségnek az általánosabb, filozófiai szintű tanulságát is fel tudta deríteni. Tóth Árpádról szólván például az ellentétesnek tetsző reális élet és költészet lényegi egységéről beszél. „Tóth Árpád pusztá életének – írja – öntudatlan köznapi példaadásával oly általánosan érvényes oktatásban részesített, amilyet mástól mint költőtől nem fogadtam volna el. Ellentétével oktatott: a líra s a valóság összecsapásának fényénél figyelhettem meg a kettő között a határt s az összefüggést. Érthettem meg, hogy gyarlóságaink konok szemétjéből égetjük ki érzéseinket...” S Füst Milán pátozában, gyakori színjátékaiban is így fedezi fel a szerepjátszás és a személyiség összefonódását, a maszk és az arc különös egységét. „Modorosság, mondtam – beszél a mesterségesen gerjesztett indulatokról –. De milyen költői erővel álcázta játékát! S mögötte, fedezetként, nagy költeményei”. És József Attila? Vajon ki látott Dérynél jobban a mítoszok és a körlelektani leírások hol fellengző, hol egzakt rétegei mögé, az alkotói s emberi lélekig? „Azt gondolom – olvassuk –, ez volt életének s művészetének képlete: az értelem szüntelen alkuja meg nem alkuvó kegyetlen ösztöneivel. Amelyeket a szerencsés természetű ember lebr, a művész szublimál. Értelme – kiváló üzemvezető – világnézetét szervezte át ösztöneit: így talált helyet és szerepet kegyetlensége számára is.” De folytathatnánk a lényegre tapintó megfogalmazások sorát azokkal az elemzésekkel, miket Kassák, Gáspár Endre vagy Révai József személyiségéről adott.

A memoár következő rétegét a jelen kisvilágának, a füredi ház bukolikus remeteségének rajza alkotja. A tamáshegyi kert a bölcs öregség kerete és otthona. Amikor Déry a házról vagy a kertről, a kert virágairól, a szomszédság hétköznapijairól beszél, a múlt viszontagságainak jelenlegi békés és boldog ellenpólusát rajzolja meg. De az egyszerű füredi emberek sorsának és arcának felvillantása még egy értelmet hordoz. Különösen abban a fejezetben érezzük ezt, amely az írónak és egyik szomszédjának beszélgetését rögzíti. Déry a múltat idézgeti: a ház múltját és saját eltűnt éveit. A felszabadulás utáni újrakezdetés lendületéről, a Rajk-per sokkjáról, a Felelet-vita ijesztő eseményeiről, 1953–54-es országjáró útjairól és 1957-es bebörtönöztetéséről beszél. Társa, az egyszerű parasztember is feleleveníti a maga „Odysseiáját”: a munkás és próbás éveket, azt az időt, midőn 1950-ben Titó „kémjeként” többszázad magával a hortobágyi árkustanyai internálótáborba hurcolták. S azt az időt, amikor az ő számára is elérkezett a szabadság és a felemelkedés pillanata. Az író elbeszéléséből a fokozódó kételkedés bontakozik ki, a parasztból a fokozódó bizalom. Mintha Déry azt akarná sejtetni, hogy a hitek és remények válságának idején az egyszerű és természetes életrend jobban őrizheti épségét, sikerebben lábolhat ki a történelem buktatóiból.

S végül: az önéletrajznak mintegy utolsó rétege az eszmélkedés. Az epikus vagy portré-festő részletek alighanem csak arra valók, hogy a memoárok írója belőlük indítsa a filozófiát, a gondolatokat. Az *Ítélet* nincs a mai Déry teljes eszmei panorámáját magában foglalja: az élet és a halál, a szabadság és a hatalom, az alkotás és az elkötelezettség legfontosabb kérdéseire tekint ki. Vannak közöttük olyan gondolatok, amikkel az író már ötven esztendeje küzd. Az írói szabadság és felelősség, általában az erkölcs és a hatalom gyakran egymással konfliktusba kerülő fogalmaira gondolunk. Ezek a fogalmak Déry első írásai óta a műhely és az élet centrumában foglalnak helyet, időről időre választásra és döntésre hívják ki az eszméletet. Volt idő, midőn

Déry egyértelműen az anarchikus szabadságra, az alkotás öncélú létre szavazott: a proletárdiktatúra bukása után, az emigráció filozófiai kalandjaiban. Máskor – a német fasizmus uralomra jutása után és a bécsi munkásfelkelés idején – ellenkezőleg az autonómiáról is lemondani kész csatlakozást és elkötelezettséget választotta. Gondoljunk arra a közéleti etikára, amit a *Szemtől szembe* lapjain fogalmazott meg. S a történelem hullámváza azóta is gyakran sodorta az egyik fogalomtól a másikig. A memoár életösszefoglaló jellege abban is megmutatkozik, hogy Déry ma már nem választani, hanem egyesíteni akar. Illetve félrelöki a korábbi konfliktusokat és ellentéteket, s az *erkölcs* kategóriájában egyesíti a szabadság és a felelősség, a szuverenitás és az elkötelezettség fogalmait. Moralista lett tehát. Önszemlélete is a moralistát állítja elé. „Mint említettem – írja – hetvenhárom éves vagyok. Amennyi szegyeletet valót az emberi fajta ez idő alatt összehordott, azzal ki lehetne emelni sarkaiból a földet, ha ugyan e golyó fogékony volna erkölcsi és észbeli ellenvetésekre. A magam egyéni életében, aránylagosan, nem maradtam el sem időben, sem mennyiségi, sem minőségi szolgáltatásokban fajtám ebbeli buzgálkodása mögött. De minthogy erkölcsi mértékkel igyekszem a magam értékrendjét meghatározni..., tehát röviden, egyszóval, mivel moralista vagyok magán- és közéletemben, sokszorosan vétkesebbnek érzem magam kortársaim, sőt személyes ismerőseim többségénél...”

ÖSZINTESÉG ÉS VITAK

A moralista attitűdje őszinteséget követel. Az önéletrajzi műfaj természetszerű közege ugyancsak az őszinteség. Déry azonban nagyon jól tudja, hogy minden őszinteség mennyire relatív, s a múltat, a tényeket mennyire meg szokták hamisítani a romló emlékezet, a szégyenkezés, az önszemlélet, az érdek vagy egyszerűen a fogalmazás utólagos beavatkozásai. „Tudván, hogy önvizsgálatom eredményét közölni fogom – mondja –, elmém valamennyi képessége máris felkészül arra, hogy megvesztegessen, mindegyik a maga autonóm célja érdekében. Nem vagyok hiú, de a dicsekvés vagy a megalázkodás lehetősége azzá tesz. Szemérmes vagyok, a rám váró feladat azonban szemérmelenségre kíván támaszkodni, szerénységemet pedig minduntalan meg fogja kísérteni a vallomás kényszere. Az önmagammal folytatott párbeszéd jóformán még meg sem kezdődött, írói önkényem máris alakítani igyekszik, a szép arányok s a kellő összkép kedvéért a nyersanyagból itt lefarag, amott hozzátesz, egész volumenében művé igyekszik csiszolni, ami jog szerint majd csak később, a vallomás után kívánna művé lenni. Előzetes cenzúrát is gyakorol nyilván, emlékezetem mozsarából nem engedi felszínre, amit nem odavalónak ítél.” Ezek a szavak az alkotás és a vallomás természetszerű diszparitását fejezik ki. Egy másik alkalommal pedig az őszinteség és a nyilvánosság diszparitásáról olvasunk: „Végeredményben minden önelemzés egy sakkjátszmához hasonlít, amelyet önmagammal játszánék. Még megbízhatatlanabbnak tetszik a vizsgálat, mikor eleve tudom, hogy eredményeit a nyilvánosság elé fogom bocsátani; ha megvesztegethetetlennek látszom is, a társadalom várható helyeslése vagy rosszallása – ember vagyok – már a nyomozást is befolyásolja. Dac vagy alkalmazkodás veszélye fenyeget, mert sajnos, a nyilvánosság elé érve valamennyi mozdulatunk gesztussá válik.”

Az őszinte fogalmazás tehát mindenképpen – külső és belső akadályokba ütközik. Déry, aki az *Ítélet nincsben* gyakran az önirónia nyelvén beszél, többször is figyelmezteti olvasóját, hogy a memoár adatainak vagy elemzéseinek elfogadása bizonyos óvatosságot kíván. Ennek ellenére a lehetőség szerint teljes őszinteségre, az igazság szövegítés nélkül való megfogalmazására törekedik. Tudatában van annak, hogy a közönség orientálását és informálását végző apparátus – a „mass-media” – valaminő propagandisztikus érdek szolgálatában gyakran hagyja figyelmen kívül az igazság és

valóság kritériumát. S azt is tudja, hogy a memoáriródalom kevés kivétellel korunkban a „mass-media” eszköze. Éppen ezért, nyílt polémiaiban a modern információs apparátus természetével, a kendőzetlen igazság elmondására vállalkozik; még akkor is, ha saját botlásairól, hibáiról (pl. kártyaszenvédélyéről, zűrzavaros üzleteiről, gyávaságairól) kell is beszámolnia. „Igen – vallja –, tudom, az élet fürgébb az igazmondásnál s termékenyebb az erkölcsnél, mégis úgy látom, kétélyeink tömkelegéből egyre határozottabban bontakozik ki öregkorom egyetlen hittétele: ha egy valamenynyire is egészséges társadalmat akarnánk létrehozni, mondjunk le a hazugságról.” Ez a vallomás nem először hangzik el: publicisztikájának válogatását összeállító, *Út-kaparó* című könyvének 1956 júliusban keltezett előszavában ugyanezt a tételt olvasuk, még a fogalmazás is hasonlatos. „Ellentéteimből – hangzik Déry nyilatkozata –, melyeknek fojtása néha fájdalmasabb egy gyilkosságnál, egyre világosabban oldódik ki egy nagy tanulság: az író mindenkinél jobban kötve van az igazsághoz. Mintsem, hogy vétsen ellene, némuljon el.”

Az öszinteség körülményeire, természetére és belső kényszerére vonatkozó eme nyilatkozatok s az önéletírás valóban imponáló igazságkeresése ellenére a viták nem maradtak el. Még hozzá két irányú vád is érte Déry emlékiratait: részben az öszinteség indiszkréciójá vázása, részben egy súlyos kihagyása tekintetében. Az első váddal szemben könnyen védekezhetünk. Többen – nyilvánosan vagy magántársaságban – azzal vádolták az *Ítélet nincs* íróját, hogy kegyeletsértő módon, indiszkrét formában tárta fel néhány irodalomtörténeti személyiség – Füst Milán vagy K. Böhm Aranka – magánéletét. Ennek a vádnak nem sok értelme van. Bázisa az a polgári etikett, amely áthangszerelt módon napjainkban is tovább él, esetleg éppen a szocialista közvélemény hangadó fórumain. Az írói élet vagy az az emberi sors, amely valamiképpen az irodalmi-művészeti világ közegébe került, – nevezzük ezt balsorsnak vagy szerencsének – mindenképpen közügy. S egy önéletírásnak éppen a kor, és a „mass-media” valóságot átszínező-átszerkesztő tendenciáival vitába szálló öszinteségét nem lehet arra kötelezni, hogy megtorpanjon valamely életsors diszkrét tényei előtt; ha azoknak elbeszélése nem öncélú, hanem az író mondanivalóját szolgálja. Különben is: a memoáriródalom klasszikusai és modernjei – Saint-Simon hercegtől Simone de Beauvoirig – vagy a régi magyar emlékirók – Bethlen Miklóstól Hermányi Dienes Józsefig – nem ismerik a vallomásnak azt az óvatos szemérmességét, amit a mai olvasóközönség bizonyos rétegei kértek számon Déry memoárjaitól.

Sokkal súlyosabb az a kínos szenzációt keltő vád és kiigazítás, amely Déry öszinteségének érvényességét érintette. A Rajk-perrel kapcsolatos kijelentésekről és emlékeztetésekről van szó. A kiigazítás ebben az esetben feltétlenül jogosult, hiszen az írónak ellenőriznie – vagy ellenőriztetnie – kellett volna nyilatkozatait. S minthogy ezt nem tette, pillanatnyi amnéziája olyan kínos helyzetet eredményezett, amelyben jóformán kérdésessé vált az emlékirat emberi hitele. Más kérdés az, hogy a helyreigazító megrovás elég különös forrásból érkezett, s egy olyan egykori szerkesztő szállt perbe Rajk László becsületének védelmében, aki folyóiratában az inkriminált Déry-kéziratot lendületben és szónokiságban messze felülmúló gyalázkodást közölt. (A Főrumban megjelent dolgozat szerzője ugyanis a „patkányirtás” motívumának variációt játszott el.) A Magyar Nemzet 1968. október 27-i számában megjelent helyreigazító cikk tanúsága szerint Déry egykori írása ugyanis lélektani problémák felett töprengett, s ezt a töprengést bizonyára lagymatagnak találta a szerkesztői várakozás. A cikk így az úgynevezett „Augias istállójába” került, egy olyan ládikába, amely bizonyára rejt még néhány meglepetést.

A helyreigazítás tehát jogos – annak ellenére, hogy különös módon történt –; a helyreigazítás ténye azonban nem érintheti Déry emlékiratainak hitelét. Annál kevésbé, mert a Rajk-perről, a per atmoszférájáról és történeti jelentőségéről – tudtommal – az *Ítélet nincs* adta eddig irodalmunkban a leginkább hiteles és lényeglátó ábrázolást. A per, s ami körülötte az ország közvéleményének manipulációs megdolgozásában történt, ugyanis parabolisztikus és drámai erejű képzetbe sűrítette össze a sztálinista-rákossista struktúra valamennyi visszás elemét. Sinkó Ervin elemzi részle-

tesen moszkvai naplójában azt a folyamatot, melynek során a harmincas évek konstruált pereiben az állambiztonság és a propagandaapparátus szervezetei megdolgoztak a kiszemelt vádlottakat, illetve a közvéleményt. Sinkó nem vádaskodik, hanem a kialakult struktúra természetét próbálja felderíteni. Azt a folyamatot kutatja, hogy „mint hatalmasodik el mindenkin mindinkább, mint valami tartós gigantikus hideg-lelés a fenyegetettségnek egyre szorongatóbb sejtelve vagy tudata.” S a manipulált közvéleményhez számítja saját személyét is. „Volt-e nekem a legkisebb okom is – teszi fel a kérdést –, hogy az én magatartásomat a Radek-Pjatakov per idején mindenki másénál lényegesen jobbnak tartsam? Van-e erkölcsi szempontból a legkisebb okom is önelégültségre, tekinthetem-e magamat kivételnek, nem hatalmasodott-e el rajtam is az az általános, emberhez méltatlan demoralizáltság, amely így vagy úgy, de mindenkin úrrá lett?...” Sinkó arra az összefüggésre hívja fel a figyelmet, amely egyébként Déry memoárjából is kiderül. A konstruált perek, jelen esetben a Rajk László ellen vezetett eljárás megítélésénél ugyanis nem az a fontos, hogy Déry milyen cikket írt vagy Vértess György milyen cikket követelt, hanem az a manipulációs szerkezet, amely hatása alá tudta vonni a tömegeket, akár jószándékú és forradalmi gondolkodású embereket is. Annak ellenére, hogy a mai olvasó minduntalan szembetalálkozik a per forgatókönyvének durva és primitív dramaturgiai-lélektani botlásaival. Déry is erre a jelenségre figyel; azt vizsgálja, hogy a közvélemény milyen tényezők következtében, milyen manipulációk hatására hitte el akár a hihetetlen. „Az országban – írja elemzésének mintegy foglalatoként – nyilván százezernyi lennének, akik nemcsak önzésüket, de bizalmukat s reményeiket is oltalmazni igyekeztek. Mások, akiket elkápráztatott a hazugság szemükre irányított laser-sugara.” Vagyis a per szociológiai és szociálpszichológiai körülményeit vonja vizsgálatának körébe. A történelem egy abszurd drámáját gondolja át, s ez a vállalkozása – hosszú távra – sokkal fontosabb, mint az a hibája, amit az amnéziás rövidzárlat egy pillanata okozott. A hiába ugyanis kiigazítható, az elemzés szociológiai és lélektani igazságkeresése azonban megmarad.

MEMOÁR ÉS MODERN IRODALOM

Említettük, hogy Déry igen sokrétű anyagot – életrajzot, korrajzot, portrévázlatokat, elmélkedéseket – gyűjtött össze az *Ítélet nincs* lapjain. Sőt ennél talán még változatosabb az emlékirat materiája: két alkalommal ugyanis egykori írásait használja fel dokumentum gyanánt. A 21. fejezetben az 1938-as börtöntapasztalatokat akkori feljegyzéseinek közlésével beszéli el; a 26. fejezetben pedig néhány stiláris változtatással újra megjelenteti *Egy vers keletkezése* című, a Nyugat 1928-as évfolyamában napvilágot látott tanulmányát, mintegy dokumentálva akkori költői lelkiállapotát és műhelyét. Ez a változatos anyag mégsem esik mozaikokra, noha Déry művének szervezettségét nem a memoárokból szokásos időrend teremti meg. Az *Ítélet nincs* írója elveti az időrendben szerkesztő módszert, minthogy a szó eredeti értelmében nem önéletrajzot vagy memoárt ír. Nem a múlt menetét akarja felkutatni, nem az események, élmények és felismerések egymásból kinövő szerves folyamatának rekonstrukciójára törekszik. Nem azt az oksági rendet szeretné megrajzolni, amely őt íróvá, gondolkodóvá, forradalmárrá – vagy egyszerűen Déry Tiborrá tette az évek, évtizedek során. Vagyis nem annak az „éducation sentimentale”-nak az ábrázolására törekszik, amely egyébként az európai memoáriródalom legfőbb művészi törekvése és hagyománya volt Rousseau vallomásaitól Simone de Beauvoir emlékirataig. Déryt – azt mondhatnánk – nem a múlt érdekli, hanem a jelen. Mai lelkiállapotát, világképét, a jövő számára hagyományozandó örökségét akarja összefoglalni; s a múltnak csak annyiban van szerepe munkájában, amennyiben minden lelkiállapot vagy világkép történeti képződmény, a történésben érvényesülő fogalom. A könyv

műfaji megjelölésénél ezért talán helyesebb, ha a „memoár” helyett André Malraux szavát: az „antimemoár”-t használjuk. Ez a megjelölés részben az időrend elvetésének gyakorlatára, részben a jelen – és a jövő – felé forduló érdeklődésre utal.

Déry tehát elutasítja az önéletrajzok szokásos időrendi mechanizmusát s olyan struktúrát keres, vagyis inkább teremt, amely a jelenidejűség elvét, a világkép és közérzet aktuális összefoglalásának feladatát szolgálja. Ez a struktúra természetesen bonyolultabb, mint a hagyományos időrend, rendező elve nem a múltó élet vagy a történelem, hanem valami más: talán a lélek rejtettebb övezeteinek szerkezete. Ez a szerkezet az asszociatív technika alkalmazásához vezet. Az egyes fejezetek, az egyes epizódok – miként a modern regény látszólag kaotikus, valójában nagyon is kiszámított konstrukciójában – a gondolatok vagy érzelmek egymást előhívó rendjében következnek. Ez a sorrend általában a kontrasztra épül, műfajilag és érzelmileg egyaránt. Vagyis az epikus anyagot (a portrét, a történetet) az elmélkedés; a remény és a vállalkozás harmonikus dallamát a kiábrándulás és a kétely szölamája követi. A Déry által rajzolt portrészorozat pedig, mint azt Fehér Ferenc a minap találóan megállapította (Kortárs 1969. 3. szám) a „haláltánc” modern változata. Ez a „haláltánc” ugyancsak a jelenidejűséget hivatott érzékeltetni: az író aktuális közérzetéhez ugyanis szervesen hozzátartozik a halál közelségének a tudata. A memoár első fejezetében maga Déry is ezt a tudatot szólaltatja meg, még hozzá a haláltáncok groteszk stílusában: „el-nézem a föld népét, amint óvatosan tapogatózó ujjakkal ki-ki helyükre nyomkodja kifordult gerincsigolyáit, s hasüregén hátranyúlva nyálával visszaragasztani igyekszik az elmozdult porckorongokat. A csontvelő, sajna, már rég kifolyt. A tüdő is elfogyott, s belőle az édes, illatos, virágporos levegő. Csöndben tesznek-vesznek ott lent, a fedélzeten, egymást figyelve üres szemgödreikkel, melyeken átsüt a hold. A hajó halad, halad. Ó jaj, meg kell halni, meg kell halni!”

A jelenidejűség – s mindaz, ami ennek a fogalomnak értelmet ad: az önábrázolás, a közérzet-analízis, az eszmélet-tükröztetés – nemcsak azt jelenti, hogy Déry könyve a memoár-műfaj egy különös változata („antimemoár”!), hanem azt is, hogy a modern magyar próza egyik különleges vállalkozása. Mostanában többször hangzott el olyan kritikai vélemény, amely prózairodalmunk megtorpanásáról tett megjegyzéseket. Déry műve semmi esetre sem a megtorpanás dokumentuma: sőt a modern magyar irodalom egyfajta korszerű irányzatának izmosodását jelzi. Azt a műfajt dokumentálja, mely a fikció fogalmát elutasítva a valóságból és a gondolkodásból építkezik. Miként az esszéregény, ez a műforma is azért hozza szintézisbe az elbeszélést és az intellektuális anyagot, hogy megszüntesse az események epikumának alkalmi, anekdotikus jellegét. Az esszéisztikus fejezetek vagy kommentárok ugyanis az előadott valóság értelmezésére valók. Arra, hogy ne pusztán emlékekkel találkozzék az olvasó, hanem az emberi sors általánosított jelenségeivel, vagyis e jelenségek modelljeivel. Így válnak Déry emlékei is modellekké: a huszadik század baloldali értelmiségének általánosított tapasztalataivá. Az irodalmi élet, az emigráció, a mozgalom, a „szocializmus kalandja” (ahogy Sartre mondta emlékezetes prágai beszédében), a bebörtönöztetés modelljei fogalmazódnak meg Déry emlékirataiban.

Korszerű ez a műfaj, ugyanakkor illeszkedik irodalmunk hagyományaihoz. A magyar próza, mint ez köztudott, nem teremtett olyan iskolát, mint a francia, az angol vagy az orosz regény. Nekünk is van azonban egy prózai hagyományunk, amely talán a szokásosnál több figyelmet érdemel: az emlékirat. Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata, Kemény János, Hermányi Dienes József, Bölöni Farkas Sándor és mások műveire gondolunk. Ezek az írások ugyanúgy egyesítik a történetet és a kommentárt, az elbeszélést és a gondolkodást, mint a modern esszéisztikus emlékiratok. Mint Déry memoárjai. Az *Ítélet nincs* – miközben modern prózánk egy korszerű irányzatát követi, sőt új megoldásokat hódít, új utakra terel – ehhez a hagyományhoz is igazodik, ezt az örökséget folytatja tovább.

Déry önéletírása abban is eltér a műfaj hazai átlagától, hogy nem az utólagos megelégedés és a jövőbe sugárzó bizalom gesztusaival zárja a számvetést és a vallomást. Az *Ítélet* nincs szerzője, áttekintvén életét és korát, úgy látja, hogy a történelem nem igazolta ifjúságának konok reményeit. S főként nem igazolta azt a hitet, amely a történelem ésszerűségére számított: a rációt megcsúfolták a háborúk, a fasiszta hatalomátvételek, a konstruált perek. A hatalomvágy, a halálfélelem, az erőszak és a szorongás, úgy tetszik, legyőzte a józan eszt. Déry éppen ezért – bár világéletében az értelem pártján állott – számításba veszi az irracionális abszurd mutatóváltványait. „Sajnos attól tartok – írja –, semmilyen jövőbeni tudásunk, Földtől a Hold túlsó feléig terjedő, a molekuláris genetikától az idegsejtek működéséig, nem fog megóvni az ismeretlentől való félelem, végső soron a halálfélelemtől. Védekezésünk talán civilizáltabb képet kap, elhárító mozdulataira ritkábban lesz szükség – bár ez is kétséges, lásd Auschwitz, Vietnam, atombomba stb. –, de végképp az irráció nem tessékkelhető ki az egyén, sem a társadalom életéből.” Ez a felismerés nemcsak gondokkal tölti el, hanem alázatosságra is tanítja. „Gyöngé vagyok – vallja – s ezért alázatos is tudok lenni, négy szemközt a mindenséggel. Nem hiszem, hogy az ember a teremtés koronája. Nem hiszem, hogy tudata valaha is befogja az élet eredetét és célját, ha ugyan van célja. Leleményes műszerezéssel egyre több részletet derítünk fel égen és földön, az anyagban s a folyamatokban, s bár mélységesen tiszteltem tudományos kíváncsiságunkat s a nyomába lépő teremtmény kedvet, kétlem, hogy bármikor is eljutnánk a végső kérdésig, amelyre ha nincs válasz, a felderítő út, minden ígérete ellenére, minden öröme ellenére is a pusztába futtat.”

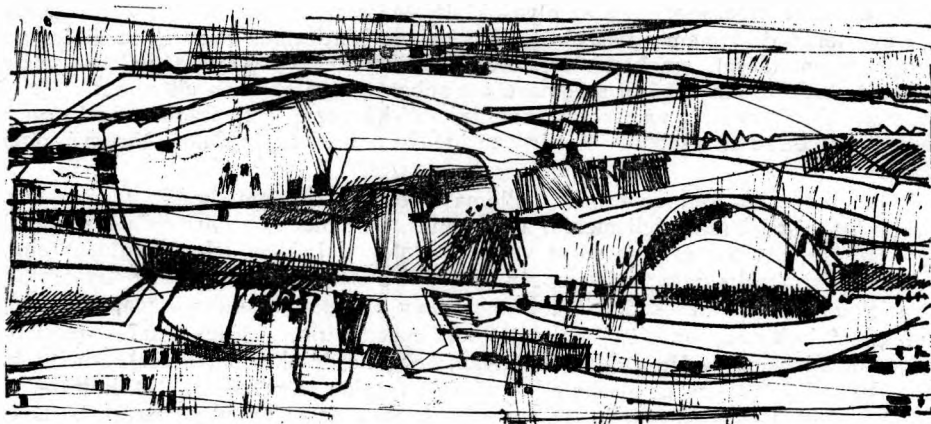
Az alázat egyszersmind kételyt is jelent Dérynél. A kételkedő elme pedig nem szívesen mutatja fel életét-sorsát példa gyanánt; nem azért gondolkodik, mintha bárkinek is útbaigazítást akarna nyújtani. Déry több alkalommal is hangoztatja azt, hogy emlékezéseit vagy gondolatait nem szabad életigazságoknak elfogadni. Minthogy nemigen veszi észre, hogy az emberiség megszívlelte volna kanyargós útjának, kudarcainak, történelmének tanulságait, ő is óvakodik a tanácsadástól. „De hogy tanácsokat merészségem adni a rózsaszín malomkő-asztal mellől jelenünk, jövőnk megváltoztatására – mondja –, arra már nem vállalkozom. Nem is volna foganatja. Elmondom önmagam, sunyin, félőszinten s minden szavamba egy zaklatott, szemérmetlen kérdőjelet zárva; ez a legtöbb, amit a magam s tisztelt olvasóim érdekében tehetek.” Úgy gondolja, az önfeltárás, a krónika és a gondolkodás igazsága önmagában is elég. Ez a megfékezett ambíció egy másik vonatkozásban ugyanakkor az őszinteség becsvágyával egészül ki. Az „elmondás”-nak ugyanis csak akkor van értelme, ha a kendőzetlen valóságot tárja az olvasók elé. Másrészt – minthogy a „tanácsadásról” eleve lemondott, nem válaszolnia kell, hanem kérdeznie. Déry is idézi Lukács György egy mondanak, amelynek értelmében az ember „válaszolónak lény”. Az *Ítélet* nincsenben testet öltő emberi-írói magatartás azonban a legélesebben ellentmond ennek a programnak. Déry nem válaszolni akar, inkább kérdezni, ezt viszont minél pontosabban és minél részletesebben. E kérdező igénye a modern irodalom törekvéseiben osztozik.

A kételkedés és reményvesztés vallomásaiból mégis kiemelkedik néhány élet-filozófiai igazságnak szánt felismerés: a helytállás, a munka és a harmónia eszményei. Déry sohasem futamodott meg sorsa vagy feladatai elől. Nem lehet meglepő tehát, hogy életének morális összegezése során elsőként a helytállás erkölcsére hivatkozik. Arra a feladatvállalásra és konokságra, amely nem a sikertől, hanem önmagától kapja igazolását. A kultúrát magát is ilyen vállalkozásnak tekinti. „Minek írsz? – teszi fel önmagának a kérdést – Ha tudnám! Nyilván, hogy kérdéseket tegyek fel, amelyekre nincs válasz. A küzdelem az elérhetetlen válaszáért: talán ez a kultúra.” A kultúra, az írás azonban nemcsak kötelesség, hanem a boldogság, az önbecsülés forrása is. Déry így beszél a mindennapi munka egészséget és derűt szerző gyakorlatáról: „ma már munka nélkül nem tudok megélni. Igaz, hogy sohasem, mert ha nem dolgoztam –

pénzkereset után jártam, vagy kártyáztam, vagy szerelmi indulataimmal küszködtem, vagy nagyritkán részt vettem a politikai gyakorlatban, vagy hosszabb-rövidebb utazásokkal fedeztem nirvánás, önromboló szükségleteimet –, alapjában véve mindig boldogtalan voltam. Csak az írás elégít ki, s néha rövid időre egy nekem való szép tárgy ajándékai, de azok is csak mint munkára ihletők; coitus interruptus, ha örömet nem tudom füzetembe átlényegíteni.” A helytállás lélektani imperativusza és a munka öröme építi meg a harmóniát. Déry valamikor romantikus módon élte át sorsát, életének kontrasztjait: akár a teljes szabadságot, akár a teljes elkötelezettséget választotta. Ma az arányosságra szavaz, a kiegyenlítést, a harmóniát képviseli; „életünkben is legyünk arányosak” – mondja.

Talán a harmóniának ez a vágya, az arányosság elvének ez az átélése okozza, hogy bár az *Ítélet nincs* írója reménytelenül vagy legalábbis kételkedve tekint az ember és a történelem esélyeire, személyes sorsában mégsem boldogtalan. Memoárjában az élet és az eszmélet viszontagságait, megcsalatásait ábrázolja, mégsem érzi kifosztottnak vagy eltiportnak önmagát. Önéletírásának atmoszférája nem tragikus, inkább elégikus. Elegendő, minthogy a tapasztalatok, a csalódások, a megszerzett tudás magasáról tekinthet vissza a pálya emelkedőire és bukatóira, saját reményeire és kudarcaira. Az elégikus életérzés azonban – hetven éven felül – a boldogság egy formája lehet. Déry mérlegre helyezte életét, mai önmagát, s megtisztította lelkiismeretét. „Boldoggá – mondja – csak az a feloldozás tehet, amelyet végső soron önmagamtól kapok.” E feloldozást megszerezvén elégikusan bár, mégis derűvel nézhet vissza ifjúságára, férfikorára, sőt a halálfélelem szorongatásait is sikerül csillapítania. Ahogy ő mondja: „Ifjúságom elmúltát nem sajnálom... Nem ismerem, vagy csak kevésbé a melabút sem, amely a legtöbb embert elfogja hátratekintve, legalábbis nem riszálom magam benne. A haláltól nem félek, pontosabban könnyelmű s felületes lévén, nem foglalkozom vele, talán nem is hiszek benne, hiába legyintenek arcul, sorozatban, kortársaim partecédulái.” Aki így beszél, az még nem a csöndre készül, az még a búcsú mozdulatát is a készülődés és vállalkozás gesztusává tudja alakítani.

POMOGÁTS BÉLA

BIZSE JÁNOS rajza

INTERJÚ KALÁSZ MÁRTONNAL

Vasárnap van, esik az eső. Néhány perc még, s velem együtt megérkeznek Kalász Márton otthonába. Interjút készítünk. Egy hónap múlva aztán Arató Károllyal, majd Lázár Ervinnel, később... Azokkal a fiatalabb korosztályhoz tartozó írókkal, akik a Jelenkor szellemi vonzáskörében élnek, éltek, dolgoztak... Azokkal, akik 1957 táján indultak, vagy írói jelenlétük a konszolidáció időszakában vált nyilvánvalóvá. Hányan vannak...? Nem is tudom. Nyolcan, tizenketten... Megszólaltatásuk úgy érzem kézenfekvő. A Jelenkor gesztusa nem takar semmi egyéb megkülönböztető szándékot és nem jelenti valamiféle csoportézés demonstrálását. A Sorsunk és a Dunántúl írói gárdájáról sok szó esett már, többségük azóta más alkotóműhelyek tevékeny tagjává vált. Az 1956-os történelmi sorstorduló után indult alkotókról a nagyközönség elég keveset tud. – Sorozatunkkal egyébként senkit sem akarunk beskatulyázni, osztályozni... Célunk inkább csak annyi, hogy a művek absztrakciója nélkül, közvetlenül továbbítsuk íróink gondolatait, szavait. Néhány jellegzetes vonást, gyűrődést és sebhelyet szeretnénk megmutatni az arcokon.

Szóval esik az eső, vasárnap van és rosszul érzem magam. Rosszul, mert vállalkoztam a sorozat megírására. Sorra be kell hatolnom az ajtókon, köztisztelőben álló alkotók életébe, s amit látok, s amit mondanak, világgá kürtölnöm. Nevetséges helyzet... Ha a szomszédból átjön egy ember és megkérdi, miért nem hordok nyakkendőt, és mi a véleményem az állatok szépségéről, a betolakodót kirúgom. Ha a Rádió teszi ugyanezt, hebegve válllok titkos gondolataimról az egész ország nyilvánossága előtt. Mivel a Rádió betolakodását az „interjú” fedőszóval jelölt konvenció természetessé, mi több kíváncsiságot tesz. Pedig az interjú nem más, mint intézményszerű indiszkrécio... Természetéből eredően tehát kegyetlen, kellemetlen műfaj. Ha elég kíméletlenül feltárja a tényeket, utólag mindig megenyhülünk, mivel az igazság szépsége új minősítést ad az egésznek. Az igazi interjú reális, tárgyilagos, kérdésekre és feleletekre korlátozódik, szinte egzakt. Azok az interjúk, melyeknek elkészítésére készülök, műfajilag aligha lesznek ilyen tiszták, mivel nemcsak azt jegyzem fel, amit hallok, hanem azt is, amit látok. Így az egész vállalkozás eltolódik

a szubjektív riport felé, hiszen az olvasó csak az én szememen, tudatomon, kérdéseimen és jelzőimen át férkőzhet bemutatni kívánt íróinkhoz.

Interjú alanyaink melegségére még néhány mondat: Véleményeink többnyire nem megfogalmazottan, csomagolva, szállításra készen sorakoznak agyunk raktárában. Valamennyien bizonyos vezérelvek értelmében cselekszünk, élünk, de zavarba jövünk, ha vezérelvünket meg kell fogalmaznunk. Az is előfordul, hogy zavarunkban rosszul, félreérthetően fogalmazzuk meg nézeteinket, engedve egy-egy hajlékony, szépen hangzó jelzőnek, s veszni hagyjuk a tényyszerűséget és az igazságot... Így bocsássák meg, ha munkatársaink egyes állításait később más formákban ismételnék meg, vagy néhány év múlva mai véleményüknek teljesen az ellenkezőjét állítják. Az ember változik, épül, a válaszok csak az adott pillanatra érvényesek. Ha nem így lenne, nem beszélhetnénk emberi fejlődésről.

•

Találkozásunk öröm és szorongás. A praktikusnak látszó székesfehérvári állomás zugaiból utasok ömlenek elő, mindenkit elsodornak.

– Valamikor itt királyokat koronáztak – intek a belváros felé. Kalász Márton követi a mozdulatomat, de a szavakat hagyja semmibe hullani. Sápadt, szőke, kerekarcú. Arcvonásaiban régi kinok emléke kísért. GyermekeMBER korában betegségek gyötörték, később átmeneti létbizonytalanság, majd az otthon hiánya. Mostanában költözött Székesfehérvárra. A város vezetői előzőeken, szeretettel fogadták. Az épület, melyben lakást kapott, egészen új. A bútorok is újak... A falakon modern kompozíciók, vázlatok. Szobákon kelünk át. Egyikben a kisfia fekszik influenzásan. Töprengő, érzékeny legényke. Menetünk élén ekkor már az ötéves Orsolya halad, s nevetgélve mutatja a dolgozó szobához vezető utat. Orsolya ezer kérdése körülöttünk száll, sok szava, kacagása tavaszi madársereg. A költő felesége feketekávét hoz.

Kalász a heverőn üldögél. Mögötte szőttes feszül a falra, világítóan szép sváb és szláv színekkel. A szőttes felett könyvespolc, s odább is, szinte mindenütt könyvek és a kéziratpapír elhasznált halmjai. Úgy tűnik, a papírlapok mindkét oldalára írnak ebben a házban, vagy talán Orsolya rajzol rájuk később. A könyvek tekintélyes része német nyelvű. Az íróasztal felett kinagyított, keretbe foglalt fényképek függnek. Kalász Márton szülei. Sötét tónusú fotók. Falusi emberek, parasztok... A költő édesanyja mögött víz hullámszik. Mintha tenger lenne a háttérben, vagy diszlet. Mindez teljesen bizonytalan. A két fénykép Federico Garcia Lorca hőseit idézi, Granada fényét, a délspanyol drámák titkos szövevényét, megoldhatatlanságát. Granada és a tenger, fény és messzeség, hazajárás régi tájakra. Keresés, mindhiába... Így érzem a képek láttán, s mellettük, kicsit jobbra és magasabban egy színes reprodukció: James Ensor „A maszkok és a halál” című kompozíciója. Az északi expresszionisták misztikus, kísérteties világa, világlátása süt a szobára a színekből, maszkokból. A képek alatt az asztalon egy terrakottaszín pilács és egy mozaikpadló darabkája a római birodalom emlékét őrzi, idézi. A pillantás átsiklik az apró használati tárgyakon és visszatér Ensorhoz.

– Ostendében élt, teljesen magányosan... Nagyon szeretem. A képeit is, de különösen a feljegyzéseit, melyeket Ostendében készített... Én is így éltem Dunaújvárosban – mondja Kalász és előregörnyed a heverőn. A fal, melyet a színes szőttes borít, messze esik a hátától. Támasz nélkül inog előre, hátra.

– Ott tört ránk a lakásberendezési örület... Ismerős tünet, nem?... Amikor az ember teljes önvédelembe szorul... Ki sem akar menni a lakásból, de be sem akar engedni senkit. Hetek múltak el, és soha nem csöngetett senki. Álltam az ablaknál, és néztem a vidéki autóbuszjáratok indulását. Dulakodtak lent. Egyszer, ahogy az autóbusz elment, ott maradt a helyén egy mozdulatlan ember. A hátán feküdt, halottnak látszott. Lerohantam, és mások is. Csak részeg volt, alig lehetett a járdára vonszolni. Ensort megszerettem. A lakásban éltünk, csak a lakásban. Igazság szerint természetellenes volt az egész. Ami emberi volt, az is természetellenes. Mint a lidércnyomás...

- *Hat évig éltél Dunaiújvárosban?*
- Lényegében... Egy évig közben Berlinben voltam. Mint műfordítót küldtek ki a kulturális csereegyezmény keretében... Akkor jöttem rá, mennyire élvezem, ha egyedül vagyok. Szeretek külföldön élni, persze csak legálisan...
- *Somberek...?*
- Igen, a szülőfalum... Szerbek, rácok, svábok, bukovinai székelyek, magyarok. Kitelepítés. Gyűlölködés, vasárnapi verekedések... Apám jól beszélt magyarul, mégis egyik legnagyobb élményem máig is, hogy megtanultam magyarul. Anyanyelvem német. Tízéves elmúltam már, amikor a szomszédunkba bukovinai székelyek költöztek. Csodálatos volt, a nyelv megnyílt, elragadott. Verseket kezdtem írni magyar nyelven... Németül, korábban soha... Különös évek voltak azok... Aztán tizenhárom éves koromban, 1948 tavaszán elmentem Mohács-szigetre szolgálni. Sárháton beálltam egy gazdához. Sváb falukban ez szokás volt. A fiatal legénykék beálltak szolgálni a nagy gazdákhöz. Anyám elkísért, délután érkezünk Sárhátra. A gazda azonnal kihajtott a mezőre, anyámat pedig befogták ólakat pucolni. Estig dolgoztatták. Ötven forintot kaptam egy hónapra. A szénapadláson aludtam. A gazda hajnali háromkor-négykor keltett. Keserves életem volt náluk. Negyvenkilencben aztán gimnáziumba kerültem Pécsre. Szegények voltunk, s én nagyon kopott. Ekkor már nem is hittem, hogy tanulhatok, valójában már rég beletörődtem a sorsomba.
- *A gimnázium után?*
- Egy állami gazdaság, betegség, megjelentek az első verseim. A Dunántúl szerkesztői, Szántó Tibor, Csorba Győző, Galsai Pongrácz szeretettel fogadtak. Művészeti előadóként dolgoztam Siklóson, Villányban, Szigetváron...
- *Ekkor jelent meg első versesköteted is...*
- 1955-ben... A „Hajnali szekerek”. A Dunántúl aztán megszűnt, 1957-ben már Budapesten dolgoztam, mint a Falurádió riportere, később az Európa Könyvkiadó lektora lettem.
- *Albérlet?*
- Albérlet és nősülés, így kerültünk aztán Szabolcs megyébe, Ramocsaházára. Feleségem tanított, én fordítottam és dolgoztam az Európa Könyvkiadónak. A vadosatú pedagóguslakásnak mi voltunk az első lakói. Szép nagy ablakai voltak, fákat láttam az ablakból, az emberek szerettek bennünket.
- *Aztán Budapest, Dunaiújváros, Székesfehérvár...?*
- Így... Ilyen formán... Itt nagyon kellemes az élet. Lehet dolgozni, lakunk, Budapest egy órányira...
- *Van olyan szó, ami nosztalgiát kelt benned?*
- Bizonyos szavak mindig visszatérnek. A jelzők különösen. Teljesen áttételes értelmű szavakban is, az a vidék, ahol születtem, Somberek... Som... berek... Bár most már ott se som, se berek. De a táj mégis olyan, mintha lenne. Dombok bokrokkal. Se túl lágy, se túl kemény. Az egész vidék bennem van. A versnek konkrét színei vannak. Egy alkalmas szótól nem lesz az értelme tisztább, de más világitást kap az egész strófa. Somberek... Így van. Hogy valami szürke legyen a versben, ahhoz nem kell a szürke jelzőt használnom. Egyébként szeretek fegyelmeztet színeket használni... A szökött ló elégiájában hosszú ideig pontosan követhetjük a ló útját. Somberek és Görcsöny között kecskerágó bokrok vannak... Az ilyen élesen megmarad. A leg gondolatibb verseim is visszajárnak, egyensúlyt ad a táj. Hogyan is mondjam? Amikor a berlini repülőtéren várakoztam, szóba elegyedtem egy arab diplomátával. Sütött a nap. Érdekes volt. Valótlanság lenne, ha leírnám, mert nem az a tipikus állapotom, hogy a repülőtéren diplomákkal beszélgetek. Ez a valós állandóság itt van Somberek körül. Konkrét színek, emberek, szavak nincsenek, de az egész íze megköt, meghatároz. A nyelv iránt nagy az ámulatom. A táj színei hogyan válhatnak nyelvvé? Valóságosan használni a színeket, ahogyan Berzsenyi, Csokonai... Ez az íróember nosztalgiája...
- *Berlinben, vagy másutt éreztél honvágyat?*
- Igen. Elsősorban a családom iránt. Magyarország iránt is. Ha az ember ki-

kerül innen, mintha a szemét kicserélték volna. Érzi, hogy kint él a nagyvilág sodrásában. Az ember a zsebébe nyúl, és nem talál magyar pénzt benne... Később rajtakapja magát azon is, hogy más nyelvi formákban gondolkodik...

- *Mi hát a szülőföld? Nyelv? Fák? Folyó? Illat?*

- Egyre inkább emberek. Sokáig a tájra, estékre, a domb felett kerekedő holdra gondoltam, mely akkora volt, hogy benne álltak a fák... Egyre inkább vágyódom oda, arra a földre. Érzem az értékét. Görcsönydoboka, Palotabozsok, Bár, a Duna és a sziget, az a világ. Tíz éve még csak játszottam azt, hogy hazavágyódom. De most fedezem fel az embereket. Nemcsak a rokonaimat... Azelőtt illendőségből látogattam az ismerősöket, most kezdek odafigyelni az arcokra. Félek, hogy elvesztem őket... Nem azért faggatom őket, hogy megtudjak tőlük valamit, hanem azért, hogy ők beszélhessenek. Érzem az ott élő emberek értékét. Okosak. Már rég megbékéltek egymással... Szülőföldről beszélünk, de az is elképzelhető, hogy így vezetődik le az ember közösség iránti vágya. Ez az emberkeresés valójában túlerjed a szülőföldön. Szülőföld...? Ha egyszer kikerültél, visszailleszkedni már lehetetlen.

- *A szorongást, mint aktív érzést ismered?*

- Igen, de nemcsak azt. Az élet megoldatlansága nagyon rossz... Az élet stabil rendje van körülöttem. Ha sokat dolgozom, este mégis úgy érzem, hogy nem dolgozom eleget, a lényegét elmulasztottam...

- *Álmodni szoktál?*

- Igen... Kevés álomra emlékszem. Vannak intenzív álmaim, egész kultúrált álmaim is szoktak lenni. Kész történetek. Máskor képzőművészeti álmok kísértettek. Herbert Read-ről álmodtam, könyvéről, és a képekről. Széteső motívumok forogtak előttem. Gyermekkoromban is intenzív álmodó voltam. Nyilván, akiknek érzékenyebbek az idegei, azok végigálmodják a történeteket. Ágyam mellett ablak sötétlett, be akart nyúlni valaki az üvegen át. Felébredtem, de aztán újra kezdődött az egész előről. Néha szép színes álmaim is vannak. Egyszer színes falról álmodtam, keleti pompa, mesház szinte, a falon egy vers. Ébren igyekeztem rá visszaemlékezni, de hiába. Munkámról soha nem álmodok. Olvasmányaimmal sem szoktam álmodni, kivétel Read... Mostanában a rokonaimmal álmodok. Egyik unokánövrem reménytelen ügyével viaskodom.

- *Vannak visszatérő álmaid?*

- Erre nem tudnék válaszolni... Megmondom őszintén, nem tulajdonítok nagyobb jelentőséget az álmoknak. Többnyire elfelejtem reggelre, hogy mit álmodtam.

- *Mit vennél most, ha nyernél százezer, vagy egymillió forintot?*

- Nehezeket kérdezel... Ez már készületlenül ért... Nyilván vennék valami kis telket valahol, de nem feltétlenül a Balaton mellett. Hogy odamennék-e valaha is, az már nem biztos. Amit itthon nem tudok megírni a gyermekeim lármája mellett, az... (legyint). Autót nem hiszem, hogy vennék... Utaznék talán... Az utazást tartom a világon a legnagyobb dolognak, ennél szebbet nem tudok mondani.

- *Mi a véleményed a világpolgárról?*

- A komplett világpolgár kellemetlen jelenség. De van bennem rá hajlam... Így háttérbe szorulva vállalom. Nem leszek egészen világfi... Móricz Zsigmondnak igaza van, a magyar írónak ismerni kell még a vályogtéglá készítői módját is, árát is... De az a véleményem, hogy ami az országunkon túl van, azt is kellene ismernünk. Külföldre jutni azonban csak alkalmyszerűen lehet, sok gondot okoznak a valutáris ügyek... Van az emberben azonban egy pozitív életforma keresés. Létforma keresés, mely megfelel 1969-nek. Nem pózokban, hanem valóságosan. Áttekintést kell szerezni a világról.

- *Mennyit jelent számodra az élmény? Sokat? Keveset? Akad olyan, ami kísért, esetleg meghatároz?*

- Közvetlenül nem szoktam reagálni semmire sem. Azelőtt is ritkán... A dolgok később nehezebbek lettek... Persze ez módszer kérdése is. Ami közvetlenül érint, abból ma már nem egy sorra, hanem csak egy jelzőre futja. A „gyalogút” nem ér meg egy verset. Egyébként ez a mi költészetünk egyik problémája, maga az, hogy erről még beszélnünk kell. Idősebb embereknel még érthető, hogy a gyalogút téma,

de az már kétségbeesítő, hogy ezt a látásmódot fiatalok is átveszik... Vannak persze élményeim. A tél például nagyon erős élményem. De rájön az ember, hogy táj, figura, évszak és minden élmény költői eszközzé válik. Ingerel a téiben valami. Fogékony vagyok a színeire. A tél színeit szeretem versben látni. Ezért szeretem a kései József Attila színeit: „Az éles, tiszta szürkület való nekem” – vallotta. Most, hogy írom ezeket a nyolcsorosokat, újra figyelem, ahogy egy szó megbillenti az egész strófát... Egyszer mentem egy kisvárosi utcán. Esett az eső, nyitva volt valahol egy ablak. Az eső élesíti a szagot. Levendulát raktak a molyok ellen a szekrénybe. Ahogy ott lépkedtem, az illat mögött felderengett egy egész életforma. Így ezt nem írtam meg. Mindebből előkélik majd két év múlva egy jelző. Az ott, akkor talán már nem is lesz levendula illatú, de nyomában rátalálok a jó, pontos szóra.

– *Véleményed szerint mi a költő és a költészet szerepe a mai társadalom kérései között? Egyáltalán kell még a világnak vers? Vagy csak megtűrik...?*

– Legkevesébe szoktam ezen gondolkodni... Olvas az ember, néz egy mondatot valahol, és elégedett, ha jó szakmailag. Picasso-t idézném: A festészet ma már nem mesterség, hanem alkotássá vált és ezáltal mindörökre elvesztette kényelmességét. – Igaza van Picasso-nak, de gondoljunk a költészetre. A költészet kényelmessége mindig abban állt, hogy soha nem volt mesterség. Egy mesterséget tudni kell. Ha suszter vagy, és csámpás cipőt csinálsz, kirúgnak. Meggyőződése, hogy a költészet a legkevesébe tudja elfogadtatni magát, ha a linkség felé hajlik... Ebben a korban, ahol minden annyira precíz, a bohém, link versfaragó anakronizmus... Ma aki ad magára egy keveset, igyekszik fizikát, matematikát tudni. Az az emberfajta, akire a költészet számíthatott, ma eltolódik az érzelmességtől az értelem felé. A költészetet csak az mentheti meg, ha szakmailag pontos, ha koncentrikus. Mondani kell valamit. Nincs mese, olyan dolgokat kell mondani, amiknek utána lehet nézni... Persze költői értelemben. Újságban, lexikonban, szótárban, de képletesen. A költő ma már nem járkalhat itt, mint egy kidobott artista. Dolgozni kell. Nem tudom az embereket úgy elképzelni, hogy a művészet ne érdekelné őket... A költészet persze nem attól lesz korszerű, hogy minden új műszót belecsempészünk a strófákba, hanem attól, hogy felismeri a mostani világ lényegét. A világot, a látszatokat nem elég átteni versbe. Hanem ami mögötte van, az emberi magatartások mögött. Megkeresni a lényegét. A mai világ egyik legnagyobb vívmánya a pontosság, anélkül nem lehet gépet beállítani, és használni. Ezek a dolgok átvitt értelemben is hatnak. Az ember ma pontossági rendszerben éli le az életét, így a művészetben sem fogadja el az esetlegességet.

– *Mit gondolsz, mi az életünk értelme...?*

– Értelmet az ad, ha csinál az ember valamit. Az a furcsa, hogy a munka elsőrendűvé válik. Függetlenül az ember elhivatottságától. A munka mindent levezet. Nincs más fogózó. Választhat az ember a munka és a kétségbeesés között. Ezek túl nagy szavak. Kategorikusan nem is igazak, hiszen az ember nincs mindig kétségbeesve.

– *A szépség jelentéséről is kellene még valamit mondanunk. Elképzelhető, hogy a szépség hordozója a nő? Vagy talán az emberi nem a női szépségre a legfogékonyabb?*

– Hogyne... De nemcsak... Bár elképzelhető. De nemcsak, mint látvány. A szépség is olyan, hogy nem állítható talapzatra.

– *Új könyved, azt hiszem, szerelmes versek gyűjteménye...*

– Igen... Évődő, kötődő, önironizáló játék. Az bent a furcsa, hogy lényegében egy ötlet szülte az egész.

– *Elég valóságosnak érzem a nyolcsorosokat... Talán?*

– Akinek nincs köze az emberekhez, abban nincs derű. Ha van, az akkor nem emberi derű...

Csend támad köztünk. A falról ránkmered Ensor és a szülők képmása. Mintha, valamilyen titkot igyekezne hangsúlyozni sok tárgy. Bizonyos zártságot. Talán csak a rend egyik sajtószerű formáját. Pillantásom a polcokon motoz, Kalász Márton versesköteteit keresem. Nincsenek ünnepélyesen elősorakoztatva. Négy szép verseskötet-

tel ajándékozta meg barátait és olvasóit, ahány cím, annyi korszak. A címek is beszélnek az életéről: Hajnali szekerek, Ünnepe előtt, Rapszódiaink évada, Változatok a reményre. Kalász, mint műfordító is híres, közismert. Kinai, lengyel, orosz, spanyol, török és német költők verseit fordította magyarra. Figyelme és figyelmünk most nyolcsorosokból álló új kötete felé fordul. Még kéziratos formában hever az asztal sarkán. Címe: Viola d'amour. Kifejező cím, öröm hallani. A viola d'amour tulajdonképpen hegedű. Népszerű hangszer volt a XVII. században. Nagyságra akkora, mint a mai mélyhegedű. Fogólapján hat-hét bélhúr feszült, a fogólap alatt pedig hét-tizen-négy egész, vagy félhangra beállított rezonátorhúr. Ezek együtt hangzottak a játszóhúrokkal. A viola d'amour hangolása nem volt szigorú szabályokhoz kötve. Ilyenszerű Kalász új verseskötete is. A „Szerelmi hegedű” hamarosan nyomdába kerül, s karácsonykor már olvashatjuk. Mit mondjak még? Semmit. Köszönjük el.

(Fotók: Gelencsér Ferenc)

KALÁSZ MÁRTON

Viola d'amour

MIRE KÖLTÖTTEM harmincöt
éveimet –
tízet rád; s ma úgy tűnik, testedre
jutott legkevesebb.
Fekszem; te arc vagy, csak ajtórésen
visszaosonó lehelet.
Csupasz tagjaid súlyát már nem érzem –
formaként tapogatom a meleget.

*

TÖRTET, mint zene a délidei
épületek falaiban
sok érzés. Örjítő harsányan, epésen,
fonák-összhangzatosan.
Fülel-e sóváran rád, az igazira
parányi emberke (ha van)
bennem. A dallamra, melynek képe te vagy –
fülel-e, mint itt magam?

*

KIEJTENI ma még más
női nevet? –
A strófiában sejtelmessé zilált
rózsacsokor már nem lehet.
Néhány fölényes hangsúly a beszédben.
Megváltottad hát értelmedet –
kedves tányéroddal billen a mérleg.
Már elmenni volna nehezebb.

*

SÉTA, VELETEK! Közben agyvelőm
szinte forr.
Még benne a napi munka; s a rejtező
tört dallam: Valamikor.
A hóhullás utcalámpák körében
nyüzsgő jázminbokor.
Valamikor majd többé nem kísérnek –
arcocskák: két kis tüles csupor.

*

A VILÁGBAN az is szerethető,
 hogy süt a nap –
az is, hogy kényes szeretőkre süt.
 A szegény válogat.
Ha költő, tintorog, s nem szeretőkkel,
 szeretteivel marad.
Nem a Nő nyeste meg Sámson-haját.
 Nincs már, ki ily erőt rajtakap.

*

MACSKÁINK, amelyektől
 végül is félnénk, még nincsenek.
Benépesítik-e aggkori
 éjszakáink a zöld szemek?
Görgetik-e gömbjükben a titokzatos
 tengert a tej felett?
Azt: bár a fű nő, bár nap süt bele –
 jelzi, valami fenyeget.

*

FÚJNÁD CSONTKOLIBRIJÉT az időnek,
 ül a hajamon.
Élettani végzések ellen
 nem lehetsz oltalom.
Mégse vagy csak a felejtésre
 hangszer; mégse csak szájalom.
Társ vagy, benned a kiméletet
 az átsegítéshez megbűjtatom.

*

KI HISZ MAJD nekem, gondot
 kinek okoz,
hogymém helyén fekete lepke
 szárnya motoz?
Ki nógat: Esmélkedj! – ha nem te,
 mai akaratos?
Ki bántalmaz; gyógyszereimhez
 pohár vizet ki hoz?

*

VESZTETT ERŐMET visszaváltani
jön a kép –
az arc. S a test, amely e keskeny ablak
világába belép.
A test, melyet (úgy tűnik) sose láttam,
csak álmomban súgtam: de szép!
S amely erőmet visszaváltani
a végső-perc mézelt maszkjára lép.

*

DYLAN THOMAS halálán Stravinsky
zokogott.
Nincs kedvem kutatni, még kién ki.
Kis magyar költő vagyok! –
Nekem csak te maradsz. Nagy könnyeid,
s emlékező, szép mosolyod.
S fénylő udvarán arcaim nyüzsgő öve.
Amíg élsz, megmaradok.

*

ELFÁRADT, elnyűtt elmém
visz majd a sír felé –
óvatosan, mintha csak aludnál.
S szil alá készítené
nyugalmas, szellős tekhelyedet.
Kié lesz ott e test, kié? ...
A reggeli fényé, a madaraké –
kicsit a fűé. A föld sárgás savaié.

*

ABLAK A VÉNSÉG? Mosolyogva
függök a peremen.
Csipkedi kezem a halál, míg egy nap
szépen elengedem.
Csikorgó csontváz hajol ki utánam –
mi bomlik lent az úde gyepen?
Egy bokor rózsza, egy bokor ... Nincs tovább?!
Helyezkedik már gyökerem.

A KÉTNEMŰ TÁRSADALOM, VAGY A NŐ HELYZETE KORUNKBAN

Nők, nők, nők, mindenhol nők. Mindenhol ott vannak, mindenhol szerepet játszanak. A társadalom arculata külsőleg is megváltozott: – azelőtt jellegében himnemtű volt, most kétnemtű. Eredményeinkben a nők munkája, kudarcainkban a nők mulasztása is benne van.

Új problémák, újszerű konfliktusok egész serege jelzi, hogy a nő helyzete sok tekintetben más manapság, mint régebben volt. Napjaink társadalmának – éppen mivel kétnemtű – egyik sajátossága, hogy az anyaság kivételével a legtöbb probléma s a legtöbb konfliktus nem speciálisan női, hanem közös. A beszámolóban meg-szólaltatott, vagy példaként szereplő nők túlnyomórészt értelmiségiek, a rájuk vonatkozó megállapítások azonban változatlanul érvényesek a munkásnőkre és a falusi dolgozó nőkre, különbségek legfeljebb az árnyalatokban vannak. Ha a mi rendszerünkben élő nők számos problémája, konfliktusa: hivatás, anyaság stb., azonos is a nyugat-európai polgári társadalom nőinek problémáival és konfliktusaival, ezen a ponton gyökeres különbség mutatkozik. Nálunk nagyjából minden nőnek azonos nehézségekkel kell megküzdenie, akár munkás, akár paraszt, akár értelmiségi, akár városi, akár falusi. Kivételek vannak, de ezeknek a száma statisztikailag elhanyagolható.

Az adatokat a beszámolóba hivatalos forrásokból vettem, kivéve az ismerkedési lehetőségekkel kapcsolatos megállapításokat. Ezek saját statisztikai gyűjtésemből származnak.

Talán legcélszerűbb a felületi, a vizuális tünetekkel kezdeni. Azelőtt nyilvános helyeken – színház, koncertterem, mozi – a közönség többségét a harminc év körüli nők tették ki. Ma a női közönség főleg fiatal lányokból és idősebb hölgyekből áll.

Megkérdeztem egy harmincas mérnököt, mi a véleménye a kérdéssel:

– Azt ne higgye véletlenül, hogy mi kevésbé érdeklődünk zene, színház, irodalom iránt, mint az idősebb korosztályok vagy azok a telivér fiatal lányok, akiket egyik írónk „demokratikus párdúcoknak” nevezett, mivel izmosak, rugalmasak, veszedelmesek s a demokrácia nevelte őket. Ne áltassa magát se ilyen, se amolyan illúziókkal. A dolog nyitja az, hogy a mai nő életének döntő periódusa az a tizegynehány év, ami azzal a nappal kezdődött, amikor állásba ment, s azzal a nappal végződik, amikor elérte a célját.

– Milyen célra gondol? – vettem közbe.

– Ne bonyolítsuk a kérdést a célok felsorolásával. Hadd beszéljek a magamfajta nőkről, azokról, akik valamilyen hivatást választottak: – mérnökök, jogászok, közgazdászok, meteorológusok, orvosok stb. Mi ez alatt a tíz egynehány év alatt alapozzuk meg a pályánkat. Kivételek természetesen vannak, nagyjából azonban ennyi idő alatt eldől, hogy ki halad tovább, ki reked meg. Mikor a helyzetünk jó vagy rossz értelemben tisztázódott, már több idő jut szórakozásra, művelődésre, hobbyra.

Így nyilatkozott egy hivatásának élő nő, de ugyanez volt az értelme annak a másik nő nyilatkozatának, aki az anyaságot választotta hivatásául, noha ő is kereső nő. Ha majd a gyerekei nagyjából felnőnek s a nagyobbak vigyáznak a kisebbekre, reméli, neki is több szabad ideje lesz, hogy eljárjon hazulról.

Van egy harmadik cél is, mely a helyzetet tovább bonyolítja. Kivéve az igen csekély számú szerencséseket, a fiatal nők sorsában a saját lakásért vívott harc épp a legszebb éveket emésztí fel. A lakás nemcsak a családi életnek, hanem olykor a

továbbtanulásnak, a hivatásnak is feltétele. Kivéve a szerencsésebbeket, akik valamilyen helyzeti előnnyel indulnak, a mi fiataljaink ugyanazt a drámát játsszák, mint a világ fiataljai jóformán mindenütt, a dráma címe ez lehetne: – „Az ügynök lakása.”

– Mert a XX. században – fakadt ki szenvedélyesen egy fiatalasszony – nem a pénz a társadalom mozgató ereje, mint Balzac állította a maga koráról, hanem a lakás. Akinek lakása van, mindene van, egyszerre szép és kíváncsú lesz. Ha egy nőnek lakása van, naponta megkéri a kezét, ha meg férfi a lakástulajdonos, akkor éber legyen, mint a nyúl, mert elég egyetlen pillanatnyi figyelmetlenség és máris beköltözik hozzá valami elszánt nőszemély. A lakás a legfőbb szexepil, szeretet és gyűlölet forrása, sőt a szenvedélyé is: „Ó, te háromszoba hallos! Te!”

Másik szembeszökö tünet: – a magyar nők lázadnak a divat ellen. Ezt a lázadást csak az tudja kellő módon értékelni, aki még emlékszik, hogy a két világháború között a magyar nők divat-fegyelme semmivel sem volt lazább, mint a porosz katonai drill: – amerre a szemlélődő nézett, mindenütt ugyanaz a kalap, ugyanaz a szabásminta, ugyanazok a színek.

Ma egy-egy happening alkalmával tíz-tizenöt év divatantológiája vonul fel. Mert a mai magyar nők nagy része fütyül a divatra és a saját izlése szerint öltözködik. Ma nem a nő van a divatért, hanem a divat a nőért. Régen a pesti nő rabszolgája volt a divatnak, ma a királynője.

Külföldi barátaim figyelmeztettek a divat elleni lázadás egyik formájára. Nyugaton a nők borotválják a hónaljukat, csípőszorító és melltartó nélkül nem mennek ki az utcára, mert az „izléstelen”. Nálunk elenyésző kisebbség hódol ennek a nyugati szokásnak, a többség nem törődik vele. Ez a lázadás állítólag jelentős idegenforgalmi vonzerőt képvisel. A napokban a budapesti orvosi egyetem előtt vitt el az útam, épp kitudult a kapun egy sereg fiatal lány, fele pulóverben, fele ingblúzban, vidáman jöttek, s minden mozdulatuk tanúskodott róla, hogy se csípőszorítót, se melltartót nem viselnek. Egy ilyen látvány kedvéért szívesen átrepülném az óceánt, mint ahogy vannak, akik meg is teszik.

A felszabadulás szexuális téren is érezteti hatását. Némelyek szerint felszabadulás tulajdonképpen csak a nemi életben történt. „Női dömping” van, mint ahogy egy fiatalasszony kifejezte magát, ma ugyanis sokkal többen vesznek részt a nemi életben, mint a régebbi korokban, amikor a szabad szerelem művelői bizonyos monopolhelyzetet élveztek. A dömping következtében a párválasztási harc kiélesedett. Több a nő mint a férfi, a nőnek harcolnia kell, hogy partnert szerezzen, tovább harcolnia, hogy a partnert megtartsa. Ha a partnernek lakása van, a harcban gyakran a dzsungel törvényei érvényesülnek.

Vannak, akik örömeiket lelik a szexuális élet szinte korlátlan szabadságában – ami ma már nem megy újdonságszámba. Mások magatartása felemás, azé a huszonnyolc éves lányé például, aki állásfoglalását a következőképpen fogalmazta meg:

– „Én sikeresen egyesítem magamban a mai nők férfias nemi erkölcsét a régi-módi nők túlzott nőiességével. Velem senki nem tud mihez kezdeni és én sem tudok mihez kezdeni sajátmagammal.”

Reakcióképpen a túlzott szabadosságra, sokan a teljes önmegtartóztatásba menekülnek. A magyar puritánizmusnak legalább oly mély gyökerei vannak, mint az angolnak s ezek a gyökerek is Kálvinhoz nyúlnak vissza. A tisztaságukhoz ragaszkodó lányok többnyire hasonló izlésű fiatallembert választanak férjül. A két tapasztalatlan frigye aztán az irodalomból úntig ismert szabványos drámákat idézi elő. Van azonban a szabványtól eltérő dráma is, maga a történet hősnője mesélte el nekem:

– Undorított a húsvásár, a kapcsolatok gátlástalan kötése, oldása, undorított a promiszkuítás. Tetszettem a férfiaknak, de valami bántó körülmény mindig visszatartott, vagy a személy, aki közeledett, vagy a mód, ahogy tette. Közben múlt az idő s én a pályámon országos hírre tettem szert, közéleti személyiség lett belőlem. Eddigi gátlásaim újabb gátlással tetéződtek. Ha véletlenül olyan férfira esik a választásom, aki indiszkrét – s nálunk ennek igen nagy a valószínűsége – köznevet-

ség tárgya leszek. Képzelve el, egy csinos nőről kiderül, hogy harmincegynehány éves korában vesztette el a lánságát, az egész ország csámcsogna a csemegén.

Néhány külföldi utazás megoldotta a problémát.

Szóhasználati elemek is tanúskodnak a szexuális felszabadulásról. Fiatal lány mondta X-ről, a népszerű színésztől:

– Többször megkaphattam volna, de nem kell.

A magyar nyelv törvényei szerint – melyekben a régi erkölcsi normák uralkodnak – a férfi kapja meg a nőt. A fiatal nők egy másik, radikálisabb ígét is gyakran használnak aktív értelemben, ahogy ezideig csak a férfiak használták:

– Ha nekem kell egy férfi, megb... .

Könnyebbé vált a kapcsolatok oldása-kötése, akár legális, akár – régi kifejezéssel élve – illegális kapcsolatról van szó. A jelenség számos okra vezethető vissza, mindenekelőtt talán arra, hogy Magyarországon az abortusz-bizottságok rendkívül liberálisak. Nyilván e magatartás következménye, hogy a népszaporulat nálunk a legalacsonyabb az egész világon. Az utóbbi években – hála a gyermekvédelmi intézkedéseknek – valamelyest emelkedett a születések száma.

Minthogy – az egyéb védekezési módok mellett – az abortusz-bizottságra mindig számítani lehet, a nemi életet befolyásoló gátlások egy igen tetemes hányada megszűnt. Ezzel függ össze – felteszem – az is, hogy nagyon sok és egyre több a fiatalok közötti házasság, sokan főiskolai éveik alatt már házasságban élnek, s ami ezzel összefügg, igen sok a válás, minthogy a hatóságok a házasságok bontásának útjába sem gördítenek akadályokat. Házasságok, válás, abortusz – ezekbe az életfontosságú elhatározásokba a szülőknek gyakorlatilag nincsen beleszólásuk. Szülői tekintély a régi értelemben nemigen van, a fiatalok többnyire kész tények elé állítják apjukat, anyjukat, nem mintha nem szeretnék, nem tisztelnék őket, hanem első-sorban, mert mások a mértékeik. Ilyenformán a várható következmények közül a fiatal lányoknak csak a betegségektől kell tartaniuk, kevésbé, mint régen s a magánytól, éppúgy mint régen. Sok a fiatalon elvált asszony, nem ritka az olyan sem, aki harmincon alul kétszer-háromszor elvált már. E tekintetben közeledünk az Egyesült Államokhoz.

Fékező és egyben durvító hatása van a szexuális élet alakulására a szűkös ismerkedési lehetőségeknél. A személyi kultusz idején megszűntek a bálók, az ótőrai teák, sőt a társasági élet is megszűnt, ebben a korszakban minden emberi csoportosulást úgy tekintettek, mint valamely államellenes összeesküvés virtuális gócat. A társasági élet régi formái helyébe az üzem belüli rendezvények léptek, amelyekbe az üzem dolgozói csak a hozzátartozóikat vihették el. Ennek következtében a törvényes és törvénytelen kapcsolatokban bizonyos beltenyészet alakult ki. Habár a kormányzat a hatvanas évektől kezdve igen sokat tett a helyzet normalizálása érdekében, fordulat e tekintetben még nem következett be. Ahhoz rövid volt az idő. Az ismerkedések köre igen szűk: – munkahely, iskola, sport s természetesen az utca, mely nem felel meg mindenkinek. Az üzemi üdültetés nagyon keveset tágit a munkahelyen belüli ismerkedési lehetőségeken, a fiatalok között divatos házibulikon pedig az iskolai ismeretségek találkoznak.

Természetesen mindkét nembeli megkívánja a korlátolt ismerkedési lehetőségek kedvezőtlen következményeit, a férfiak – márcsak biológiai okokból is – kevésbé, az elsőrendű áldozatok a nők, azok közül is az igényesebbek, akiknek nem mindegy, hogy kihez mennek férjhez, kinek szülnek gyereket, ki a partnerük.

Az alábbi hirdetést egy ismerősöm tette közzé:

„Ötven éves, szórakozni nem vágyó mérnök, házasság céljából műszaki érdeklődésű nő ismeretségét keresi, aki munkájában segítséget nyújtana.”

Sok jóval ez a hirdetés igazán nem kecsegtet, mégis több mint kétszáz válasz érkezett a hirdetőhöz. A jelentkezők közül a legfiatalabb tizenhét, a legidősebb hatvan éves volt. Tanúság a nők magányossága és elégedetlensége mellett.

A hivatalon belüli ismerkedés hozta létre társadalmunk egyik parazitáját, azt a jóformán semmit sem dolgozó, semmihez sem értő, továbbfejlődni nem akaró csinos nőt, akit valamelyik főnöke prémiumokkal rekompenzál hivatali beosztásához távol-

ról sem tartozó szolgálataiért. Ismertem egy ilyen lányt – igen csinosat – aki munkaidő kellős közepén, mellét-fenekét rezgetve járkált munkába merült társai között s egy epés megjegyzésre, hogy miért lopja a napot, önérzetesen megjegyezte:

– Ebben a vállalatban én mindent megengedhetek magamnak.

Már mint a főnök jóvoltából. Amde a főnököt egyik napról a másikra vidékre helyezték.

Törvény szerint a mi társadalmunkban a nő egyenrangú a férfival, 1948 óta. De elég egy uszodába elmenni, máris megbizonyosodhatunk afelől, hogy az egyenlőség dolgában nincs minden rendben. Annak ellenére ugyanis, hogy manapság igen sok fiatalember vállig érő haját visel s igen sok lány félkopaszra nyíratja a fejét, az uszodában továbbra is *csak* a nők részére kötelező a gumisapka vagy a kendő viselése.

Nincs ez másként az élet más területein sem. Például, ami a nők keresetét illeti. Ezúttal a „Statistikai Szemlé”-ből vett idézettel (1967. május, Diploma és Kereset, dr. Lengyel László és Olajos Árpád tanulmánya) világítjuk meg a helyzetet: – „A férfi és nődolgozók között a nyers átlagok alapján nyert különbségek csökkennek, ha a nemenkénti eltérő összetételből, a szakmanként és munkaerőnként eltérő létszámstruktúrából adódó különbségeket standardizálás útján kiküszöböljük. Azonos korú, azonos szakmai képzettségű és azonos tevékenységi körbe tartozó nők is azonban felsőfokú végzettség esetén átlagosan mintegy 20, a középfokú végzettség esetén pedig 26 százalékkal keresnek kevesebbet a férfiaknál. Ezek az eltérések természetesen nem jelentik azt, hogy a nők azonos munkáért kevesebb bért kapnak mint a férfiak.”

Ha a megállapítás nem is kápráztat el világosságával, tudományosságához viszont nem férhet kétség.

Csakúgy, mint minden más európai országban, a nők Magyarországon is egyre tömegesebben mennek kereső pályára. Minél magasabb az iskolai végzettségük, annál többen. A szociológusok szerint a nők munkavállalása társadalmi szükséglet, a férfi munkaerő-tartalék ugyanis kimerülőben van. A budapesti nőknek mintegy negyven százaléka önálló kereső, vidéken is nagyjából ez az arány. Abszolút számban több mint kétfélmillió keres.

Abból a helyzetből, hogy a nőknek csaknem a fele önálló kereső, a konfliktusoknak egész serege következik, régiék-újak vegyesen, valamennyit elsorolni nincsen mód, néhányról azonban nem hallgathatunk. Minthogy az állásvállaláshoz többnyire képzettség szükséges, melyet ilyen vagy amolyan iskola, tanfolyam elvégzése révén szerezhet meg a jövőendő állásvállaló, a konfliktusok egy része már a tanulással elkezdődik. Egyik gyakori konfliktus: – gyerek vagy iskola; a másik: különmunka – mert az ifjú pár lakásra gyűjt – vagy iskola; gyakran: házibéke vagy iskola stb.

Különbséget kell tennünk egyébként a magukat tovább képzők között. Némelyek azért tanulnak, mert hivatásuknak érznek valamely foglalkozást. Igen ám, de a tanulási lehetőség és a hivatástudat nem mindig találkozik, ami újabb konfliktushoz vezet. Hadd idézzek ennek a nem kizárólag női problémának illusztrálására egy ellesett párbeszédet. A színhely egy uszoda zuhanyozója, két kislány beszélget:

- Te hova adtad be a felvételi kérelmedet?
- Az agrártudományira.
- Hogy lehet valaki olyan hülye, hogy az agrártudományira akarjon menni?
- Te vagy hülye. Hát nem mindegy, hogy honnan utasítanak vissza?

A párbeszéd kitűnően érzékelteti a hangulatát annak a problémának, amely az ipari forradalom következtében világszerte megmutatkozik. A foglalkozások átrétegződnek, egyikben több, a másikban kevesebb munkaerőre van szükség. Az Egyesült Államokban már nemcsak az automatizálás, hanem a kibernetizálás is egyre nagyobb tömegeket szorít ki a hivatásukból s kényszerít kedvezőbb esetben a szakmán belüli átképzésre, kevésbé kedvező esetben a harmadik szektorba, a legrosszabb esetben a munkanélküliségre. Mi ennek a folyamatnak még az elején tartunk, az ipari forradalom azonban már a pályaválasztáskor érezteti hatását.

Mindezekből az is kiviláglik, hogy a jelentkezőket egyik-másik pályáról nem

azért utasítják vissza, mivel nők, hanem mert a némely pályán amúgyis meglévő túlszűfolttságot nem akarják fokozni. Régebben a kereső nők Magyarországon elsősorban pedagógiai pályákra mentek, kis számban orvosnak, művészeknek. A nők többsége a házasságon belül keresett elhelyezkedést. Azoknak, akik sem egyik, sem másik úton nem boldogultak, maradt a prostitúció, az elvetélt női egzisztenciák korlátlan felvevő képességű területe. Mint főfoglalkozás, a prostitúció megszűnt, helyébe a félprostitúció meg a szexuális téren végzett önkéntes társadalmi munka lépett.

Ma valamennyi pálya nyitva áll a nők előtt, beleértve a műszaki és mezőgazdasági pályákat, a tudományos kutatást, a politikát, az államigazgatást. A régi Magyarországon ezeken a nő legfeljebb vendég szereplő lehetett. S a munkamegosztás férfiak és nők között, amennyire a statisztikák mutatják, egészséges, nem úgy, mint a személyi kultusz idején, amikor a nemek közötti egyenlőség mámorában olyan munkákra is toboroztak nőket, amelyek végzésére a nő biológiai alkatánál fogva alkalmatlan: – traktorvezető, vágár, stb. Manapság a nők felerészét kisajátították a könnyűipart, a közlekedést, a kereskedelmet, a pedagógusi pályákat, a gyógyszerészetet, jelenleg a jogi pályák felé tart a hullám, az államigazgatásban az állások 34⁰/₀-át nők töltik be. Néhány szám: – 1960-ban a gyógyszerészek, művészek, pedagógusok fele nő; az orvosok és közgazdászok 20⁰/₀-a, de számos nő működik a mezőgazdaság területén is. Itt különösen nehéz a helyzetük, a hagyományos falusi intelligencia helyébe lépő új intelligencia ugyanis a férfi agronómusokat sem fogadja be körébe, még kevésbé a nőket.

Vannak tehát szerencsések, akik azt tanulhatják, amit hivatásuknak érznek. A kevésbé szerencsések egy része, akiket kulturális vagy civilizációs igényeik főiskolai végzettség megszerzésére ösztönöznek, kénytelenek a körülményekkel megalkudni és más pályát választani, nem azt, amelyre hivatástudatuk készítette volna őket. Ez a megalkuvás kétszeresen nyomasztó lesz, ha a pályatévészett nő a párválasztásban az ismerkedési lehetőségek korlátolt volta következtében újabb megalkuvásokra kényszerül.

– Élje bele magát a helyzetembe – mondta egy ilyen kétszeres megalkuvó – én gyereket szeretnék, hogy ha már nem szerelemből mintem férjhez és nem szerelemből dolgozom, legalább az anyaság örömeiben megtalálhassam az életem tartalmát. De nem, a férjem előbb kocsit akar. Mondja, hogy lehet ezt kibírni?

Legnépesebb kategória azoké a nők, akik gazdasági okokból tanulnak tovább és különösebb becsvágy nem fűti őket. Céljuk az, hogy a fizetésükkel kiegészítsék a férjük fizetését, mert gyereket akarnak, vagy kocsit, vagy mind a kettőt egyszerre. Másokat a büszkeség és az önállóság vágya készítet tanulásra: – meg akarnak állni a saját lábukon s aszerint választanak pályát, hogy ebből a szempontból melyik látszik legalkalmasabbnak céljuk elérésére. Hősök is akadnak köztük:

– Nem volt könnyű beleszokni a munkába, negyven éves koromig úgy éltem, mint egy királynő, aztán egyik napról a másikra meghalt a férjem s nekem kellett gondoskodnom tehetetlen öreg szüleimről. Egy fizetésből hárman! Tudja, mit jelent az! Micsoda pénzügyi zseni kell hozzá – és mennyi különmunka.

A nők iskolázottsága az utóbbi két évtizedben ugrásszerűen emelkedett. A jelenség nem egyértelműen hasznos, sem a nők, sem a társadalom szempontjából, mert hogy csak egyetlen érvre hivatkozzam, társadalmilag az a műveltség értékes, amely nem marad meg magántulajdonnak, hanem valamilyen – ha még oly bonyolult formában is – közösségi értékke alakul át.

Társadalmunk freskóján jellegzetes színfolt a l'art pour l'art tanulók mennyiségileg nem lebecsülendő tömege. Némelyeket az érettségi mítosza készítet tanulásra. Régóta tudjuk, hogy az érettségi mai formájában nem sokat ér, mert nem ad semmilyen képzettséget, nem készít fel a további tanulmányok közül egyikre sem, s az is nagyon kétséges, hogy az érettségizett hivatkozhat-e arra, hogy megszerezte az úgynevezett általános műveltséget. Ennek ellenére tömegesen készülnek esti gimnáziumon érettségire olyanok – fodrászok, pincérek, cukrászok stb. – akiknek megvan a szakmájuk s az érettségi érdemén semmilyen előmenetelre vagy előnyre nem számíthatnak.

– Miért nem nyelvet tanul? – kérdeztem egy fodrásznőtől. – Ugyanennyi energiával két nyelvet is megtanulhatna.

– Csakugyan? – kérdezte. – Nem gondoltam rá, mert akivel csak beszélek, mind vagy érettségizett vagy érettségizni készül. Ha már belekezdtem, nem hagyom abba... Pedig...

Elgondolkozott s aztán elbeszélte, hogy a múlt évben Bécsbe utazott, minden szép volt, jó volt, de örömét megkeserítette, hogy mukkanni sem tud németül.

Ebbe a kategóriába tartoznak azok a nők is, akik életcél, program híján tanulnak, a tanulásba menekülnek, hogy tartalommal töltsék meg az életüket. Az elégedetlen nagymamák éjjel-nappal takarítanak, elégedetlen unokáik tanulnak. A l'art pour l'art tanulók között egyaránt akad hajadon és férjezett, ehhez az állapothoz mértén változnak a tanulás miatti családon belüli konfliktusok.

Nyilvánvaló a férj dühe, ha hazajövet a lakásban nem házastársat talál, hanem egy diákot, aki szurkol, mert érettségi vagy szigorlat előtt áll s nem használható semmire. Dühe annál jogosabb, minél céltalanabb és kilátástalanabb az asszony tanulása.

– A szentségit, hát ezért vettelek feleségül!

Periférikus konfliktus, nem kétséges. Az anyaság és hivatás konfliktusa viszont már a társadalmi lét elevevébe vág, mert akár egyik, akár másik megoldás mellett dönt a nő, a társadalmat mindkét esetben veszteség éri. Vagy egy kitűnő tudóst veszít el, vagy egy, esetleg több – valószínűleg kitűnő gyereket. Hiszen a tapasztalat azt mutatja, hogy vannak tudós-dinasztiák. Tehát kontraszelekció vagy egyik, vagy másik területen.

Maga a konfliktus szükségszerű és elkerülhetetlen velejárója a tudományok gyors fejlődésének. Franciaországban nemrég ankétot tartottak a kérdésről s abban állapodtak meg, hogy a konfliktus a második gyereknél kezdődik. Valószínű, hogy pillanatnyilag ez a megállapítás egyezik a valósággal. De hogy nem sokáig, az bizonyos. A harmadik szektorban dolgozók, továbbá a tanítónők, gépírónők, fodrászok stb. több gyermeket is szülhetnek. Orvosi vagy mérnöki pályán sem érzi meg a szülési szabadságok okozta kiesést az az orvos vagy mérnök, aki rutinmunkát végez. Kétségtelen viszont, hogy vannak pályák, amelyek egész embert követelnek, mert aki elmarad a fejlődéstől, a késedelmet behozni többé nem tudja. Illusztrációképpen hadd hivatkozzam arra a tudósra, aki kiszámította, hogy a penicillinnel foglalkozó irodalom elolvasásához hat esztendő szükséges. Igaz, a példa olyan, mint a hajdani kalapüzletek elé cégérül kirakott óriási kalap, normális emberre nem illik, legfeljebb egy Gargantua vághatná a fejébe. De az sem könnyű dolog, ha valaki képes számon tartani, mely szerzőktől érdemes egyáltalán olvasni a penicillinről, mint ahogy ahhoz is idő kell, hogy amit kiválogatott az irodalomból, elolvassa és kijegyzetelje. És a penicillin csak egy téma a sok közül. Évenként – ha nem csalódom – háromezer új gyógyszer jelenik meg a piacon.

Meginterjűvoltam a kérdésben egy kivételes tehetségnek tartott vegyész nőt, aki dezertált a pályáról s nemrég szülte második gyermekét. Harmadikat is akar s a lépést nem bánta meg.

– Nézze, a specializálódás olyan tempóban halad, hogy aki szereti a hivatását és nem akar elmaradni, annak rengeteg áldozatot kell hoznia. Nekünk, nőknek egygyel többet, mint a férfiaknak: – a gyereket. Bizonyos szakmákban azért nem szabad elmaradni, mert a következmények iszonyú arányúak lehetnek. Gondoljon arra az ötezer főagyerekre, kinek se keze, se lába – a Contergán áldozataira! Vagy-vagy.

– Ha ez így megy tovább – folytatta, – az emberiség a távol jövőben óhatatlanul áttér a természet-társadalom munkamegosztására: – a szaporítás külön szakma lesz.

Nem hallgathatunk egy ősrégi, de manapság különösen kiélesedett konfliktusról, mely nőt és férfit szembe állít egymással. A férfiak a hagyományra hivatkoznak, a nők a megváltozott körülményekre. A konfliktus egyik megjelenési formája családon belüli, a másik szakmán belüli.

Annak ellenére, hogy az állam mind propagandával, mind pedig e célra szer-

vezett intézményekkel, – óvodák, csecsemőotthonok, napközi otthonok, üzemi étkeztetés – támogatja a nők munkavállalását, a férfiak egy része függetlenül képességeiktől, tudásuktól, rátermettségüktől, eredményeiktől – nem veszi komolyan nőkollegáit, egyedül azért, mert nők. Gyakori jelenség ez a mezőgazdaságban, egy női agronómusnak, vagy pláne állatorvosnak kétszeresen kell dolgoznia, hogy elismeresse magát.

A napokban a bíróságon jártam, egy peres ügyet meghallgatni. Feltűnően csinos nő volt a tanácselnök. A szünetben megkérdeztem a tárgyaláson résztvevő idősebb ügyvédet, mit szól, hogy vezette a tárgyalást a bírónő.

– A cukorbaba? Majd megettem, ahogy a paragrafusokkal dobálódzott s közben izgett-mozgott a drága kis fenekén.

– Nem nőnek való foglalkozás – legyintett később.

Tapintatból nem kérdeztem meg tőle, hogy az ügyvédi foglalkozás vajon való-e olyan embernek, aki a tárgyaláson fél füllel az elhangzottakra, de ortopéd szemekkel tapogatja a tárgyalást vezető jogásztársát.

Egyik figyelemre méltó következménye a nők tömeges munkavállalásának a hagyományos nyugati család-formán belüli változatok kialakulása. Az eszményi változat az olyan család, amelyben a házasság egyenlősége nem marad meg elméleti sikon, tetszetős jogi formulának, hanem gyakorlatilag is megvalósul, a terhek egyenlő megosztásában. A feleség főz, de a férj mosogat, a feleség takarít, de a férj trógerolja fel a pincéből a szentet, már ahol még nincs távfűtés stb. A jövő ezé a formáé s ez a forma terjed is, bár korántsem olyan mértékben, mint kellene. Erre utal az az apróhirdetés is, melyet kiszúrtam az egyik napilapból:

„Ilyen és ilyen keret, állású, jövedelmű, helyzetű, *kitűnően főző* férfi zenekedvelő hölgy ismeretségét keresi, stb.” Olaszországban főző tanfolyamokat rendeznek férfiak részére, nyilván, hogy házassági esélyeiket növeljék. Erre előbb-utóbb nálunk is szükség lesz.

Sokkal gyakoribbak az eszményi változatnál az eszményinek legfeljebb a férfiak szempontjából minősíthető formák. A hagyomány, hogy a nőnek kötelessége férjét kiszolgálni, a megváltozott életkörülmények ellenére makacsul tovább él. A férfi nemcsak azt várja el a feleségétől, hogy ellássa a háztartási munkát, gondoskodjék a gyerekekről, hanem azt is, hogy őt személy szerint kiszolgálja: – leül a terített asztal mellé s újságot olvasva várja, hogy felesége behozza a magafőzte vacsorát, annyiszor ugráljon föl az asztal mellől s szaladgáljon ki a konyhába vagy a kamrába, ahányszor a férjnek eszébe jut valami – bors, paprika, savanyú – vagy „ehhez jó volna egy kis mustár.”

– Hogyhogy nincs mustár?! – csattan föl a férj. – Micsoda háztartás az, ahol még mustár sincs. Talán mustárt is én vegyek?

A szemrehányást olyan asszony kapja, aki gazdaságilag a maga lábán áll, éppúgy nyolc órát dolgozik mint a férje, néha ugyanannyit keres, esetleg többet, a férj mégis megköveteli, hogy az asszony főzzön, tálaljon, reggelre készítse ki neki a tiszta inget, a zoknit stb.

Dráma, mely olykor Strindberg vagy Albee-féle végeérhetetlen marakodásban örli fel mindkét felet, máskor csak az asszonyt, aki gyöngé ahhoz, hogy tartósan ellenálljon, megtörik s viseli a terhet, amíg bírja. A két véglet között természetesen számos átmeneti alakzat helyezkedik el.

A kereső nők, durván véve, két nagy csoportra oszlanak: – képzetekre és háztartásbeliekre. Ugyancsak nagyjából számítva, ez a két csoport egyfelől a fiatalokból, másfelől az idősebb korosztályokból áll. Zárójelben hadd jegyezzem meg, hogy az utóbbi években a tizennégy és tizennyolc év közötti nők foglalkoztatottsága csökkenő tendenciát mutat, a folyamatnak egész sereg előnye van, mind a közösség, mind az egyén szempontjából.

A fent jelzett körülmények alakították ki a manapság rendkívül elterjedt nagyanya-alapú családformát. Akár dolgozik a nagyanya, akár nyugdíjas, mivel nincsen szakképzettsége, a jövedelme csekély, a család tehát jobban jár, ha a fiatalasszony helyett, aki állást vállal, a háztartási és gyermeknevelési teendőket a nagyanya végzi.

Történelmi szükségszerűség, nyilván. Ennek a rétegnek a konfliktusai nem oly változatosak és színesek mint a fiatalabbaké, a nagyanyák koruk és kiszolgáltatottságuk következtében nem sok lehetőség között választhatnak, a legáltalánosabb és leggyakoribb konfliktus ez: – vagy a család vagy a magány.

– Öt gyereket és nyolc unokát neveltem föl – mondta egy rózsás arcú néni, – a háztartást most is én vezetem, én vagyok a pénzügyminiszter a családban. Nem panaszkodhatom, a gyerekeim jók hozzám, sokat segítenek, néha színházba is elvisznek. Az unokák sem rosszak. Csakhát, tetszik tudni, a nevelés nehéz dolog. Régebben a nagyszülők összetartottak az unokákkal, ma ez már nincs így, más a kapocs unokák és nagyszülők között, mint régebben volt.

Magam is megerősíthetem, hajdan a nagyszülők gyakran az unokák mellé állottak, az összefogás természetesen nem a szülők ellen irányult, hanem a nagyszülők engedményeket tettek az unokáknak, hogy ragaszkodásukat biztosítsák. Hány meg hány gyerekcsínyben vett részt a nagyanyánk, anélkül, hogy beárult volna bennünket a szüleinknél. Ma csakugyan bajos volna efféle szolgálatot várni a nagyszülőktől. Ma a nemzedéki ellentét mélyebb, szülő-gyerek viszonylatban ugyanúgy két társadalom áll egymással szemben, mint unoka-nagyanya viszonylatban. A nevelés ugyanis azaz, hogy központja most már nem a család, hanem a közösség – gyökeresen megváltozott. Apa-anya körülbelül tíz órát tölt távol az otthonától, mire hazajön fáradt s különben is, mit számít az az egy-két óra, amit a gyerekekkel foglalkozik, a napközi otthon, az iskola befolyásával szemben? A nagyanyák érzelmi és gyakran anyagi kiszolgáltatottsága természetesen visszaélésekre ad alkalmat. Egy még csinos, negyven év körüli, háromgyerekes asszony beleszeretett egy kétes erkölcsi érzékű, gyermektelen ornitológusba, aki eleinte fűt-fát ígért, hogy az asszony váljon el a férjétől, többek között azt, hogy a gyerekeket magához fogadja és eltartja. A gyerekek azonban az apjukkal akartak maradni, mire az asszony kiröppent a családi fészekből és a három gyereket meg az elvált férjet hetvenéves anyja gondjaira hagyta. A nagyanya szerette az unokákat, vejével is jó viszonyban volt, rábeszélés nélkül is helytállt, de kevés híján belerokkant az erőihez képest aránytalan teher viselésébe. Az asszonyt megkérdezték, hogy miért nem könnyít az anyja helyzetén, miért nem gondoskodik például a gyerekek kosztoltatásáról.

– Eddig én tartottam el az anyámat – válaszolta önérzetesen, – most gondoskodják róla a többi gyereke.

– Hogy ő tartotta el az anyját? – csóválta fejét az ismerős, akit meginterjúvoltam az ügyben. – A szülésen és persze az előkészítő műveleteken kívül mindent az anyjával végeztetett. Gondolja csak el, hogyan mehetett volna állásba, ha otthon az anyja nem gondoskodik a három gyerekről?

Az eset nem mindennapi, az érvelés annál inkább az. Igen sok lány „tartja el” ilyenformán az anyját. Néha úgy, hogy az eltartott belepusztul az eltartásba. Csakugyan eltartja, csupán azt hagyja számításon kívül, hogy ezen a réven megtakarítja a bejárónő bérét: – az anyja keres havi kétezret, a bejárónő havi ezerkétszázat kap, a nyereség nyolcszáz forint. Ha a nagymama végzi a bejárónő munkáját: a nyereség már kétezer, plusz az erkölcsi haszon: – én tartom el az anyámat. Ez a fajta parazitizmus, sajnos nem ritka jelenség manapság. Nem valamennyi nagyanya angyal, talán fölösleges hangsúlyozni. Ismerek egy fiatal párt, a partit a két nagyanya hozta össze, egyik is, másik is lakást ígért. Először a fiú anyjánál laktak, de anyós és meny nem fért össze, mire áthurcolkodtak a lány anyjához, itt azon fordult meg a békeség, hogy az anyós naphosszat azt fújta a fiúnak: „A te anyád ezt ígérte, azt ígérte, aztán adni csak én adok.” Ma a fiatal pár bútorozott szobában lakik, összkeresetük egytődéért, s az anyósok ürügyén egymást marják.

Íme néhány példa, mely megvilágítja a nő helyzetét társadalmunkban. A végkövetkeztetés? – Tény, hogy a mi társadalmi rendünk felszabadította a nőket. De tény az is, hogy a nők nem mindig tudnak mit kezdeni a szabadságukkal, sőt a társadalom sem mindig tudja, hogy mit kezdjen a felszabadított nőkkel. De ez csak átmeneti állapot, ami azt jelenti, hogy sok tekintetben állandó. Mert ahogy a francia mondás tartja, „il n’y a rien qui dure que le provisoire.”

LOVÁSZ PÁL

Évfordulón

*Add a kezed
kezembe kulcsolom*

*Május font egyé színes ég alatt
nyár hője lobbant ránk morgott az ősz
és szétkusálta máris
arcunk a hervadás*

*Tél van most már semmi más
száguld a pillanat
erő sodor kitárul a kapu*

*Intő kezed
kezembe kulcsolom*

Pécsi pillanat

*Négyszögből domborul a kupola,
félhold, kereszt megkékült fénybe karcol,
hegyoldal lenget terdült háttérét,
motor, gyerekszáj dzsessz-zsivajt kavar,
harang kondul,
 eget hasít riadt galambcsapat:
tejét fölkapja Hunyadi lova*

Örökség

*Falun élt az apám,
a nagyapám, a dédapám,
szerették a lovat, a napfényt, a tiszta szót;
emlékük is alig pislog már,
nevük csontjukkal szertehullt.*

*S lám én
ünnepnapon tüzes lovukra szálllok,
rajtam öröklött fénypalástom,
s kiejtek egy-egy visszazengő
tiszta szót*

Idő

*Nem bízik semmit az időre
se nem ront
se nem rendez
kóc-szalma-hamu-poridő
bebugyolál vagy eltemet
szikkadt pogácsa-perc kopog
a patak óra
tó az év
s két türelmetlen szerető
sóhaja örökkévalóság*

*adja időm hogy elfeledjem
futását
őle melegét
hogy rongybabájával a gyermek
nálam boldogabban ne játsszon
s ha föltigyelnék az időre
már késve legyen
óra perc
mert jól beosztva erejét
kezem mindent elrendezett*

Oroszlán

*Napégette szikla baljós homok
a hátad a szöröd a bundád
napestig lustán heverészel
a sivatagi sárga napsütésben*

*nem ingerel a könnyű zsákmány
tanúsíthatja Dániel
s bár meglepő – családias vagy –
kölykeid a tejedre másznak*

*másrészt jól festesz kék cimereken
vagy bronzba vésve városkapukon
és a mesékben te vagy a király
hol is becsapnak egerek nyulak*

*és buja vagy mert forró húst eszel
azon nyersen ahogyan megszerezted
s játékos mint az igazán erősek
a sok dühödt kis mitugrász között*

Rezervátum

Milyen a táj... emlékszem is, nem is, tudom milyen, de már nem látom, évek óta nem látom. A csúcsra meredek út vezet, árvalányhaj, citromvirág, a rózsák, a mészégetők gömbjei, izzó kemencék, a kémény, sötétzöld fenyőligetek, sziklák, a kastély, folyosók, aprócska szobák, és kint fű, térdigérő...

A vonatot rosszul fűtik, visszabújok a télikabátba, gallérjába süppedek. Délben már ott leszek, ott leszek... egy hónap alatt biztosan esni fog a hó is, talán már most, a hegyekben minden más... citromvirág, fű, árvalányhaj helyett a hó, imádom a havat, évek óta nem is láttam, csak a levegőben, ahogy tisztán és tétován libbent a föld felé, később fekete pocsolyákat, sárgásbarna, alaktalan, bemocskolt foltokat.

Senkire se gondolok nagyon, senki se hiányzik nagyon, elbúcsúztam, mindenki szeretete utánam jön, akit én is szeretek, velem van, de alig gondolok rá, csak magamra gondolok, a hegyekre, utakra, könyvekre, egy hónapot lopok magamnak, ragyogó hónapot és meggyógyulok, biztosan meggyógyulok. Szabad vagyok, szabad, boldog, boldog...

Teljesen üres a fülke, olvasok, fázom, holnap megérkezem, pár óra múlva megérkezem.

A hajnal jeges, sötét, korán ért be a vonat, ücsörgők a váróteremben, hová is indulnék már, itt legalább meleg van, a lángos tegnapi, hideg, a kávé gyenge, egy óra múlva még mindig a sötétség, a villamos, fénylő kirakatok, néptelen vasárnapi utcák, téli utcák, hat óra elmúlt, éppen hogy dereng, halvány kontúrok, a neonok még égnek, a kórház előtt is, a portás kedvetlen, igen, itt, de csak kilenckor, hol van az még?

Fehér padok, tisztaság, fehér falak, meleg, nyolc után szállingóznak a többiek, az orvos is jön a két ápolónővel, nevek, egyeztetés, nézegetjük egymást, alig vagyunk néhányan nők, többnyire férfiak, középkorúak, egypár fiatal.

A busz még a szervizben van, különben se férnénk el mindannyian, a személykocsi máris indul, kik voltak itt legkorábban, rendben, jöjjenek.

Bámulok, süt a nap, bámulok, boldog vagyok, egy óra múlva meglátom a kacsalábon forgó várat, hinni se mertem, mégis sikerült, rámcörgött a telefon: „megvan a beutaló”.

Biztosan meggyógyulok, sokat gyógyulok majd, tulajdonképpen az egész olyan, mint egy üdülő, egyetlen orvos, két nővér, gyógyszerek, visszük a papírunkat, ki mit szedett eddig, kész diagnózissal megyünk, súlyos betegek nincsenek, délutánonként kell feküdni két órát, megesszük az ebédet, a mindig finom ebédet, pihenés, erre vágytam, ebéd után alvás, olvasás, rengeteget olvasok majd.

A hegyek, máris itt vannak, gyönyörűek még így is, csupaszon, feketén, itt-ott hócsíkok, szikrázik, vakít a fehér.

Az orvos előttem ül, megismer, hát igen, régen voltam, hat éve, akkor rendbejöttem, évekig semmi, most az ősszel kapott el a szívem, mindig azt hittem, tökéletes motor, a rohamok váltakozó erősségűek, néha hetekig elmaradnak, közben kutya-bajom, én is remélem, hogy nem komoly, fiatal vagyok még, örülök, hogy eljöhettek, és persze nem gondolok a szívemre, csak arra, hogy...

... kanyarok, rövid egyenesek, kapaszkodunk a szerpentinre, a fenyők sötét szigetei, nyírfák, a rózsalugas, sziklakert, a kastély, valami bolond grófot emlegetnek, még Mária Terézia idejében, mindegy, hát nem mindegy?

A hallban süppedő fotelok, leülők, várók, felmehet a szobájába, a kulcs az ajtó melletti szögön, huszonötös, nevetek, jó szám, szép, kerek szám.

Hatalmas ablakokon árad be a külvilág, habzsolom egyhónapos boldogságom négyzetmétereit, északról a csúcs, elmosódott szikláival, keleten a fenyves, eziklakert, s itt bent a négy ágy, szőnyegek, képek, színek, formák, sokkal szebb mint hat éve, a régi is szép volt, de most, mint egy luxusszálló, fáradt vagyok, az elmúlt éjszakától, izgatott, boldog, kiválasztom az ágyamat, négy hétig kedvemre alhatok, fekeve is látom a fákat, és ömlik, ömlik a fény.

A szerpentin egyre közelebb hozza a busz mormolását, azám, három nőt kapok, három kedves és rendes nőt, a hallba megyek, nézem, ahogy jönnek befelé, bőröndök, kucsmák, eltűnnek a lépcsőn, mindannyian eltűnnek, nem indulok azonnal utánuk, magamnak se árulom el a szorongást, most már ott vannak, ledobják a kabátot, csomagolnak, biztosan jól megleszünk, miért ne?

Feltűnik már, ahogy itt ücsörgök egyedül, butaság, kopogok az ajtónkon, s ahogy benyitok, már nem emlékszem a bizonytalanságra, félelemre, mind a hárman rámnevetnek, pár évvel lehetnek idősebbek, harminc körüliek, a feketehajú mosolya osapódik át először hanggá, szervusz, Böbe vagyok, én meg Ella, Gizi, jaj de jó, hogy te vagy a negyedik, a buszban csak néztük azt a sok vén nyanyát...

Felszabadultan nevetünk, délben óvatosan szemrevételezem a társaságot, tényleg, a többi nő öregecske, savanyú, isteni szerencse a huszonötös szoba.

A délutáni nagy alvásból persze a huszonötösben se lesz semmi. Legalábbis ma nem. Ismerkedünk. Barátkozunk. Örülünk. Naná! Irtó rendes, szimpatikus nők vagyunk. A legfiatalabbak. Csinosak. Jópofák. Ha akarjuk, az egész férfitábor körülötünk lebzsel. De mi persze nem akarjuk. Nem azért jöttünk. Hanem gyógyulni. Pihenni. Mert nagyon betegek vagyunk.

„Gyerekek, ha szegény Csupim tudná, milyen primán érzem magam, nem hinne a szemének. Mit? Ki a Csupi? Jaj, hát elfelejtettétek? Csupi Andrásné. Mondtam az elején. A férjemet Csupinak hívom. Mindig. Na, szóval, ha most látna... Van fogalmatok, milyen beteg voltam? Üristen! Majdnem öngyilkos lettem. Az a kedves doktornő meg egyre mondogatta, nyugodjak meg és ne gondoljak butaságokra. Ja, hogy mi bajom? Hát az idegeim. De úgy elkapott, hogy szédelegtem az utcán, s az a hülye főorvos, akihez felülvizsgálatra küldtek, táppénzre se vett, azt mondta, minden második ember szédül, és hetvenkilős nők ne legyenek idegesek, inkább az életkörülményeimen változtassak... Ilyen örültséget! A Csupim egy angyal. Szegényke, hogy vigasztalt, utóbb már főzni se volt kedvem, semmit se csináltam, s egyre nyugtatott, pihenj szívem, kiméld magad. Ilyen a férjem. Ezen változtassak? Na és a munkahelyem... el se tudjátok képzelni, milyen a munkahelyem. Sokat mondok, ha napi két órát dolgozunk. Ezen változtassak? Na, végül se a főorvosnak lett igaza. Tudjátok... a férjem Iksz mellett dolgozik. Közvetlenül. „Csupi elvtárs, bizza rám ezt az ügyet” – mondta az uramnak. Egy hét múlva megvolt a beutaló. A főorvos csak nézett. És a legérdekesebb, hogy már két hete elmúlt a szédülésem, gondolhatjátok, Csupinak se mondtam meg. Hogyne! Sajnáljon csak. Hogy én mennyit szenvedek. Gyerekek, legjobb, ha füttyölünk itt az egész világra...

– Te családtag vagy? csodálkozom Böbére.

– Miért, te a cégnél melózol?

– Aha – mondom – ennél a marhájó cégnél. Talán az országban nincs még egy ilyen hely. Úgy bánnak majd velünk, mint a hímestojással. Csak hát nem egyformán könnyű bejutni. Én például hetekig talpaltam utána.

– Neked sincs semmi bajod?

– Két hónap alatt hatszor vittek el a mentők órákig tartó, százhatvanas-száznyolcvanas pulzussal. Néha kicsit elájultam. A rohamok után egy-egy napot feküdtem, tovább melóztam, nem akartam otthon maradni. Ide szívesen jöttem. Bizonytalan az ékágém, azt mondják, egy alapos, nyugodt pihenőkúra talán változtat a szitun. Ha nem...

– Nekem is a szívem hülyésködik, gyerekek – mondja lustán, vontatottan a kecskeméti Gizi. Hanyatt fekszik a feketemintás heverőn, barna bociszemét időnként

behunya-kinyitja. – Borzasztó ez, mindenkinek a szíve, néha úgy ver, mint a bolondóra és az idegjeim, meg a szédölgés. Nincsen kedvem semmihez az égvilágon. Ide se volt, a főnökökjeim küldtek, azt mondták, olyan vagyok, mint egy búbanatos marha.

Véglegesen behunya a szemét. „Már kilenc éve vagyok a fiammal egyedül. Az uram belebolondult egy nőbe, aztán faképnél hagyott. Nagyon szép embőr volt, gyerekek, én olyan szép embőrt még nem is láttam. Azóta elhízott, mint a disznó, jobb is, hogy elváltunk, úgyse tetszött volna már neköm olyan kövéren.”

Ella is siet bemutatkozni, csöppnyi, falat nő, csinos a feneke és a lába, a mellét felpolcolja, arca szeplős, viszonylag értelmes, csúnyácska, fanyar.

– Á, jobb erről nem beszélni. Úgy jöttem el, mint egy idióta. Három hétig voltam Hibernál-kúrán, éjjel nappal aludtam. Az utcán tántorogtam, mint a részeg. Van két srácom. A lányom gimnazista. Elsős. Ja, a férjem? Elváltunk. Hat éve. Később elgázolta a vonat. Mindenképpen özvegy lennék. Na! Mondom, nem érdemes beszélni róla. Igazad van Böbe, füttyülni kell a világra. Legalább a pofánk kisimul a négy hét alatt. Dögre alusszuk magunkat.

– Persze, ne is beszéljünk betegségről, családról – bólint Böbe. Rózsaszín nylonköpenybe burkolja hetvenkilős testét, mielőtt begombolkozna, elégedetten végignézi magán, hegyes melltartóján, a csipkekötésű nylonbugyin, rágyújt, hanyattfekszik.

– Na, megvolt az ismerkedés.

Mindenki elmondta a magáét.

Most majd jönnek a csendes napok, kúrálgtatom azt a dög szívemet. Holnap bevetem magam a vadonba, ma még csak a kastélyban járkálok, nézegetem a zeg-zugokat, erre-arra ráismerek, még mindig a szerencsémét latolgtatom, nem akárci kerülhet ide, exponált helyen dolgozom, a betegek is többnyire nagymenők, kilencven százaléka ideges – Dilivár, Dilivár, Dilivári Aladár – persze néhány csöndes kuli is akad, mint Ella és Gizi, meg én, de Bóbétól sem irigylem Dilivárt, Böbe magas, fekete, a hangja fuvola, a mosolya méz, izeg-mozog, hajladozik, biztosan makkegészséges, egyikünknek se jut majd eszébe, hogy hézag van, hézag van, valahol hézag van...

Nagyorrú, sibakancsos fiútól kérdezem meg, hány kilométer a falu. Melyik falu?

Választhatok. H-ra éppen csak le kell gurulni a száraz fűvel borított lejtőn, tíz perc múlva ott lehetek a szélső háznál, persze a postáig még jócskán lehet gurulni, a falu egyetlen, ménkű hosszú utcából áll.

G-be, az északi faluba is gurulni lehet, csakhogy erdőn keresztül, azt még ki kell tapasztalni, ráér, mindent újra megtalálok, felismerek, ma jó lesz H. is, viszem a levelem, viszem a levelem, már tegnap este lekörmöltem, ujjongtam, rajongtam, kicsike kárörömmel rajongtam el a boldogságomat az otthoniaknak, hiányzom nekik, most jönnek majd rá, mennyire.

Visszafelé elbámészkodok a mészégetőknél, négy befalazott kemence működik, az egyikén éppen bontják a lapátnyi nyílást, mázsaszám szórják az izzó barlangba a fekete,isteregve jajongó szénzuhatagot.

Az ám, a bánya, a lávaként síkló kövek, tábla jelzi a tilost, meg fogom találni a bányát is, a keskeny kapaszkodót, egyetlen nap múlt még el, csak egyetlen nap.

A szobánk.

Tagadhatatlanul rendetlen. Kicsit koszos is. A takarítónőnknek múlt héten volt ábéja. Kíméli magát. Érthető. Az ábé is érthető. A férje iszik, mint a gödény. Ez természetes. Itt mindenki iszik. H-n is, G-n is. Novát vedelnek, állandóan novát vedelnek. A kocsmában savanyú, istentelen vinkót árulnak, én is rászánom magam egy decire délelőttönként, ha lent járok. Fel kellene dobni valamivel az étvágyamat, nehézz belenyugodni, hogy ott van előttem a terülj-asztalka, csudafinom dolgokkal és csak gyötröm magam az evéssel és hiába gyötröm.

És itt van előttem a pehelypaplanos ágyacská, mellette a szőnyegen a magammal cipelt könyvek érintetlen halmaza, alig-alig lapozgattam bennük, kedvetlenül heverem végig a délutáni sziesztát, álmatlanul forgolódom esténként, az ablak keretében sötétben hajonganak a fák, a csövekben surrogva cirkál a melegvíz.

Kezdek kiborulni. Az otthoni tömény rendből, másodpercekre beosztott napokból belecsobbantam ebbe a tömény masszámiba, ahol szétfolyik minden. Szétfolyik mindenki. Vagy másnak nem is kell? Így szokták meg?

Nyakig merülnek a közös masszánkban és csudajól érzik magukat, egyre jobban, betelhetetlenül habzsolják megnevezhetetlen, polipszerű szirupját.

A polip – lágy, ringató csápok hullámzó üteme – engem is elkapott. A könyveimre nézek, csodálkozom, hogy nem kívánom a betűt.

Majd holnap. Holnap biztosan!

Jönnek a nagy, tizórás alvások, s legalább annyit tanulok, mint otthon, munka melletti esténként, amikor már elcsitult a lakás.

Csak hogy itt sohase csitul el semmi és sohase csitul el senki.

Böbe hajlong, a hangja fuvola, a hangja méz, savanyúan, fanyalogva kuporgok az ágyam sarkán, vagy tizen verik a blattot a kisasztalnál, székekre, ágyakra telepedve, ulti, kanasztá, viccek.

Oltári rendtelenség és oltári siker. Az ám. Mi lettünk a központ. Alig pár nap alatt. A Vidám Hölgyek. Böbe boldog, a többiek is, azért vagyunk itt, hogy boldogok legyünk és kikapcsolódjunk, naná, mi másért?

Karcsi az izmait mutogatja: „Ezt nézzék meg lányok, bizony akit a Karcsika elkapott 195...-ben, azt nehezen ismerte már fel az a jó édesanyja. Mert hiába mondanak most már ezt meg azt Z. elvtársra, jó ember volt az. Négy évig fuvaroztam. Nem ment másként. Ököllet hölgyeim, csak ököllet...”

Nehéz befogni a számat, egészen más a véleményem Z. elvtársról, bár kétségtelen, Karcsika volt a sofőrje, nem én. Biztosan jobban ismerte. Persze, lehet, hogy Karcsikánál is jobban ismerték mások, Z.-re már senki sem emlékszik, talán mégis nekik volt igazuk, s ez a kis izomkolosszus pocak is jobban tenné, ha befogná a po-fáját. Ócska a dumája, unom.

Bár most éppen békésen foglalatalkodik, pamutot gombolyít Bőbével.

Gizi szokás szerint hanyatt vágta magát a heverőn, fakókéek fürdőköpenybe burkolózva, csukott szemmel fekszik, fáradság, baromi kimerültség az arcán.

De már benne se reménykedek.

Először csak nézegetett tehénszemével, lomhán, lustán mozdította meg nagydarab, fehér testét, hallgatta a zsvajt, ritkán szólt, ritkán nevetett.

A fáradság ugyan még naponta letaglózza, de ha szólnak hozzá, önfeledten pattan, ő is veri a blattot, időnként felsóhajt: „Gyerökök, hogy itt milyen jól elmulat az ember. Nem hittem volna, hogy ilyen társaság létözik.”

Ella is, a csöpp fenekével, belesimul ebbe a jó meleg, barátságos közegbe, csudajól érzik magukat mindannyian, csudajól.

Jancsin én is vihogok, vihog, aki csak ránéz, okos kis bohóc, a nőim imádják.

Este fekszünk az ágyunkban. Elmúlt éjfél. Böbe még buzgón olvas. Mindig éjfél után jön rá a nagy olvashatnék. Napközben soha. Pont éjfélkor.

Nem alszunk, de már csak Böbe lámpája ég. Aztán ő is elsötétít.

Felzúg egy lökhajtásos.

Az ablak hatalmas négyszögében piros, csillagszerű suhanás, légihidat emlegtenek, állandóan mély, földfeletti mormolással-búgással jönnek és mennek a gépek.

Szeretem őket. Nappal, ha tiszta az ég, galambárnyuk feltűnik-eltűnik, göndören borzongva csúsznak odébb a felhők.

A csend is odébb csúszik most, percekig lapultam, rettegve, pattanó idegekkel lapultam a csendben, tudtam, megszakad, percekig tart, aztán szétörrik, belémhasítanak a cserepek.

A Laci, a szép Laci, olyan, mint egy isten, a fekete haja, s ahogy néz a kék szemével, és milyen fiatal, higgyétek el gyerekek, ha valaki számításba jöhetne nálam,

csak ő, egyedül ő, ha szól az emberhez, a hangja, már az boldogság, és milyen szép, milyen szép, mit gondoltok, jó lehet egy idegennel? Csupival beszélünk már róla, azt mondja, ő se csalt meg soha, én se tudnám, a Laci...

...Jaj Istenem, már a sötétség is elmúlt, félhomályra váltott a szobánk, ha legalább töksötét lenne, s hihetném, álom ez, belecsípek a karomba, felébredek. De nincs sötétség és álom sincs, három feketemintás heverő az északi falnál, én itt kuporgok a sarkomban, legmesszebb a többiektől, térben is a legmesszebb, árnyak, kontúrok, hangok, Jancsik, Lacik, Feri, a nyámnyila Feri, aki Gizi körül ögyeleg és Gizi csak néz és hülyén vigyorog, egyetlenegyszer beszélt meg valamit egy nős emberrel még otthon, és képzeljétek, pont akkor találkozott az utcán a feleségével, hiába vártam éjfélig, a fiamat elküldtem aznap éjjelre, azóta sincs folytatás, most meg ez a nyámnyila Feri, ha legalább a Jancsi...

...nekem is a Jancsi tetszik a legjobban, irtó jópofa, ha úgy adódna, vele talán még én is, pedig a barátom aztán igazán nem érdemelné meg, négy éve jár hozzám – a felesége szívbeteg, sejtelve sincs a dologról –, imádom a barátomat, megőrülnék, ha elhagyna, jó hozzám, tőle kaptam az ezüstszürke kosztümöt, hetente csak egyszer jöhet, talán butaság, ha itt is rá gondolok, a gyerekeim ismerik, nagyok már, értelmeseek, megbeszéltem velük, olyankor moziba mennek, sétálnak, de most a Jancsi... csak olyan kis széltoló, mit gondoltok?

...mit gondoltok, mit gondoltok, mit gondoltok...

Dobálom magam az ágyon, izzó nőstények süstörögnek, kíváncsi, tohonya, egy-mást heccelő nőstények, szó se róla, sohse voltam angyal, szenteoske, de lehetetlen, hogy csak így... hogy itt vagyok, itt, mikor pedig ma...

...ma reggel az első hó, az ösvényeken senkivel se találkoztam, bokáig süpedtem, néhol térdig, őzek, nyulak, apró, karmos kis madárléptek, vadcsapások, senki, sehol senki, belehemperegtem a hóba, hanyatt feküdtem, szürke ég, hús pelyhek, elolvadnak a számon, a fák közé szán csúszik, ostor pattan, a lovak megállnak, nem akar felülni, fáért megyek, meleg pára, barnán csillanó szőr, hasábfák, visszafelé repülünk, a faluig repülünk az erdőn keresztül, a kocsmánál megkérdi az öreg, egy málnát? nevetek, inkább pálinkát, jó csípőset, de hadd legyek most én a gazda, iszunk, kiballagunk az útra, a szán eltűnik, délre visszamászok a kastélyhoz, fehér, habkönnyű, szárnyas csillagok...

...reggel... jaj, a reggel, bömböl a hangszórós rádió, egy kis zene, mai műsoraink, felhívjuk hallgatóink figyelmét, a ma estig várható időjárás, táskarádió, jazz, egyáltalán aludtam én az éjjel? Elaludtam? Mikor? Fejemre húzom az eperszínű brokátpaplant, szemem szorosra zárom, eltűnők, összegömbölyödök, a hangok orvul támadnak, pedig hét óra sincs még, mi az istennek felkelni már, ha legalább velem is gondólnának, beteg vagyok, fáradt vagyok, beteg vagyok, fáradt vagyok, értsétek meg, nem dilis, csönd legyen, mit vágjak hozzátok, a cipőmet, a kislámpát, a faliszőnyeget, mi lenne ha álmotokban megfojtanálak benneteket, így megy ez már második hete, alulra tedd Gizus a vöröset, a tetejére a gyöngyházat, egyetlen a szemöldököd, várj, még ezt a pár szálát kitépem, nyugodtan tegyél a szádra, nem baj, ha leeszed, nálam mindig van rúzs, kiigazgithatod, várj, még a hajad, ide oldalt ezt a tincset, látod, egész más vagy így, irtó jó az alakod Gizus, és a melled... jaj, gyerekek, hagyjátok, csak ne lennék olyan szőrös, nézzétek a combomat, akár egy majom, a mellem is, tényleg nem vettétek észre? Hiába tépködöm, a bimbó körül...

...istenem kegyelmezz, Gizus és a mellek, a nagy, kétkilós csöcsei, úristen, a nőim, és Böbe, ahogy mozgatja a seggét, meghízott a drága, Ella meg csak hasra, napról-napra dagad a hasa, a csinos kis feneke eltűnt, csak a hasa pöffeszkedik a selyembugyijában, meztelenül mászkálnak a szobában, reggel hattól nyolcig anyaszült meztelenül, mászkálnak, tanakodnak, öltözködnek, én meg mint egy süket és döglött sün, lapulok a vackomban, hangot se adok, Ella még a legrendesebb, mielőtt elvonulnak rámszól: „Katiii” Jaj – mondom, mintha most ébrednék és hozzáteszem: kösz, Ella, de csak akkor bújok ki, ha becsapódott mögöttük az ajtó, a zuhany langyosan pereg rám, arcomra hullnak a homályos gömböcskék, pillanatok

alatt felöltözöm, pulcsi, a zöldkockás szoknya, az ebédlőben rámosolygok nőimre, visszamosolyognak, köszöngetünk, egy szóval se bántjuk egymást. Egy szóval se.

Ténfergek, szombat délután, napok óta izgat-nyugtalanít a felfedezésem.

A kisszoba.

A nyugati kisszoba.

Az ábés takarítónő mutatta meg, ez általában üres, mondta, ha vendég jön, olyankor használják, többnyire kiadják, ha a beteg kéri. Különben olyan, mint a többi. Csak egyágyas. Picike. Édes.

Napok óta biztat az ábés nő.

De csak ténferegek.

Végre rászánom magam.

Kopogok a kisöregnél.

Mosolyog rám a hetvenötéves doki, jövőre megy nyugdíjba.

Aztán csak néz a savókék, szűrős kis szemével. Közben egyre mosolyog. Egyéb se telik már tőle. Állandóan reszketek, hogy elkap egy szívroham, s mi lesz a szokásos vénás injekcióval, amit úgy kell beadni, hogy közben lehetőleg ne kollabáljak? Állandóan reszketek, mert az öreg már csak mosolyogni tud, de most örülök ennek, éppen erre van szükségem, egy kis jóindulatra, segítsen, de arca megmerevedik, a szeme még savósabb, szűkebb lesz, ingatja a fejét, emlegeti a vendéget, aki bármikor jöhet, könnyörgök, csak addig legalább, egyszer aludjam ki magam, szeretnék bezárkózni egy egész napra, aludni, olvasni, a fenyőket nézni, szaporán, tiltakozva pislog, nem, nem, higgyem el, magamnak ártanék, mit gondolnának rólam, elvből sohasem ad fiatal nőnek különszobát, ja, R-néra gondolok, igaz, fiatal, csakugyan, viszont olyan súlyos depresszióval jött, nem lehetett kockáztatni, hogy bárkivel összerakják, ó te szemét, de kis koszos, vén szemét – s jövők ki hang nélkül – te kis mocskok, R-né, mióta itt van, egy percig sincs egyedül, az erdőben is kilométerekre hallani a vihogását, R-né és a depresszió, R-né és a magány, persze, tudom, mi a dörgés, naná, R-né simán dúlis, különben pukkadozik az egészségtől, üdülni jött, jó az összeköttetése, nagy görétől hozta a javaslatot külön szobára, ezt is megtudtam...

...te kis szemét, kis kosz, hat évvel ezelőtt még frissebb voltál, egyszer táncos délutánt is rendeztél, hangszórós fülkéből kezelted a lemezjátszót, lehetett kérni ezt-azt, én operát szerettem volna, vagy Wagnert, persze csak a végén, mikor már kitáncolták magukat a betegek, felcsillant ráncos csecsemőképed, maga szereti a komoly zenét? beszélgettünk, megfogtad a kezem, én álltam, te meg ültél, megfogtad a kezem, felemelted, s a fejedre raktad a tenyerem, a fejedre, a koponyádra, rózsaszín, fényes koponyádra, oldalt néhány őszes szörpamacs, megborzongtam, ujjaim mereven, mozdulatlanul dermedtek a csillanó bőrön, hallgattam, s hívtál, hogy majd este, ha elcsendesedett a ház, szívesen látsz a szobádban, muzsikát hallgatunk, komoly zenét, micsoda ritkaság, hogy ilyen is akad a társaságban, aki éppen Wagnert szereti.

Akkor kerültelek, s most felismertél, már az autóban rámismertél, lehet, hogy minderre nem is emlékszel, még jobban megvénültél, közeledsz a nyolcvanhoz, de azért múlt héten, amikor félmeztelenül kvarcoltunk, bejöttél és a nagységgű, nagymellű nőim között pont mellettem kötöttél ki, átöleltél, karomba mélyült a kezéd, – na hizunk, hizunk kislányom – végigcsúszott a derekamon, a combomon, mindannyian nevettek, én is, mi a csudát tehettem volna, emlegetnek azóta is, ha valami óhajuk van, Kati szólj a vén szatyornak, téged bír, beszéld rá, nem mentem hozzád, csak most, először, és hát ha esetleg azzal kezdem, emlékszel-e Wagnerre, meg a komoly zene, muzsika és a tengeri herkentyű és ha leülök és ha...

...na mindegy, pillanatnyilag beérem a lépcsőházzal, fényes, zöld műanyagpadló, a falon kerámia, örülök ennek is, nehezen tudom elképzelni, hogy valaha ennyire kedves legyen számomra egy gyógyhely, még így is, még így is.

A második emeleti fordulóban összebukkanunk Jutkával, rémült a kis ápolónő, futkos, keresgél, hol van, hol lehet, nem láttam a Nusikát?

Nusika, Nusika... ja, a dáma, kábé ötvenéves, ragyogóan öltözködik, ragyogóan konzervált és mindig friss a sminkje. A férje vénember, de Fiattal hozta, csatládtag a dáma is, roppant előkelő, senkivel se vált szót, jaj, uramisten, hol lehet a dáma?

Mondom, láttam néhányszor az erdőben sétálni, azzal az őszes pacákkal, aki különasztalnál eszik és külön szobában lakik.

Jutka azonnal rámszáll, jaj, Katikám édes, kopogjon be Füredi elvtárshoz s nézze meg, nincs-e nála a Nusika? Miért ilyen fontos, kérdezem, s ijedten magyarázza, eltűnt a hölgy, ebédelni se jött, uzsonnázni se, Katika, ugye megteszi, bekopog Füredihez?

Miért nem ő megy, kérdezem és elpirul, „kellemetlen lenne, tudja, kellemetlen, legalább jöjjön velem.” Kezdem érteni, Jutka csinos, bögyös kis nő, lehet, hogy nem ok nélkül vonakodik, bár ettől az alkíótól magam is vonakodom, s egy kicsit reménykedem, amikor elvállalom, talán éppen Jutka beszélhetné rá a zenebarátot a kisszobára... rendben van, csak mutassa az ajtót.

Rákopogok Füredire, a tessékre benyitunk – én elől – Nusika itt sincs, s Jutka rögtön, mint a füst, eltűnik a hátam mögött.

Én meg állok a nagy semmiben.

Nem ártott volna valami ócska szöveget előre kiagyalni.

Így spontánul már sehogy sem sikerül.

Szédelgek.

Istentelen pálinkabűz.

Na – gondolom – nem is kell itt túlokosnak lenni.

Számon se kérlek tőlem.

Mégis motyogok annyit, hogy véletlenül, elnézést, ajtót tévesztettem...

A tévedésemnek örül Füredi, vigyorog, és vigyorog Pityuka is a másik fotelben. Pityuka! Na, ez külön szám.

Egyik nap a könyvtárban tanultam. Pityuka, a gesztenyebarna Pityuka is ott görnyedezett, harmadikos gimnazista, levelezős. Éppen a nyelvtannal bajmódott, örömmel ajánlkozott, nyáron államvizsgázom, gondoltam, nekem se árt, ha meggyőzőm magam, máris képes vagyok okítani.

Teljes kudarc.

Kétségbeejtő kudarc.

Négy délelőttön át hiába magyaráztam, mi a különbség az egyszerű és összetett mondat között. Pityuka szelíden mosolygott a gesztenyebarna fürtjei mögött.

Több nem tellett tőle.

Sajnos, tőlem se.

S most vigyorog Pityuka és Füredi is, dús, ősz fürtök keretezik a vigyorgását. Koraősz fürtök.

Mert nem lehet több negyvennél.

– Ah! – nyájaskodik – maga foglalkozik a fiammal? S rögtön bemutatkozik, ki ő, nem kisebb személyiség, mint az Országos... Pityuka meg a sofőrje, érettségizni akar, igazán hálás, a gyerek nevében is.

Nézem Füredit.

Hihetetlenül báva a pofája.

Persze, beszívott a fickó, itt már a levegőtől be lehet szívni.

De Füredinek már két hete báva a pofája. Mióta itt van.

Pityuka most is szelíd és viszonylag józan.

Füredi elvtárs rémkedves.

Megkérdezi, mit parancsolok?

A kisasztalon pálinka.

Vermut.

Konyak.

Valami zöldes.

Valami piros, meg sárga, meg ...
 Bor is.
 Semmit se parancsolok.
 Pedig nem vagyok antialkoholista.
 Hátrálok, óvatosan beírányítom az ajtót.
 Csakhogy rémkedves fickó ám ez a Füredi. S néz, mint egy kandúrmacskával
 elegyedett Hannibál.
 Pityuka szelíden esedezik.
 Fene a képetekbe.
 Nem ijedek be.
 Rendben!
 Italt választok.
 Az orrom remek.
 Egy borospalacknál kötök ki.
 Isteni!
 Állítólag a büfében vették.
 Aztán bevallják, import, különlegesség, pénzért ilyenhez nem lehet jutni. Ne-
 kik van belőle. Természetesen.
 Remélik, jól érzem magam velük.
 Megiszom a boromat. Újra töltenének. Marasztalnak.
 Füredi csillog.
 Rémelegáns cuccban sétálgat a hegyekben.
 A szobája is rémelegáns.
 És olyan aranyos, ahogy a sofőrjével iszogat.
 Néhány üveg már kiürült.
 A falbaépített, nyitott szekrény viszont kecsegtető.
 Sorjáznak a bontatlan palackok.
 Nem sok, talán másfél tucat.
 Kezdem érteni az összefüggést.
 Néhányszor láttam felosonni a konyhalányt megrakott tálcával, valami betegről
 gagyogott, aki gyengélkedik, nem tud lejönni ...
 Olyankor Füredi nem jelent meg a különasztalnál.
 Egyébként fekélyes. Gyomorfekély.
 A poharakkal zsúfolt asztalon ezüstszerű pirulák.
 Időnként bekap egyet-egyet, kortyint rá, gyomrához szorítja kezét, felnyög, de
 rögtön kismul a torz fintor, titokzatos mosollyal magyarázza, hogy ő pontosan addig
 van itt, amíg meg nem únja és akkor jön, amikor kedve támad.
 Bólintok.
 Ez igen!
 Megkér, nézzek ki az ablakán ...
 Kinézek.
 Látom a fákat, a mészégető árnyék-gömbjeit, a világító havat, a falu egybemo-
 sódó fényét, alkonyodik, a fenyves, a sziklakert, szerpentin, fák ...
 Visszalépek.
 Felhívja a figyelmemet, hogy mindezt együttesen csak tőle látni. Az ő szobá-
 jából. Mert ez a legszebb szoba.
 Szeretném megrugdosni.
 Tudom, pocsék a természetem.
 S Füredi elvtárs közvetlensége egyre meghatóbb. Ajánlja, hogy Pityukával fel-
 hivatja U-t.
 Ez is reprezentatív beteg. Ketten vannak ilyenek.
 Különasztal, legszebb szoba ...
 Szombat este.
 Különleges pia.
 Különleges urak.
 Illene már elgyengülni.

Ami a bort illeti, szívesen kóstolgatnám.

De velük?

Reménykedve tartóztatnak. Csak nem hagyom itt őket? Ráérek, nem? Biztositanak, hogy U is itt lesz rögtön, Pityuka pattan érte.

U tetszik nekem. Jó fej. Beszélgettünk néhányszor. Egymás szájából kapkodtuk a szavakat. Jó volt vele beszélgetni. Nem Füredi-fajta.

De csak-csak hozzájuk tartozik.

Simán eltűnők.

Megnyugtató most az erdő.

A sötétség.

A hideg.

Ropog a hó.

Egy őz kisérget a sűrűben.

Megállok...

... megáll.

Továbbmegyek...

... jön velem.

A lépteim a hóban...

... a léptei a hóban.

Kiérek a szerpentinre, fényes az út, nappal teherautók szállítják a követ, a sofőrök bólintanak, néha nevetnek, visszaintek...

... a mészetekben a kövek rózsaszín, kemény húsa fehérbe omlik, a hó is fehér, fehér marad sokáig...

Megint az őz.

Mióta már.

Talán nem is őz.

Ne félj... ne félj! Csak embertől kell félned.

Az emberek importborral nyeldesik az ezüstszerű tablettákat és bizonygatják, hogy ők az istenkék...

... aki pedig kirándulással tölti a hétvégét, reméljük nem csalódik, hegyeink nagy részét hó borítja, a hó magassága... a hó sportolásra alkalmas, derült, napos idő várhat.

Hajrá, kiránduljunk hát a hegyekbe, főleg ha olyan jó meleg szoba várja az embert, mint a huszonötös, édes Aranka néni, hát eljött, jaj, de kedves, Csupikám. angyalom, köszönöm, már egy kicsit jobban, híztam is, lányok, a férjem, a nagynénim, a férjem szülei, Terus néni, a gyermeim, de igazán, üljetek már le, nagyon jó itt...

... nagyon jó itt, nagyon jó itt, sáros csizmák, hólé, kabátok még a csilláron is, délben tányérhalmaz, ételmaradék, csámcsogás, nyeldekülés, van, aki hazament hétvégére, Böbe összeszedte a kajájukat, felcipelte, eteti a familiáját, meg a Terus nénit, és ugye nem haragudtok lányok, a kis családom...

Ezek a szép, békés vasárnapok!

Bár érdekes, máshoz is jönnek látogatók, elüldögélnek a társalgóban, a preszszó-részben.

Pattanó, feszült már Böbével a hangulatom.

Mi lenne, ha ma délután a kötelező szieszta idején – amikor a kis család ugyancsak sziesztázik, üldögél, locsog a szobánkban – egyszerűen nekiállnék vetközni? Szó nélkül, csendben, nyugodtan és biztosan dobálnám le magamról a ruhát. Egyiket a másik után. S anyaszült meztelenül, kényelmesen felhúznám a hálóingemet, ágybabújnék. Mintha csak egyedül lennék. Vagy legalábbis azokkal, akikkel kötelező hatállyal összezártak. Mi lenne? Szégyenkeznek? Nem. Biztosan nem. Na? Megtegyem? A hűséges Csupika legalább látna egy idegen nőt. Ruha nélkül. És Böbe talán megszökne, hazamenne a Csupijával. Bizonyisten, megtenném, ha előre ki lehetne számítani az eredményt. Valami jó eredményt.

Mindenesetre az is jó eredmény, hogy tényleg derült, napos az idő.

Máris felejték minden tervet. Minden tervet ebben a házban. Mert a kinti világ még mindig csodálatos.

Percek alatt elérem a táblát, ami áldott nyugalom, pihenésem színhelyét őrzi a betolakodóktól, „... gyógyhely területe, idegeneknek szigorúan tilos” satöbbi. Szögesdrót nincs, a völgyben G. hófödte háztetői, manóházacsák, balra a csúcs, meredek, széles lénia s egy kanyargó sétány, oda vezet mindkettő, választhatok, természetesen a lénia mellett döntök, egyértelmű, rövidebb, egyenes.

Kétszáz méter után már a szívem is egyértelműen jelez, próbáltam kikapcsolni, lassan kapaszkodtam, pihentem, ácsorogtam, hiába.

Tanácsstalanul nézegetem a kiinduló pontot, oda is lehetetlenség visszajutni, még csúszva is képtelenség, se fönt, se lent, ha most éppen collabálnék, ha... nem, nem, azért se csúszok vissza, mióta halasztgatom már ezt az utat, két hete, harmadik vasárnapomat élem itt, talán az első jó vasárnapomat.

Észreveszem a turistajelzést, enyhén lejtős szerpentin ágazik a léniaiból, megmenekültem, a sétány keskeny, ennél már csak a vadcsapások keskenyebbek, szanaszét ágaznak, szabálytalanul pontosan, felrikolt egy madár, árnyéka, patája tűnik az őznek, a nap szikrázik, a sugárzásnak ellentáll a hó, nem lágyul, csak jajong, ahogy rálépek. A csipkebokron a piros gyümölcs mellett itt-ott halványzöld, egészen puha, magzatszerű levélkék.

Nem gondolok már rosszulletre, a szívem nyugszik, kavargó hózivatarba érek, nincs tovább, fennsik, homály, a felhők a számig érnek, csizmamában langyos-hűvös hólé, fagycsillagok, zuzmaraállatok, a kilátó, síkos, jeges falétra, fehér port, éles port kavar arcomba, nyakamba a szél, de nem fázom, a nap másodpercekig vakít, eltűnik, felhők, eltűnő, feltűnő fények...

Este kitör a dili.

Nem tudom, ki kezdte, melyikre jött rá előbb.

Kerültem, alig láttam napközben a nőimet.

S ahogy vacsora után benyitok, fecsegés, vihogás helyett hüppögés, könny-folyók, duzzadt arcok, meg is hatódnék, ha most tévedtem volna ide először. Csakhát... csakhát pontosan így volt ez múlt vasárnap is, igaz, akkor szólóban, Böbe produkálta magát, most is megkönnyezi Csupit és a két gyereket, nem tudjátok, milyen szerencsétlen vagyok ilyenkor, arra gondolok, én itt betegem, ők meg otthon, szegénykéim, a férjem se tud mindennap időben hazamenni, ha nem gyógyulok meg, már arra is gondoltam, rákom van, lehet a ráktól szédülni?

Böbe tirádái egyre képtelenebbek, mindenre kiterjednek, milyen edényben keveri ki a túrósgombócot, a gömbmintás pulóverkötés, és hogy a férjével hányszor, hogyan, de nem mindig jó, legtöbbször nem jó, de most azért már nagyon jó lenne...

A folyosón már várja a pasas, a legújabb és legfiatalabb, egész nap a szőke, babaarcú feleségével üldögélt, mióta lekísérte a buszhoz és visszajött, itt sündörög az ajtónk előtt, be is kopog, Böbe fölélénkül, egy kis rúzs, púder, tupír, narancs-sárga pulóver a méregzöld lastexhez, mennek tévét nézni, vagy szédülni, mit gondoltok, lehet a ráktól szédülni? Csuda rafinált ez a kastélyocska, a társalgó mint egy sülyesztett szinpad, erkélye van, barnára pácolt falépcsőn lehet felmászni, az erkély töksötét, a fény zavarná a műsort, székek sincsenek, de neki lehet támaszkodni a falnak, sarkokba kuporodva a farács ágbogain valamicske látszik a képernyőből is, eredetileg persze más az erkély célja, erre vannak a fürdőszobák, de ilyenkor úgy se fürdík senki, egyszer majdnem keresztül estem rajtuk, előrenyújtott lábbal lapultak a falhoz, ültek, a hangjáról ismertem fel Böbét, de nem biztos, hogy ez a kis nyálás volt a másik, Böbe imádja a társaságot, a barátai viszont gyorsan lekopnak, ilyenkor kénytelen újat keresni, talál is mindig, most ez az édes kis Tibi, de ne gondoljátok lányok, hogy... majdnem tíz évvel fiatalabb, és különben is...

Emma elveszetten kuporog a sarkában, élénksárga faliszőnyeg, fekete haj, szep-lős, elrajzolt, csúnya arc, vele talán jó lett volna kettesben egy szoba, eleinte nor-

málsnak látszott, a tömeghisztéria ráragadt, kibogozhatatlan összevisszaságban keverednek a könnyei és a könnyek okai, a kislányom tegnap küldött harminc forintot, ráírta hátul a csekkre, anyu a heti koszt pénzéből spóroltom el, de hogyan, mondjátok meg, hogyan, épp annyit hagytam, amennyi elég nekik, inkább költötték volna buszra, vártam őket, gondoltam meglepnek, de még egy tisztességes levelet se írtak, pedig nagy gyerekek, a lányom már a cipőmet hordja... a barátomtól úgy váltunk el, ha tud, meglátogat, talán ír is, de nem, ő se... a Jancsi meg... de megbántam!!! Emlékeztek, első héten hülyeségből mondtuk, hogy a Jancsi... Először örültem neki, a barátomhoz legyek hű?... és mint az állat, éppen úgy... azóta felém se néz, nem akartam én tőle semmit, mégis...

Ella legalább őszinte, minden szeplője világító, kétségbeesett kérdőjel.

Gizus meg... Gizus a teremtés csodája, csak néztem, amikor először megszólalt, hogy egyáltalán tud beszélni, most meg: „Te csak ne szomorkodj, sződd rőndbe magad, oszt gyere utánunk...” és hozzá a szeme, állandó sunyi, sárgás fényben ég, Böbénél is mohóbb, félholt, hullamerev kidőlései korszakát elhagyta, holdbéli távolságban, viszont megtanult szemöldököt festeni, szemhéjat árnyékolni és a rúzs nem fontos, hogy mindig a száj formáját kövesse, jó tupírral még ebből a pár szál hajból is lehet fészket kazalozni, gyere csak utánunk, elfelejtőd a bűbánatodat, illat, púderfelhő, a nagy semmi, semmi se marad utána, Ella tehetetlen gomolyag, nem tudok, nem akarok neki segíteni, fulladok.

Az utolsó hét és az utolsó napok...

Mindenki megbolondult.

Akit eddig észre se lehetett venni, neve se volt, csak elmosódó alakja, figyelő szembogararak gyűrűzik körül, az első emelet tizenhétben az a három öreglány, a kutyá se tudta megkülönböztetni őket, s az egyik felbukfencezett reggel a lépcsőn, azt hittük a pia – állítólag csöndben és folyton iszogattak a szobájukban – de a lélegzete tiszta, akkor bukik fel, amikor mellé érek, elsőnek hajolok hozzá, kábán, zavarosan motyog, feltámogatom a szobájába, futkosás, orvos, semmi különös, hány Tardylt vett be? Egy nap alatt kiheveri, Jutka, figyelmeztessen rendelésnél, a tizenhetesnek nem adunk ki több altatót.

Ez is kicsi, csúnya nő, segíték ágybadugni, rózsaszín franciapizsama a paplana alatt, formátlan, fehér csontbaba, őt szót se váltottam vele eddig, megnyugtató hangok, szavak a számon, megkönnyebbülök magam is, a csontbaba elalszik és este épp a tévét nézem, megint futkosás, Imre is megbolondult, rosszul van az Imre... őt ismerem, százkilencven centi és ötvennégy kiló, a harmadik műtét után akkora maradt a gyomra, mint egy zöld-dió, Imre igazán beteg, átlátszóan lebeg köztünk, félóránként eszik, arca helyén csontok, bemélyült szemgödör, második hónapja van itt, úgy mondják, lassan, kortyolva megivott fél liter bort, kihányta, bedobott egy pár Tardylt, hörög, eszméletlen, ki érti, ki tudja, senki nem tud semmit, a kártyapartik tovább vadulnak, a tévé tovább csordogál, Imrén csak az alvás segít, van még három napunk, mindenki rendbejöhét, az idegesek, hisztérikák, szívbetegek, és gyomrosok, három estén át meg lehet még bújni az erkélyen, a sarkokban, zugokban, a padlásfeljárót is egyenletesen fűti a radiátor.

Tegnap jött az utolsó levelem.

Nincs tovább.

A tegnapi volt az utolsó: „...nem írok hát többet, várlak.”

Várok.

Ki kell bírni az ideiglenesség és hiábavalóság kusza Babelét.

A borogatások langyos rongydarabjait éjszakánként a mellkasomon.

Az álmatlanság süket végtelenjét.

És az őrjöngő, napok óta tartó tamm-tammot.

Azám. Ez is van.

Karcsika szobájában búcsúzik a törzsgárda, üres süteményes és befőttes tálak üvegjén-porcelánján csörren az ütemesen csapkodó villa, kanál, pálinkát is kerítettek a muzsikához, H-n isteni cseresznyéje van a kocsmárosnak.

Imre már magához tért, a csontbaba is.

Reggelre a hó... a legfrissebb és legsűrűbb. Bemocskolhatóan.

„Készüljenek fel, lehet, hogy már délután indulunk, ha így folytatódik, holnap talán már csak helikopterrel...”

Szóval indulunk.

Délután indulunk.

Nincs készülni valóm.

A ruhámat percek alatt összeszedem, a könyveim szinte érintetlenül a bőröndben.

De ez a fél nap még az enyém.

Csizmám meleg, kergesre száradt.

A bejárati asztalkán egyetlen levél.

A borítékon gépirással a nevem.

Belül három szó.

Régen örültem így.

Helyhatározó, időhatározó és egy bizonytalan, alanyt helyettesítő...

Régen örültem így.

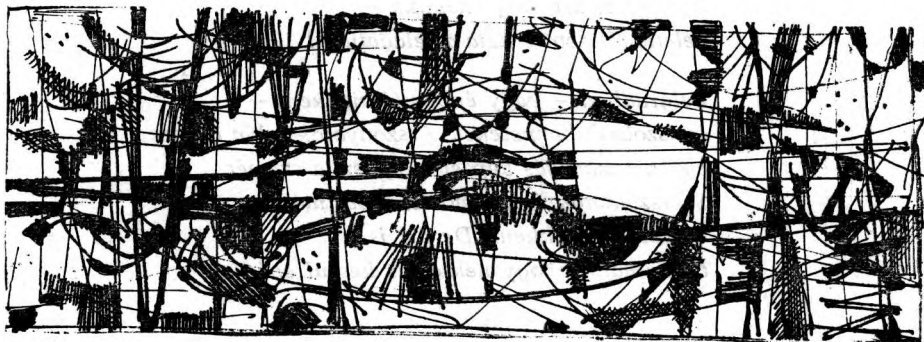
G. felé szinte áthatolhatóan az erdő. A száraz leveleken surrog a hó. Néhol bokáig, másutt térdig ér. Probálgatom a lépéseket, ráérek, enyém a délelőtt.

A postán a távirat.

Levélpapírt is kérek, borítékot. Megcímezem, express, ajánlott, egy szóval üzenek, igével, de nem azzal, hogy szeretlek.

A nő átveszi, nézi, a cím azonos a táviratével, megkérdezi, nem tévedtem-e, mondom nem, rábólint, így talán biztosabb.

Összemosolygunk, igen, így talán biztosabb.

BIZSE JÁNOS rajza

Jugoszláv katonák sírjánál

*Itt maradtok örökre. Csontjaitok mellé ázott
névvel, mellkasba visszacsukló énekkel, beletűlva
a csillagokba, megdicsőülve a sártól.
Szerencse, hogy a kezek melege mindig fontosabb
volt számotokra, mint az az arclenyomat,
mely visszamarad a halálból,*

*itt maradtok, fiúk. Hiába is mondanátok,
hogy mit nektek ez az idegen mező vagy város,
hogy mit nektek a kovácsjánosok sorsa.
Síroton ki-be jár a lélegzet, nem is
titkolhatnátok a rokonságot velünk:
véretek felszökken a pipacsokba,*

*tíz ujjatok fiatal kőrísta gyökereibe
kapaszkodik, tüvet eresztő éveink
lassan benövik sebeitek forradását,
gerincetek boldogan nyújtózik az acéldaruban,
mely hazát, égboltot emel fölébünk;
s mi tudjuk, honnan vesszük ragyogását*

*ablakjainknak: a ti megtört szemetek árán! És
azt is tudjuk, mibe került nektek az a
kenyér, melybe most mi harapunk –
csak értsétek meg, fiúk, hálánk
igazságát: azt, hogy nekünk
véletlenül sem e hála a feladatunk!*

*Belgrádban – vagy éppen Újvidéken –
gyászolnak benneteket. Asszonyotok talán örökre
egy katonaruhás kép előtt apasztja szemét.
Szerszámotok és örömtőtok azóta mások
tenyerébe szökkent. De azt is
tudhatnátok, hogy nektek is készül ebéd*

*minden délben. És nemcsak otthon: nálunk
vagy szomszédéknál épp olyan jószívvel
várnak benneteket –
csak hát gyűlik a mi gondunk is: honnan
tudtátok volna, mennyi! Ideje
lesz hát lassan útra kelnetek!*

*Itt maradtok, fiúk. Elevenen ama cirkalmas
kövek alatt is, amelyek olyan mellékesek immár,
mint a halál a ti tartalmaitokban vagy fölöttetek.
Hálánkkal nem mennétek sokra: nem is kértek
belőle! Mi az értelmes munka zajával
szólunk hozzátok: anyanyelvetek!*

PÉCSI GABRIELLA

Tűzveszélyes!

*Sistergő április.
Naponta kétszer döbbenet. (Bombáztak-behatoltak
x halott-elfogták-provokáció-jegyzékváltás satöbbi.)
Erősödő szívdobogásra
– ó, te gyúlékony április –,
földre eső szakadjon!
Szép lobogónk teleseljen a széllel,
tócsákról fény repüljön csattogó ablakokkal
Erősítsd meg a mi szíveinket,
apadjon az égretörő vér szökőkútja!
Vigyázat! Tűzveszélyes nedv rohangál
az ártatlan fák üdőereiben is!
Hát tartsuk rajta kezünket
a Föld nyílt sebein, amíg a
szakszerű segítség megjön,
hogy aztán Nyár is lehessen végre.*

SIMON BÉLA

Természetesen lelkesített a gondolat, hogy Simon Béláról írhatok. Jól ismerem őt, gondoltam, rengetegszer találkoztunk, irtam is róla jópárszor. Jártam a műtermében, nézegettük együtt a kiállítások képeit, ült már velem szemben iskolapad tetején, beszélgettünk meghitt klubhelyiségekben, sőt, otthonos vendégként üldögélt már a szerkesztőségi fotelban is, mialatt Moszkvában és Leningrádban készült vázlatait nézegettük. Hallottam róla jóízű történeteket, tudom, hogy saját vörösborát szereti legjobban, ugyanúgy, mint képeinek jellegzetes vöröseit, amelyeket gyakorta megcsodál, nyílt büszkeséggel, az álszent szerénykedés árnyéka nélkül. Tudom, hogy fele életével Göntérhez kötődik, a parányi présházhoz és a szőlőhöz. Amikor azon az iskolapadon ült velem szemben, ő volt a képzőművészek területi szervezetének titkára, és azért kerestem fel, hogy a tervezett kiállításokról beszámolót készítsen. Letelepedett a padra és „rögtön, egy pillanat!” felkiáltással kutatni kezdett a zsebei-ben. Az első próbálkozás után elsötétült az arca: ejnye, hiszen felkészültem, iderak-tam valahová azokat a terveket, mondta, és tovább kutatott. A zsebekből meggyűrt jegyzetlapok, igazolványok, fényképfelvételek, számlák, nyugták, emlékeztető cetlik, sebti-ben feldobott vázlatok, blokkok és isten tudja mik kerültek elő, a zsebek tartalma elborította az iskolapadot, ő pedig egyre kisebbre hunyorodó szemmel mormo-gott és méltatlankodott: az ördög vigye el, pedig istenbizony zsebetettem. A kere-sett papír nem volt nála.

Akinek szíve s füle van az efféle dolgokhoz, mind szereti Simon Bélát, s ha mo-solyognak is apró szórakozottságain, úgy könyvelik el azokat, mint a művész más dimenziójú életének szinte természetes velejáróját, de ugyanakkor, mint éppen csak órá, kizárólag órá jellemző emberi vonást is, valamit, ami felejthetetlené és szere-tetreméltóvá képes tenni egy embert.

Simon Bélára a ravaszdi humorral átszőtt gyermeki őszinteség annyira jellemző, mint az égboltra a kékség. Ebből kellett kiindulnom. Mármost róla annyi tanulmány és cikk és riport és kritika jelent meg szerte az országban, hogy kissé elment a ked-vem a többé-kevésbé mások által is ismert dolgok ismétléseitől. Felhívtam telefonon és megkértem, gondolkodjék a gyermekkorán. Legnagyobb meglepedésemre azt válaszolta: Nahát, ezt még nem kérte tőlem senki!

Másnap csaknem egyórás késéssel állítottam be a kávéházba. Lemondóan néz-tem körül, de a terem végében megpillantottam ferdemetszésű, székely arcát, a le-hajló bajuszt, a körülpókhálózott apró szemeket. Egy kis asztalnál ült, félméteres újsághalommal körülbástyázva, egy kupica Mecsekit iszogatót és szívta megszokott Mátráit. A cigaretta ködfüggönye mögött mintha szemrehányóan csillogtak volna ezek a kideríthetetlen színű, hunyorgó góbé-szemek. Lihegve leroskadtam és nyom-ban mentegőzni kezdtem.

– Nem tesz semmit – mondta gálánsan, de határozottan úgy éreztem, neheztel.
– Szívesen vártam.

Rendbetette az újságokat, majd odébbtolta a paksamétát, kávé-t rendelt, ciga-rettával kínált, aztán, mikor kifogytam már a bocsánatkérésből, rekedtes hangján, amiben mindig érződik valami városi embernél ismeretlen tempósság, bejelentette:

– Legalább volt még félórám, hogy gondolkodjam.

Fél óra? Már nyitottam a számat, hogy helyreigazítsam: egy egész óra volt az bizony, amikor megláttam a szemét. S felismertem a szemrehányásnak vélt, ravasz, csúfondáros csillogást:

SIMON BÉLA: Megindultak

SIMON BÉLA: Új istálló Alsószentmártonban

SIMON BÉLA: Vászonterítő asszonyok

SIMON BÉLA: Iskolaudvar

- Ugyanis én is késtem felet. Csak azért leültem, hogy hátha...
 S szemében egy csínytevő gyermek kaján gyönyörűsége ragyogott.
 Aztán munkához láttunk. Előkotort egy számokkal, karikákkal, nyilakkal és besűrűsokkal olvashatatlaná tett papírlapot, és azt mondta:
 - Talán úgy lehetne kezdeni, hogy a Képtárban állunk Simon Béla Szőlőhegy című képe előtt...
 - De hiszen itt vagyunk a kávéházban!
 - Na persze - bólintott -, de úgy értem, a riportban.
 - Nem jó - mondtam -, nem vagyunk a Képtárban.
 - De lehetnénk - vitatkozott -, és jobb is lenne, ha ott lennénk. Festő a kávéházban? A festő fessen. Azt kell megírni róla, mit fest, nem azt, hogy kávéházban üldögél.
 - Szó sincs róla - mondtam. - Ez egy őszinte írás lesz és remélem, igaz. Semmi szempont és kitalálás. Nem találunk ki benne semmit.
 - Jó - egyezett bele és összehajtotta a papírlapot. - Akkor elmondom a gyerekkoromat.

*

- A gyerekkorom mindössze tizenkét éves koromig tartott - mondja Simon Béla, ötvennyolc éves festőművész, szorongó fájdalommal és forró nosztalgiával megtelt hangon. És kicsit csodálkozva ezen a rövid gyerekkoron, *még mindig* csodálkozva. - Valóban gondolkodtam a gyerekkoromon. Rég gondoltam rá. Keveset kérlek tőlem a gyerekkoromat, ami tizenkét éves koromig tartott és nagyon fontos volt. Rájöttem, hogy bizonyos értelemben a gyerekkorom volt a legfontosabb korszaka az életemnek. Akkor dőlt el minden. Lehet, hogy mindenkinél így van ez, nem tudom.

A régi fénykép már kisárgult, kizsugorodott a keretéből. A háttérben, ahol nagy kert húzódik, öreg fakerítés. A kerítés előtt ül az apa és az anya, gyermekeik körében. Az apa keménygallérban, oldalt választott hajjal, apró, figyelő szemmel, Simon-bajusszal, egyenes derékkal ül egy széken, egyik keze a térdén, másik egy kisfiú vállán. Ez a kisfiú Jenő. Az anya szelídarcú asszony, az apa és ő között áll Jóska, az anya jobboldalán a két legkisebbik. A fehér matróruhas kisfiú, akinek anyja a kezét fogja, az Béla. A pöttyös-fodros lányruhába öltöztetett csöppség, akit Béla vállán átölel, Gyuszi, vagyis a negyedik Simon-fiú, akit végképp lánynak vártak.

- Ez a család - mondja Simon Béla és hosszan, tűnődve, hitetlenkedve, büszkén és szomorúan nézi a képet.

A gyerekkori ház még a paraszt-nagyapa háza volt. Nem az erdélyi városka központjában állt, hanem a városszélen, mondhatni, a falu és a város határán. Fogaras századeleji keresztmetszetét is adja a szomszédok pusztá listája: három földműves, két kereskedő, két kádármester, egy tanár és egy alispán. Az Apaffy Mihály erdélyi fejedelemtől elnevezett utca románok, zsidók, szászok, székelyek és magyarok utcája volt. A kert alatt a Vasút utca futott, a túlsó sarkon az alispán kastélya, a kastélykerten túl patak, ahová fürödni lehetett járni. A kis Simon Béla hatéves korában beszélt németül és románul is. Játzópajtásai a környező házak lakóinak gyerekeiből tevődtek ki, beleértve Benedek Sárít, az alispán lányát és a parasztgyerekeket is, a gyermekkor ösztönös, abszolút és problémamentes demokratizmusa jegyében.

- Hadd soroljam fel a pajtásaim nevét, mindre emlékszem. (Pedig mennyi mindent elfelejtetek!) Olyanok ezek a nevek, mint valami régi, titokzatos, őszerejű zene. Ott volt a Szabó Árpí és a Rákosi Zoli, akit Cincinek hívtunk. Benedek Sári, Dalea Margit, Májer Koszti és Májer Réli, Reorián Gyica, Gütlinger Hédi, Molnos Jenő, Duska Emil, Balkacsán Viorika, Weisz Fülöp és Rózsi. Óvoda nem volt akkoriban, a játszótér - az udvarok.

A gyerekkori háznak szépen faragott oszlopos tornáca volt. Nagy udvar, szérűskert, gyümölcsös és veteményes vette körül. Ha indult a szekér, a gyerekek felka-

paszkodtak rá és a szénásszekér puha, magas ágyán tértek haza, részegen az illatos levegőtől. Vadnyulakra vadásztak és lerohantak a kastélykerten át a patakra. Májer Koszti és Réli apja kádár volt, a műhelyben még baltát is lehetett kézbevenni, faragtak, sárkányt építettek nádból és papírból. Micsoda honfoglalás, karikával, labdával berohanni a gyümölcsösbe! Sátort építeni kukoricaszárból a kert két sarkában, akár két ellenséges tábor, és rohamokat indítani az ellenség kukoricaerődje ellen. S beülni a kukoricaszárerődbe, ha csepereg az eső, és a földből kihúzgált karalábét, sárgarépat rácsálva gyermek-álmokat szövögetni. Almával megtömni az ingeket és a csűrben kétfelől felmászni a szénatartóra. Fenn a magasban almaháborút játszani! (Még ha az egyik szénatartó vaskampója életreszóló hegeket hagy is az ember hátán). És a novemberi undok esős napokat a szénapajta illatos homályában tölteni, ábrándok, játékok, meghitt beszélgetések közepette.

A szünidőben meg Udvarhely. A másik nagyapa az udvarhelyi csizmadiacéh elnöke volt. Hegyi emberek hegyi háza: hátul földszintes, de elől magasított, lenn a műhely, a lépcső tetején a magas tornác s a lakás. A Simon-fiúk reggel megtöltik a hátizsákot és irány a Csicsér, Budvár, Hargita, Büdösgödör...

– Jenő bátyám (az a kis kopasz, jobboldalt a képen) nagy mesélő volt. Órákat töltöttünk mesélésekkel. Abba az udvarba csupa ilyen gyerek járt.

Hegyek, erdők, szérűskertek, szénásszekerek, patakok, almaháborúk, Hargita – szabadság.

– Alighogy nagyapám meghalt, apám eladta a földet és átépítette a házat. Szebb lett a ház: a lebontott csűr, istálló és szénapajta helyére három új szoba került, a szérűskertet feltöltötték kavicssal, kerthelyiséget építettek, három villanyoszlop is állt ott, az udvaron kuglipálya. Vendéglőt nyitott apánk, a földek árából és bankadósságból, attól kezdve merő hajsza volt az életünk. Fizetni kellett a kamatokat is. Apám hajcsár lett, önmaga hajcsára és a miénk. Tizenkét éves voltam akkor. Végetért a gyerekkorom. Végetért a szabadságom. Éjjélíg kuglibábukat állítottam, és mikor ráadásul az apám elvette tőlem a pár koronát, amit összeszedtem, amit kerestem, összeomlott bennem minden.

*

– Apám mindenképpen kereskedőt akart belőlem nevelni. Kemény ember volt, egy-két pofon is elcsattant. Mikor leérettségiztem, kijelentette, hogy egy vasat se ad, ha valóban festőnek megyek. Kolozsvárra készültem a főiskolára. Igenám, de Jenő bátyám már végzett addigra, a kereskedelmi akadémiát végezte el, jó fizetése, jó állása volt, az iparkamaránál volt jogász, Bukarestben élt, hívott magához. Közben pedig néhány barátom, Duska Emil, Válandorfeán Laci, Májer Koszti és Réli meg Szabó Árpai Kolozsvárra kerültek, így aztán a bátyám is beleegyezett, hogy küld havyont 1500 lejt. Kolozsvárott Válandorfeán Lacival béreltünk közösen egy szobát. Jártam a főiskolára, itt kerültem barátságba Szervátius Jenővel és Gy. Szabó Bélával. Aztán fölkerültem Pestre, a főiskolára.

Tudjuk, pályázatot hirdettek, s a fiatal Simon Béla életerős, diadalmas, forradalmi energiát és ősi nyugalmat árasztó Magvetője meghozta számára a jogot, hogy a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanuljon tovább. Meg Szőnyi István pártfogását, elismerését, több évre szóló tanári segítségét. Simon Béla már főiskolás korában szerepelt kiállításokon, nyert díjakat – aztán végigjárta Európát, katona volt, résztvett a felszabadulás után megélenkülő, lendületes művészeti életben. Végül lejött Alsószentmártonba, részben családi okok miatt, részben valami titkolt vonzalom bűvöletében. Festészete tulajdonképpen itt nyerte el valódi értelmét, karakterét, itt találta meg témáit és színeit. Sokac asszonyok, cigánylányok tarka szoknyája libbent a fák között, cigányok barna arca és parasztok nehéz léptei töltötték meg a teret körülötte; mezők, kertek, hegyek, füvek. virágok, szőlőkarók, szalmatetők, kerítéseken száradó kancsók, szóttesszoknyák, maszatos rajkók, déli harangszó, az árokparton sárga kislábák, oroszlánszaj és margaréta... A halk, visszafogott, finom színek

helyébe belépett a lángoló vörös és a százárnyalatú sárga, a vizek, illatos virágok és falusi alkonyatok meleg kékje. A mesterek emléke elhalványodott és kibontakozhatott Simon Béla őszinte, a látvány gyönyörében születő festészete.

Aztán – kilenc esztendeje – beköltözött Pécsre, tanít a művészeti gimnáziumban, sétákat tesz a régi kis utcákban és az épülő lakótelepeken, fest és rajzol az emeleti műteremben, ahonnan változatos háztetőkre és falombokra nyílik kilátás – és amikor csak teheti, felül a vonatra és kipöfög Siklós szőlői közé, ahol a szél szabadon száguld a hegyes karók, gyümölcsfák, madárijesztők, régi préházak, permetes tőkék között.

*

– Sokat gondolkodtam már ezen: én végeredményben nem haragszom az apámrá, sőt, megértem őt. Még tiszteltem is. Modern ember volt, korszerűen gondolkodott. Vállalt és próbálkozott. Volt benne energia és talán még igaza is volt. Csak hát... a szépség, a természet, a szabadság iránti, immár félévszázados szomjúságomnak mégis ő az oka. Amikor csak tehettem, átmentem a harmadik szomszédba, azoknak a pajtásaimnak az apja még gazdálkodott, megvolt ott minden: a puha fű, a gyümölcsös, a szerűskert, a szénapajta... Az ember elmenekült az otthonából. A jó puhafüves kert helyén cementlap, kavics, a kertben szabályos virágágysók. Mindig vigyázni kellett a virágokra. És azokon a régi faragott oszlopokon milyen jól fel lehetett mászni! Mi a csudát kezdtem volna a sima, unalmas, új cement-oszlopokkal? Mindig ezen rágódom, de mit csináljak? Az ember hontalan lett a saját otthonában és sajnálta a gyerekkorát, ami csak tizenkét éves koráig tartott.

Koponyaszáritók, rajtuk az edények – leskicceli a gyűrt papírlapra. Oda, a nagyapa udvarhelyi házat, az alispánék parkját, a patakot, az utcák elrendezését ábrázoló vázlatok mellé. A régi környezet, az egyszerű emberek, a falu, a tárgyak meglevenednek körülöttünk, és Simon Béla a faragott járomfát, a súlykolót és a többi, régi-régi, elveszett emléket siratja. Sorolja őket, aztán megdöbbenve rámnéz.

– Nem saroglya, nem... mi is az, a szekér oldalán? Úristen, ezt is elfelejtettem, a fene egye meg. Ilyet elfelejteni... Elő kéne venni egy népművészeti könyvet... Állandó a hiányérzetem, ez ellen történik minden. A préházamban jól érzem magam, azok a formák, tárgyak vesznek körül, amikben az esztétikum és a praktikum azon a régi módon testesül meg. Kézzelel faragott, egyszerű pad, lapátok, gereblyék, sziták, hordók, kisebb hordó, nagyobb hordó... Azt hiszem, a képeim is... Talán ezért festek.

Mondanám, hogy szerintem talán másért is. Mert pontosan tudja, milyen a tavasz és a nyár, hogyan születik újjá és érik meg a természet. Néha az az érzésem, hogy a képeim mindig nyár van, vagy azt érezzük, jön a nyár: mindjárt kivöröslenek a mezőn a pipacsok, bíborba fordul az ég, lebben a szoknya, sárgán izzik az érett búza... Mert tudja, milyen ősi és megbonthatatlan közösség van a természet és az ember között. Mert mindkettőt olyan mélyről fakadóan és régóta szereti.

De nem szólok semmit, mert folytatja.

– Parasztok közt ma is jól érzem magam. Sokszor úgy érzem, akkor voltam legboldogabb, mikor Alsószentmártonban kényszerültem élni és dolgozni. Egy csöpp iskola igazgatója voltam, és, ahogy számolom, vagy hatszáz embert tanítottam meg írni és olvasni. Talán egy kicsit a szépet látni is. Lehet, hogy ez a legnagyobb eredménye az életemnek. A festézetem... az olyasvalami, mint egy fűszál egy óriási kaszálón.

Olyasmit mormol még, hogy a gyerekkori életöröm és szabadság döntő az ember életében. Közben a levegőbe bámulva, szórakozottan, kissé bánatosan valamit rajzolgat a gyűrt, elhasznált papírlap egyik fehéren maradt csücskébe. Pajzsalakú kis tér, telistele apró pontokkal.

Mi lehet az, nem kérdezem. Talán egy kaszáló. Teli selymes, nedvektől feszülő, harsogózöld fűszálakkal.

KRÚDY A SZÍNPADON

Ha megrajzolja majd valaki Krúdy életművének helyrajzát, nem hagyhatja ki a színházakat. Szindbád és Nagybotos széptevései, pillangós örömök vitték őt a holdfényű deszkák közelébe. Sok elbeszélésén kívül két regényének főszereplője színész-nő. 1926-ban, a Színházi Életben jelent meg folytatásos életrajza Pálmay Ilkáról. Ezt a Primadonna című művet csak 1958-ban adták ki könyvalakban. Annál ismertebb volt és maradt A vörös postakocsi, amelynek Mona Vannája – Horváth Klára – naivák és szubrettek könnyeiért fizet a szívragló Rezedának. Krúdy a színház krónikáját is beleszői a Pattantyús utcai kisasszonyok történetébe. Nem hiányoztak ismeretei. Az érettségi bankettől – a megbízást adó szerkesztőség beiktatásával – a debreceni színház előadásaira sietett. Eljegyzés volt ez, majd hosszú mátkaság következett, amely a tizes években írt darabokkal és kritikákkal zárult. Folytatása nincs; ennyi a tanúság arról, hogy az álmok írója kudarcok közepette, reménytelen szerelmesként is állhatatos. Megkerülhetetlen a kérdés: miért kellett csalódnia? A lejegyzett nyilatkozatok ellentmondások: „Zoltánka – közli egy alkalommal – nem is szindarab. Soha nem óhajtottam e drága, gyönyörű műfaj koszorújában levetke lenni.” Szomorú cáfolat bujkál viszont a Bálint Lajosnak mondott szavakban: „Bevallok neked valamit. Amióta az íróttolat a kezembe vettem, mindig sóvár vágyakozás élt bennem a színpad után. Mindig arra gondoltam, hogy milyen gyönyörű lehet, ha ebben a színes világban szólalnak meg az író érzései, indulatai és szavai. De hiába próbálkoztam és fogok kísérletezni vele. A színpad eseményeket, összeütközéseket, harcokat kíván. Nem meditációt, lírát, szavak színes szépségét...” Krúdy pontosan tudta, mit vár a korabeli színház. Ismerte, és gyenge pillanataiban el is fogadta a szabványdramaturgia érveit. De mikor legjobb darabját az Országos Színművészeti Tanács visszautasította, hinni akart A vörös postakocsi színpadi változatának életképességében. Az utókor tehát nemcsak értékelt; az író belső perében, aggodalmainak és öngazolásának dilemmájában is szavát hallatja. Mérlegeli: jutott-e Krúdy színháziéletéből drámai értékek táplálására is, vagy pedig csak a prózairónak sikerült Thália kegyeibe férközni?

Az első nekirugaszkodás valóban bátortalan. Jellegzetes Szindbád-történet párbeszédbe tördelése. Hat szereplője elfogódott vendég a kortina mögött. A fogadós lánya nem követi lovagját a havas éjszakába. Sőhaj helyett sikoly a válasza. Atyja felriad, rablót kiált. Puska dörren, de nincs visszhang. A Kárpáti kalandra senki nem figyelt, a Zoltánkát viszont bemutatták. Premierje előtt Csontos Gyula hívta meg színpadi szerzőnek Krúdyt: „Csak mint színész kívánom és trémázom érte, hogy ő, aki eljött a mi világunkba is, elhozott egy pár szép hangulatot hozzánk is – köztünk folytassa azt a sikert, amit olyan régen vártunk...” A Magyar Színház meg is tett mindent a sikerért. Petőfi kamaszfiát Törzs Jenő játszotta, Szendrey Júliát: Aczél Ilona. A bemutatót taps és ünneplés köszöntötte, ám a közönségsiker elmaradt. Pedig a szomorújátéknak nevezett egyfelvonásos modoros romantikává stilizálta a költő haldokló fiának történetét. Biedermeier volt ez, de nem a Hatvany Lajos felfogása szerint, aki biedermeierbe göngyölt bombáknak nevezte Krúdy írásait. A Zoltánka bizony még gránátnak is gyengécske. Mintha nem is ugyanabban az esztendőben született volna, mint Az arany meg az asszony, amelynek már írójához méltó zamata, varázsa van. S ami meglepetés: gyakorlott színpadi szerzőt sejtet. Konfliktusa, szerkezete, atmoszférája, figyelemreméltó dramaturgiai teljesítmény. Máskülönben nem is akadt volna meg rajta a librettót válogató Kenessey Jenő. Zenéhez keresett tartóvázat, a szituáció és a karakterek érzelmi teherbírását vizsgálta. Alig volt szüksége a miniatűr dráma nyelvezetére, figyelmen kívül hagyta –

műfaji zárójelbe helyezte – Krúdy szövegét, ami Az arany meg az asszonyban is szokatlan lehetett a direktori fülek számára. A vörös postakocsi pedig már egyszerre csalogatja elő rejtékhelyükről a nyelv zenéjét és a lélek titkait. Annyira újfélét próbál, hogy nem csodálhatjuk a racionalista Ambrus Zoltán döntését. Az elutasításban, tudjuk, nem kis szerepet játszott Krúdy politikai ellenfeleinek rosszindulata. Az Országos Színművészeti Tanács konzervatív tagjai a forradalmak krónikásának és lelkes riporterének küldték vissza a darabot. Ambrust más – csak izlésbeli, művészi – meggondolás vezette. Idegen volt számára az értelemnél mélyebbre törekvő írói módszer, a dráma hagyományos műfaji kereteit lazító szerkezet, a lírát és az epikát színpadi szerephez juttató szabálytalanság. Mindaz, amiért a mai néző kíváncsi érdeklődéssel várta A vörös postakocsi színpadi felfedezését.

STILIZÁLÓ DRAMATÍPUS

Krúdy színpadi nyelve a századelő magyar drámájának valamennyi irányzatától idegen. Életkép- és anekdota dramatizálók, történelmi tablót gyártó jambuspoéták, szürkét szürkére hordó naturalista leleplezők egy ütemre tiltakoznak. Védik a színpad félreismeret érdekeit. Tévedésük súlyát tetézi, hogy a színházművészet újításairól ekkor már magyar nyelven is olvashattak. A Nyugat könyvkiadója jelentette meg 1911-ben Bárdos Artur tanulmányát. Az új színpad fiatal rendezője a stilizálás jogát védelmezi, a látvány és a hangzás költőiségére építő dráma lehetőségeit elemzi. Kifejti, hogy az értelem mellett a szív és a fantázia is élményt vár, szemünk és hallásunk is kielégülést keres a színházban. A reinhardti példát idézve próbálja kísérletezésre bátorítani kollégáit. Könyvének a színházi műhelyekben alig volt visszhangja, annál inkább figyelték érveire a költők. Színpad nélküli írók találkozása volt ez a színpad nélküli rendezővel, az irodalmi forradalomhoz méltó scenika és dramaturgia elméleti szakemberével. A korabeli színház visszautasította, a legjobb irodalom művekkel igazolta a rutin elleni lázadást. Krúdy színművei nincsenek egyedül. Babits Mihály A második ének címen ad szépséges mesedramát, Balázs Béla megírja A kékszakálló herceg várát, de álom és valóság egymásbaszűrésének kísérletei erős ellenállásba ütköznek. Így volt ez más országokban is, mert az európai kultúra a XVIII. századtól prózai drámát, a XIX-től pedig – ahogy Walter Kerr szellemesen megfogalmazta – tudományosan pedánsat örökölt. A drámaírás szakított a költészettel; a világ, amelyet ábrázolni kívánt, maga is köznap volt, józansággal büszkélkedett. Nagyon jellemző, hogy az angol irodalom első prózában születő tragédiájának, George Lillo Londoni kereskedőjének hőse: megbízhatatlan könyvelő.

Az akasztófára juttatott pénzügyi szakembert hasonló színpadi hősök hosszú sora követi. A színpad költészetét hovatovább már csak a jól-rosszul játszott klaszszikusok őrzik. Ha pedig új irányzatként lép fel a valóság és a nyelv szürkességével szembe forduló dráma, hamis történetiség, cukros neoromantika lesz belőle.

Ezzel a típussal szemben elismerhetjük a gyorsan változó napi élethez hasonló színműirodalom és színjátszás jogosultságát, Rákosi Jenővel szemben Molnár Ferenc fölényét. Csakhogy az irodalmi forradalom Molnárt is meghaladta. Napirendre tűzte a dráma korhoz igazodó költészetének kivívását, olyan művek alkotását, amelyek a századelő legfontosabb kérdéseit fogalmazzák át. A valóság felszíne mögé hatoló, stilizáló dramatípus egyik darabja A vörös postakocsi. A tekintélytisztélet kritikátlan túlzásaitól idegenkedő óvatosság természetesen nem éri be pusztán minősítéssel. Nagyon is érthető, hogy bizonyítékot követel. Sokat adhat ehhez Krúdy színpadi eszközeinek – a szokatlanság és a szépség észlelésén túllépő – elemzése. Mit tud az író a világról, lélek és társadalom konfliktusairól, az emberi természet és a történelem csapdáiról, a vágyak és a szorongások gyökerzetéről – arról a valóságról, amelyet szóra bír. Vajon Krúdy stílusa ösztönös remeklés csupán, természeti vegetációhoz hasonlítható áradása a metaforáknak és a jelzőknek? Vagy pedig a látomá-

sok szavaiban – elszakíthatatlanul az alkotói folyamat sejtelmességétől, a tudatos szándékoknál mélyebb többértelműségétől – szüntelenül munkál a századforduló válságait élő Magyarország élményvilága, tapasztalati anyaga. A vörös postakocsi titkaihoz ez a feltevés visz közelebb. Ez teheti érthetővé a színmű párbeszédeinek – és alakjainak – kettősségét: rokon- és ellenszenv párviadalát.

AZ ÖNJELLEMZÉS TALÁLATAI

Alvinczi Eduárd mondatait a gög és a gyöngédség ellentéte formálja. Rég elhagyott szeretőjének bókol: „Kedvesek voltak a *futórózsák* és a *futó percek*.” Kétértelmű mondat. Bóknak is felfogható, de ha érzékenyebb a hallásunk, meghalljuk rejtett igazságát. A természeti szépség és a kellemes kaland könnyű mulandóságát kapcsolja össze az ismétlődő jelzős szerkezet. Krúdy szívesen beszéltet, de nem főlegesen. Dialógusainak költőisége nem szépelgés. Egyéniségeket öltöztet szavakba, stilizált színpadi világ akusztikai törvényeihez igazodva. Alvinczi első mondata hibátlanul üti le a színmű alaphangját: „Vajon lehullottak már a kertben a rózsafám levelei? Nyár közepén vagyunk és már *pótkonál* úszik. Itt az ősz...” Egyetlen szó – a pótkonál – teszi a beköszöntőt lebegővé, az elmúlás hangulatát árasztóvá. Eduárd fél az öregségtől, de szorongásait nem értjük, ha csak a biológiai kopás panaszaire figyelünk. Élete mérlegét vonja meg a búcsúzó nagyr, és érzi, hogy számadása nem éppen kedvező. Alvinczi *sziesztázó párdúc*, erős is, gyenge is, mikor mihez van kedve. Férfias és álmata, tettvágyó és lusta, emésztő ellentétek megtestesülése. Színpadra fáradtan lép, szeme már csak az *elszálló füstre* nyílik. Pedig tudta valamikor, hogyan kell világfordító eszmékkel barátkozni. Ennek nyoma az elegáns angol házikabát, amely a szárnya alatti csizmával barátkozik. A tervek befulladás, a tétlenség kudarca csinálhat filozófiát. Ilyeneket: „*Nem ér az élet semmit lombos jegenyefák nélkül*”. Vagy: „*A kalendárium is csal, mint az emberek*”. Eduárd aforizmái az önjellemzés találatai, emellett távlatuk, ironiájuk van. Nem karikíroznak, de kifejezik a viszony kettősségét, amely Krúdyt hőséhez – és modelljéhez, Szemere Miklóshoz – köthette.

Szereti Alvinczit, ám vonzalmába csipkelődés vegyül. Mi egyebet takarna a megjegyzés, hogy politizálni csak háza népe közt, *családi körben* szeret. Az első felvonás pohárköszöntőjén ne mosolyognánk? *Pecsenyénél* iszik a hazára, amikor pedig a magyar nő hivatásáról kíván szólni, előbb *lesöpri szakállát*. Itt már nemcsak a szöveg, hanem a helyzet is ironikus. A háziak és a vendégek elragadtatása, Bágyiné meghatottsága a semmitmondás frázisait ünnepli. S mivel a tósztot is, a tapsot is nagyon komolyan veszik, az író akaratából tragikus árnyék borul a díszes asztal fölé. Alvinczi életformája, kedvteléseinek eleganciája mégis vonzza Krúdyt. Az ebéd bonnyolítása: laikus szertartás. Kedves az inynek, a szemnek, de még a fülnek is. Hiszen a *kakaslevest* kínáló Udvarmester elmondja, hogy a felszolgált szárnyas a Vénusz bolygóinak kukorékolt először, a jégbehűtött zöld dinnye pedig Kőrösi Csoma Sándor turkesztáni csemegéje volt. Étél, ital mellett a ház körüli tárgyak is helyet kapnak a tunyaság költészetében, a kellemessé varázsolt üresség mitológiájában. „*A szélkatona nem unatkozik a tetőn*” – mondja szeles időben Alvinczi. *Pisztolylővést* a szobában, *gyertyalángra* gyakorol, betegségében pedig csikóval kívánna álmodni – *titokban tartott csikóval*. *Buddha* előtt imádkozik, zsebében *Viktória-aranyat* csörget, *sportday-nek* nevezi a testgyakorlást, mégis jellegzetesen és mindenestől magyar nemes, akinek törökösen maga alá vont lábszáraival a maradiság üzen. Az embereket származásukkal méri, a polgárokat megveti, a népet ostromozza és – szereti. Sejtí tehetségét, egyszerre üdvözli és rettegi „*a nemzet elszegényedett rokonainak*” majdani emelkedését. Kétarcú ember, aki hullásában is tud hódítani, tiszteletet ébreszt. Ezért hallgatjuk szívesen bókjait, szomorú számvetését, hangfogós búcsúját: „*Az élet eliramodik asszonyom. Ezen az őszön ismét eszembe jut minden, amit szerettem, s amiben csalódtam, az élet...*”

Alvinczi hasonmása Sylvester. Ő is segít megteremteni a kastély légkörét. Urát *kézcsokkal köszönti*, az időt *napórán és svájci kronométeren* méri. Szívesen emlékezik ifjúságára, amikor szeretőinek *patyolatíngéből* szabott magának kapcát. Medici Katalin *fullasztó boszorkánycsókjáról* regél, és azt is elárulja, hogy a nászéjszakán, a szekrény tetejéről lehulló *bírsalmák* számolják, hány gyermeke lesz az új párnak. Rezeda úr csalódott, elvagyódik, de nem tudja – hová. Érti csak a sorsát, anélkül, hogy végig is gondolná. Ez a magatartás – méginkább Rezeda Kázmér panaszmu-zsikája – nem idegen Krúdytól: „Eszembe jutottak az őszi napok... Eszembe ju-tott, hogy milyen rajongó voltam ifjúkoromban, mint valami muzska regényhős...” Vagy: „Az én kalandjaimat csak elsíratni lehetne a Duna közepén egy szentendrei hullának, akivel együtt folytatom az utamat Mohács felé!...” S hogy udvarol?: „Én vagyok a titokzatos utazó, aki éjszakánként elmegy az ablak alatt, s az alvók nyug-talanul felriadnak csendes álmukból. Én vagyok a szerelem...” A szöveg itt csak-ugyan az azonosulását. Rezedának a harmadik felvonásban, Steinnével és Esztellával mondatja el Krúdy a válaszát: a világ lármás, fecsegő nyüzsgését megvető árnyalak bírálatát. Csak Esztellát vállalja fenntartások nélkül. A Tatjana-lelkű lány paraszt-gyerekeket tanít, a népben – mintha Móríc Zsigmondra hallgatna – a jövőendő arany-bányáját tiszteli, és viharra vár. Változásra, amelyből boldogság, tisztaság születik. Esztella az önfeláldozó szerelem angyala, aki Rezeda árulása után magányába zár-kózik. Elmondhatja a vörös kocsí fáradt utasának: „Ott akarok ezentűl élni, ahol te. Örülni az esti harangszónak, télire rendbehozni a kamrárt, s vigyázni akarok az ál-modra... Tudtam, hogy eljössz és megmentesz.”

A mellékszereplők szókarakterének példái mutatják, hogy Krúdy a színpadi nyelv legnehezebb próbáját is kiállta. Úgy tudott sehol nem bomló, egységes hangu-latot teremteni, hogy közben minden alakját megkülönböztető sajátosságokkal ru-házta fel. Csak rá jellemző érzés- és gondolatvilág szókinccsével, fogalmi jeleivel kelti életre az Udvarmestert, Unghonberkyt, Bágyinét, Steinnét, Montmorency-t. A kiöregedett metressz utolsó szavai: „Istenem, meguntam már, hogy minden szere-tőmért agyonlőjem magam.” Montmorency éveket töltött Alvinczi Eduárd mellett, s az az idő szóhasználatába kövesült: „Én már búcsúzom öntől, magányos életem fénylő csillaga. A gyorsparaszt amúgyis türelmetlenkedik.” Az Udvarmester kíván-sága: „Úgy csömör, mint hideglelés elkerülje a ház tisztelt lakóit és vendégeit.” Például Unghonberky urat, aki parlagi mása a világfi házigazdának. Ő is álmodik, de nem fényesszőrű csikóval, hanem félkövér főtt marhahúsokkal és ecetestormával. Legfőbb gondja, hogy a felszolgált salátát a szabályok szerint kétszer forrázták-e. Unghonberky talán csak a csodát tiszteli: „Azért élünk, hogy legyen mit kérdezni a kártyavetőnőtől, a titokzatos holnaptól...” Steinné a nyilvánosház filozófusa: „Nincs gyémánt, mindenki üveg.” Kellems társalgó, bölcs asszony, de a lányokat az intézmény stílusában inti: „Kuss, vendégek jönnek...” Bágyiné Alvinczi kastélyá-nak háziasszonya, a nagyúr fájdalmasan szép haszontalanságának visszhangja: „A fellegek mind elszökődösek. Korán lesz ősz. Aztán a hosszú tél. Mély sötétségek. Néma havak. Gond, csend, rokkapergés... Vajon miért is élünk?...” Ez a szómagia, a jelentésén túli zenei hatásokat elérő hangzuhatag meg tud részgigíteni. Krúdy da-rabjában – Verlaine versének Tóth Árpádtól kapott fordítását idézve – „ősz húrja zsong, jajong, busong a tájon.” A párbeszéddek és monológok szövegének értéke nem mérhető pusztán jelentésükkel. Van valami nehezen megnevezhető többlet, amiről talán azt mondhatnánk, hogy a színmű szereplőinek fogalmi szintig el sem jutó, ősz-töneikben bújkáló világfájdalmát fejezi ki, a néző-hallgató tudatát is megkerülve, inkább idegeire, hangulatára célozva. Múltba szökő fájdalom muzsikál Alvinczi Eduárd és Rezeda Kázmér szövegében, ehhez igazodik szókinccsük legsajátosabb ré-tege, Krúdy szintakszisának egyéni logikája, hosszú, de hajlékony, gyors tagolású mondatainak építkezése. A vörös postakocsi nyelvi anyagának nemcsak hangzása,

de színértéke is van. Darvas Iván a pasztellzöldre és a halványsárgára asszociál. Lehetne talán más színeket, vagy árnyalatokat említeni, az viszont kétségtelen, hogy Krúdynál a szó képpé olvad, színes képpé, amely a látvány és a hangulat finomságait egyesíti. A nézőt erről a színpadról olyan hatások érik, amelyek alig-alig kötődnek színházhoz. A szokatlan élmény a közönségtől, a rendezőtől és a színészekről egyaránt erőfeszítést kíván. A vörös postakocsi Krúdyhoz méltó színpadra költése valóságos kötéltánc, amely egyetlen rossz mozdulatért zuhanással büntet. Minden gesztus és hangsúly, kellék és jelmez, sőt, minden egyes diszletelem is felelős a sikerért. Azért, hogy az ironia el ne sikkadjon, és közben egy elsüllyedt világ vonzerejéről is hírt adjon az előadás.

A SZÁZADFORDULÓ TEMPÓJA

Alvinczi pohárköszöntőjével szó és szituáció ellentétét próbáltam érzékeltetni. A további példák arra figyelmeztetnek, hogy Krúdy színpadán egyes cselekményfordulatok logikája is cáfolja a szavak hangulatát. Ebből fakad a mű feszültsége, a játék ritmusa. A vörös postakocsi színrevitelében ez talán a legnehezebb. Hiszen a regényíró erő vádasként jórésze is elbeszélő modorának tempóját kifogásolja. A színpad pedig jóval érzékenyebb a tempóproblémákra, a tekergős bőbeszédűségekre. Lassú-e hát a színmű, unalmasak-e Krúdy Gyula hőseinek ábrándos párbeszédei? Erre a kérdésre csak egy másik kérdés felelhet: mivel mérjük a tempót, mi dönti el, hogy a finomlejtésű dialógusok fárasztóak, vagy izgalmasak? Azt hiszem, hogy csak a kompozíciós szándékot befolyásoló életanyag ismeretében kereshetjük a választ. Minden drámaíró tempóját meghatározza az ábrázolt korszak, és a kormetszel történelmi ritmusa. A reneszánsz mozgó világának színpadi klasszikusa a költészetet is száguldó iramába fogja. Nem tétovázhat, nem is részletezhet. Annyi mindent kell mutatnia és mondania, hogy vágóban érheti csak utól hőseit. Az ellenpélda a magyar századforduló; Krúdy korában nincs mire alapozni a gyors és szüntelen változás lóugrásos dramaturgiáját. Semmi nem történik, legalábbis úgy látszik, mintha mozdíthatatlan biztonságban élne az ország. A mélyben feszülő roppant erők sejtése azonban sötét hátteret állít a megelégedettségnek, a hagyományörző kényelem játékaiknak. Ezt érzi Krúdy is, ezért nem tud azonosulni Alvinczivel, Rezedával és társaikkal. Szívének felét náluk hagyja, de másik felét visszaveszi. Művészként pedig arra kényszerül, hogy felemás életérzésének megfelelő eszközöket találjon. Ilyen eszköz A vörös postakocsi kontraszttechnikája, szöveg és cselekmény ütköztetése. Ehhez persze időre van szüksége. Hagynia kell hőseit, akik azért szeretnek annyira beszélni, hogy a világ zúgása ne juthasson el fülükig, értelmükig. Alvinczi Eduárd alakján nem kevesebb az anakronisztikus vonás, mint a Beszterce ostroma Pongrácz Istvánján. Csakhogy a derbyk és kártyacsaták lovagja nem a várát, hanem a tudatát védi. Falak helyett illúziók sáncait építi, úgy él – és úgy is beszél – mintha az idősebb Kisfaludy évtizedeinek kortársa lenne. A szigetelés nem lehet tökéletes, a századforduló névjegy és engedély nélkül is betör a kastélyba. Egyik megnyilvánulási formája a bizalmatlanság. A kifejezetten színyszerű hatásokban nem bővelkedő darab egyik legmulatságosabb jelene mutatja: a nagyúr illúzióvilága roskatag, vagy legalábbis repedezett. Nem bízik szerelmében, sem rokonában, sem házanépében. Egymással figyelteti őket, s nagyon elégedett ravaszságával, ami féltékeny vigjátékfigurához, nem pedig Alvinczi szertartásos gőgjéhez illő. Az ellentét annál inkább kiütöközik, minél hatásosabb életmódjának és érzésvilágának időszerűtlensége. Krúdy ennek kifejezését is a nyelvre bizza. Főlölegesen elhallgatni, hogy módszere eltér a dráma közismert igényeitől. Krúdy alakjai alig ütköznek, a jelenetek nem adják össze egymás feszültségét. Nincsenek a színpadon kérdőjelek, tehát a megfajtások is elmaradnak.

A vörös postakocsi hatásmechanizmusának megvilágítására szolgálhat Kázmér alakja. Rezeda újságíró, a város neveltje és szerelmese, aki nemcsak ifjúsága, hanem

talán nagyobb igazsága jogán is igényt tarthatna Esztellára. Krúdy az egyetlen drámaíró, aki ezt a konfliktust nem használja ki. Ahelyett, hogy a középpontba állítaná és súlyokkal terhelné, körülszövi célzásokkal, párhuzamokkal, sejtelmekkel. Finom hangulatok és ijesztő durvaságok között jár a szavak vetélője, hogy megszöjje Alvinczi ellenfelének arcát. Ezt a portrét sem cselekmény világítja meg. A szöveg rejtett fényeit kell bekapcsolni, hogy értsük Krúdy alakját és szándékait. Azt például, hogy a nyilvánosház kavargásában otthonos, szerelmét áruba bocsátó ifjú rideg parancsszava, ábrándok és vallomások szomorúságával együtt jár fel emlékeztünkbe. Szó és tett szembesítésében a cselekvés aránytalanul vékonyszálú. Ha valami történhetne – agyonbeszélük. Innen a kifogás, amelyet a bemutató után sűrűn hallani fogunk: Krúdy a színpadon is epikus. A vörös postakocsi eseményszegény, sokbeszédű drámaisága, ha nagyon távolról is, emlékeztet Csehov technikájára. Am Csehov a színház költészetének mestere volt, amit Krúdyról, azt hiszem, senki sem kíván bizonyítani. Lehet, hogy kedvező körülmények között ő is kiforrottabb művekkel érezteti színpadi stílusának erejét, de erre nem volt módja. Feltevések helyett be kell érünk – és érdemes beérünk – félévszázada kallódó darabjával, amelynek ősbemutatója nem kegyeleti aktus, hanem a magyar dráma skálájának gazdagítása. Például a szöveg költőiségének érvényesítésében. Korunk színháza a változatok keresésében odáig ment, hogy megalkotta az antidráma elméletét és gyakorlatát. Kiiktatta az értelmet, új rendet szabott az időnek és térnek. Újításait sokan megváltásként üdvözlük, teljesítményeit ünneplik. A kísérlet jogosultságát és bizonyos részeredményeit azok sem vitatják, akik az egészet elutasítják. Miért kellene ugyanakkor eleve megkérdőjelezni egy olyan író és darabját, aki a szavak hatására építve küldi színpadra hőseit? Ennek lehetőségét a Krúdy-szöveg rendkívüli kvalitásai adják. Nemcsak szépségéről, hangzásának simogató lágyságáról van szó, hanem arról a fonetikai és stilisztikai elemzéssel csak érinthető tulajdonságáról, hogy a tudat mögöttes tartalmait hozza elénk. Különbenis vitatható az álláspont, amely egy nagyon hosszú színháztörténeti periódus hatására tagadja a szöveg rendkívüli szerepét a drámai kifejezésben. Kétségtelen, hogy ez a funkció önmagában hatástalan. Lehetnek azonban esetek – és a Krúdyé ilyen – amikor a színpad öntörvényűségének tisztelettel adózva s némiképp ennek is megfelelően, az író főleg a dikcióval tudja meghódítani közönségét. Anélkül, hogy lemondana a szerkesztésről, a sűrítésről, képes arra, hogy percekre, vagy még tovább, mondataival uralja a helyzetet. Elfeledtesse a hallgatóval, hogy a színészek hangszálaiban életre kelő szöveg tudatosan alakított építmény részeként kapja teljesebb értékét, vagyis hogy célja nem önmagában van. Az ilyen nyelvi eszközöket mozgósító dráma egyéni és utánózatatlan. Határeset, amelyre talán ráillik a paradox mondás: nem igazi dráma, de jó színház.

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

A III. Richárdról szóló kritikák többnyire akkor szokták elmondani, hogy a fiatal Shakespeare még nem egészen kiforrott műve, amikor az előadással valami baj van. Tehát: Shakespeare ifjúkori – kissé még kusza, de már zseniális – drámáját láthatjuk a Madách Színházban, Gábor Miklóssal a címszerepben, Tolnay Klári, Psota Irén és „sokan mások” közreműködésével, Jánosa Lajos rendkívül ötletes színpadán, Köpeczi Bócz István szép jelmezeiben. (Vas István remek fordításában!) Az „ifjúkori” jelzőre ezúttal azért van szükség, mert a rendező, Vámos László nemhogy eltüntette volna, de szinte aláhúzta a darab gyengéjét: a lélektani és morális mondanivaló bizonyos mértékű szétválását. Az irodalomkritikusok, akik – ellentétben a színészekkel, – nem sorolják Shakespeare legjobb darabjai közé a III. Richárdot, ezt azzal szokták indokolni, hogy az a folyamat, amelyben a világ drámai jelenetek sorában lemeztelenedik előttünk, s amelyben az író rádöbbsen bennünket az erkölcsi és történelmi tanulságra, nincsen tökéletes összhangban a jellemek mélyére rejtett emberi mondanivalóval. A Madách Színházban fölváltva látunk egy harsány melodramát, amelyben a polgárháború árulásokkal és gyilkosságokkal sűrűn átszőtt „rossz” világa elbukik, a púpos, santa Richárdot legyőzi a daliás, fiatal Richmond, a béke megteremtője; – valamint egy finoman árnyalt lélektani drámát, amelyben egy fölényes intelligenciájú, magányos nyomorék tudatosan vállalja a bűnt a hatalom megszerzéséért, s aztán a siker csúcsán, saját hibájából mindent, még az életét is elveszti.

Általános vélemény szerint Shakespeare Richárd jellemének megalkotásakor sir Thomas More, azaz Murus Tamás történelmi tanulmányából indult ki. Morus így jellemzi Richárdot: „Szelleme sohasem nyugszik meg, sohasem tudja magát biztonságban; ha valahová megy, szemei állandó nyugtalansággal pásztáznak körbe-körbe, teste védekezésre rendezkedik be, keze a kardján, arckifejezése és viselkedése azéhoz hasonlít, aki mindig készen áll a visszaütésre; betegen tér éji nyugovóra, sokaig fekszik ébren, bajain, gondjain, fájdalommain aggodalmasan tűnődve; alvás helyett csak szunnyad, rémálmok gyötrik, néha hirtelen fölriad, kiugrik az ágyból és körülrohan hálókamrájában; nyugtalan szíve folyamatosan hajszolja föl-fölidézett förtelmes tetteinek fárasztó élményeivel és viharos emlékeivel.” Gábor Miklós azonban merészen eltér a fentiekre alapozott hagyományos fölfogástól, és teljesen más irányból közelíti meg III. Richárd jellemét.

Gábor Miklós III. Richárdját nem a türhetetlen belső feszültség kényszeríti bűnök elkövetésére és ezen keresztül a hatalom megszerzésére, hanem éles esze, a világ, az emberek, a lehetőségek kitűnő ismerete. Így mérlegel: ha nem változtatok az események menetén, a béke korszaka következik, egy olyan világ, amelynek élén asszonyok, a királynő és más hölgyek (köztük a sokat emlegetett Shore-né) állnak, amelyet finom modorú udvaroncok irányítanak elszánt katonák helyett, amelyben tehát nem a jól elhelyezett kardcsapás, hanem a kitűnő megjelenés a döntő. Ebben az esetben őt előnytelen külseje, nyomorék teste ismét, mint eddig is, arra kényszerítené, hogy eszéhez, tehetségéhez méltatlan szerepekkel elégedjék meg. Esztét a helyzetek nagy-szerű fölismerése, egyéniségének óriási tartalékait páratlan színjátszó képessége bizonyítja. És Gábor Miklós el is hiteti velünk, hogy Richárd úgy játszik az emberekkel és helyzetekkel, ahogy akar. Elhiteti velünk, hogy a gyerek hercegek őszintén szeretik, és elhiteti Lady Anna képtelen megkérésének történetét is. Nem gonoszág-ból határozza el, hogy gazember lesz, hanem a lehetőségek tudatos mérlegelése alapján jut arra a következtetésre, hogy csak a világhoz való tökéletes alkalmazkodással, sőt az erkölcstelen kor gátlástalanságának túllicitálásával tud kiemelkedni sorsának

és magányának szorosra zárt köréből. Gábor Miklóst a dráma – amúgyis jobban kidolgozott része – a hatalom megragadásának folyamata izgatta, erre építette szerepét. Itt azonban egy újabb fölismerésig jutott el. Richárd bukásának tragédiáját nem abban látja, hogy képtelen uralkodni belső indulatain, s végül idegrendszere fölmondja a szolgálatot. Gábor Miklós értelmezésében Richárdot a hatalom megszerzésének pillanataiban – életében először – elönti az önmegelégedettség érzése. Úgy véli, célhoz ért, nincs többé szüksége összes erőinek szüntelen megfeszítésére, állandó szerepjátékszásra. „Akinak isten hivatalt adott, észt is ad hozzá” – gondolhatná talán az újdonsült király, de még ennyi fáradságot sem vesz magának. Nem akarja már *értelmezni* a világot, úgy véli, a *hatalom* ezt is fölöslegessé teszi. Nem nagy és jó király, hanem egyszerűen király akart lenni, és nincs tovább. Kényelmesen végigdől a karosszékében, s ahelyett, hogy a csúcsra érve újabb csúcsok elérését – a hatalom gyakorlásának új „csúcsteljesítményét” – tűzné ki maga elé, csak a rutinjából akar élni. Nem ismeri föl, hogy a hatalmat csak új módszerekkel lehet megtartani. Gyilkolással jutott hatalomra, így is akar uralkodni. Útjában vannak a gyerek-hercegek? A Clarence herceg-nél jól bevált módszert alkalmazza. Buckingham nem teljesíti habozás nélkül akaratát, – talán mert ő fölismerte az új szükségességét? A többi engedetlen főnemes sorsára jut. Politikai helyzetének megerősítésére egy új házasságra van szüksége? Megismétli Lady Anna megkérésének jelenetét. A helyzet, a módszer azonos, csak egy parányi változás van, az önhitté vált Rihcárd azonban ezzel nem törődik. Nem ismeri föl a különbséget (amit nekünk Tolnay Klári nagyszerű játéka segít megérteni), hogy itt nem a megkísértett hiú nővel, hanem egy aggódó anyával áll szemben. Az elvakult rutin juttatja végül is Bosworth mezejére, ahol már egy lóért odaadná még a megszerzett, hön áhitott hatalmat is, ha pusztá életét megmenthetné.

Egy angol kritikus sátáni komédiának nevezi Gloster herceg trónrajutásának és bukásának a történetét. Gábor Miklós szerepértelmezésének kristálytiszta gondolatmenete kitűnő alkalmat kínál a dráma pokoli iróniájának kibontásához. Gondoljuk csak el, a „gazemberségét” nyíltan hirdető Richárd egész környezetében, az átkozódó Margit királynőtől (akinek a nagyszerű Psota Irén ad különös súlyt) jobbra és balra csupa gyilkos, áruló, szőszegő áll! Megrendítő a férjét és fiát gyászoló Margit mély fájdalma, – ha elfeledkezünk róla, hogy ő meg a kis Rutlandot küldte a más-világra. Richárd tudatos erkölcstelensége nem az erény és tisztaság megtestesítőjével került szembe, hanem egy megvadult asszonnyal, akinek erkölcsi szemléletét kirobbanó fölháborodása érzékelteti: „Hogy Henrik és édes Edward halála, / Elveszett trónjuk, bús száműzetésem – / Mind a nyafogó kölyök ára volna?” – kérdi dühösen. „Nyafogó kölyök”, – ennyi egy élet értéke annak, aki Richárd környezetében a legnagyobb szenvedéllyel átkozza a bűnt. S micsoda irónia van abban is, hogy Margit, a „prófétanő” éppen azt a Buckinghamet szeretné erkölcsi tisztaságának kiemelésével maga mellé állítani – az egymással marakodó ellenségeinek és hajdani híveinek ellene egységbe forrt táborával szembe –, aki majd a gátlástalan Richárd leghívebb szövetségese lesz! A szereplők együttes viselkedése, és a kisemberek szavai mondják el nekünk Shakespeare véleményét a drámában fölidézett világról. Az írrok rövid jelenetében fölleben a fátyol a törvényes bűnözés mechanizmusáról, a véres tetteken szemet hunyó börtönőr pedig keserűen vallja: „Nem gondolkozom . . . mivel ártatlan akarok maradni.” Sajnos, a Madách Színházban a gyenge mellékszereplők, a rossz és fegyelmezetlen statiszták, a jelenetek kidolgozatlansága miatt elsikkad az a tükör, amelyben Gábor Miklós Richárdjának arányai teljes mértékben kibontakozhatnak.

Talán a legjellemzőbb erre az előadásra az I. felvonás 3. jelenete. A darab szerint az egész udvar részt vesz Margit „heccelésében”, s a hangulatnak, amit valamennyiük viselkedése, állásfoglalása terem meg (sajnos csak elvben) a szinpadon, fontos szerepet szánt az író. A Madách Színházban ez a jelenet Psota Irén nagy magánszáma, amit a szinpadon ácsorgó színészek olyasféle passzivitással néznek végig, mint a nézőtéri közönség. Psota nagyszerű. Hatalmasra növeli Margit királynő alakját, félelmetes erővel kelti életre a történet babonás-misztikus hátterét. Enélkül bizony nem érthetnénk meg a lázalmoktól gyötört Richárd véres pusztulásának belső

okait, a kísértet-jelenet jelentőségét. A baj csak az, hogy Gábor Miklós racionalis okfejtése egészen más vágányon halad. Óriási fölfogásbeli eltérés van tehát a két kitűnő színész alakításában, amiért természetesen egyikük sem marasztalható el, sőt önmagában mindkettőről el kell ismerni: nagy színészi teljesítmény.

Az évad másik nagy Shakespeare bemutatója, a Nemzeti Színházban látható *Tévedések vigjátéka* is azt a tanulságot sugallja, hogy egy gondolatgazdag, élő Shakespeare-irodalom sok segítséget adhatna színházainknak. (Talán a Színházművészeti Szövetség új folyóirata, a Színház vállalkozhatna is klasszikus színműveket elemző tanulmányok közlésére!) A Nemzeti Színház jó hangulatú előadásán úgy tűnt, mintha a rendező, Egri István csak azt akarta volna bizonyítani, hogy a Royal Shakespeare Company nagyszerű társulata sem merítette ki az ötletek tárházát. Rendezésének fő fűszere sok jó és eredeti nevetető ötlete. Néha azonban túlerőlteti az ötletességet, s ilyenkor a kissé öncélú komédiázás fárasztóvá válik. Bosszankodhatik a néző egy főiskolás színész gyatra szövegmondásán (Benkő Péter), de a sikert végül is biztosítja Sztankay István, Szersén Gyula, Pathó István vérbő komédiázása, Gelley Kornél és Csernus Mariann finoman ironikus alakítása; a szellemes díszlet (Bakó József), az egyszerre modern és fantáziabeli ruhák (Shäffer Judit), no meg a mozgás, a játék gondos kidolgozottsága, a pantomim kiváló alkalmazása.

„Nem a börmellények és miniszoknyák teszik modernné egy színjáték előadását, hanem a drámának, mint zárt egésznek a jelenbe való transzponálása, a jelen távlatiba való beillesztése.” Nem egy marxista esztéta, hanem a polgári liberális *Süddeutsche Zeitung* kritikusa írta le a fenti megállapítást Schiller *A haramiák* című drámájának müncheni bemutatójáról szólva. A Thália Színház Euripidész bemutatója, a *Bakchán nők* is azért különleges jelentőségű eseménye a mostani színházi évadnak, mert az ógörög tragédiában korunk égető gondjait tudta megszólaltatni. Lázadó fiatalokról, a megszokott és az ismeretlen új összeütközéséről, a szinte áttekinthetetlenül bonyolult élet égető ellentmondásairól szól a Thália Színház előadása a művészet nyelvén. Végre igazi színházat látunk, melyben a dráma erőltetett külsődleges eszközök helyett a maga őszerejével hat! A színjátszó művészet a görög istentiszteletet varázsolja elénk, de a szöveg mélyére rejtett gondolatok meglepő modernsége mellett időnként azon is megdöbbenünk, hogy a kórtánc egy-egy „figurája”, a zene néhány üteme ismerős – mondjuk – a shake-ből. Az elképesztően nehéz női főszerepre a rendező, Kazimir Károly a nagyszerű Kohut Magdát hívta meg vendégszereplőnek, és mellette Kozák András, Somogyvári Rudolf vagy Harsányi Gábor alakítása is csak elismerést érdemel. Az előadás feszes légkörét, a hangulat szélsőséges hullámzását azonban nem ők varázsolják a színpadra, hanem a fiatal színésznőkből álló kar. Nem mindegyikük beszél egyforma szépen, nem mindegyikük mozog egyforma jól, mégis az ő kollektív játékuk bontja ki ennek a nem könnyen érthető drámának a hozzáánk szóló mondanivalóját.

Devecseri Gábor, a *Bakchán nők* fordítója, és a bemutatóval egyidőben megjelent szöveghez mellékelt kísérőtanulmány szerzője a következő gondolatokkal próbál kulcsot adni Euripidész utolsó, legtöbb vitára, félreértésre okot szolgáltató drámájához: „... Egy bizonyos kettősséget kell szem előtt tartanunk – írja Dodds (oxfordi tudós, – TE) –, ha valóban meg akarjuk érteni a darabot. Dionüszosznak ellenállni annyi, mint elnyomni mindazt, ami a magunk természetében elemi; a büntetés hirtelen és teljes összeomlás: az elemi áttör, erővel, a belső gátakon, s a civilizáció eltűnik.” Ezt ábrázolja és képviseli a *Bakchán nők*. Valójában azonban ez a tartalom feszíti az összes görög tragédiákat. Euripidész ebben, az egész működését összefoglaló drámacsoporthoz tartozó művében voltaképpen a teljes korábbi tragédia-irodalmat is összefoglalja. Nemcsak arra kell vigyáznunk tehát, hogy a különböző... szereplőket ne tekintsük egyenként a költő kizárólagos szócsövének, hanem arra is, hogy tudomásul vegyük: *összefoglalással* állunk szemben, amely a tragédia okát és célját, eredetét és végső értelmét köti össze. Dionüszosz az örület adója és a tőle megszabadító. A megszállottságnak ő ad medret. Ez a meder maga a tragédia. Medre Euripi-

dész kavargó, egymással ellentétes érzéseinek, belső vitáinak, szereplői mindegyikével való azonosulásának."

Egyszerű erkölcsi képletekhez, a jó és rossz szembeállításához szokott képzeletünkkel persze nem könnyű megérteni, hogy itt a dráma maga az ellentétekre feszített élet. A külső és belső, az egyén és közösség, az ismert világossága és az ismeretlen bizonytalansága, a belső szükségből öntudatosan elfogadott és a külső kényszerből vállalt, az ésszel belátható és az ösztönöktől serkentett együtt létező ellentéte. Az előadás mondanivalója nem is vezethető le egy-egy szerep értelmezéséből, csak az együttes játék fejezheti ki. A Thália Színházban Pentheusz józan aggodalmait a kar igazolni látszik azzal, hogy az egyik jelenetben tánca erotikát sejtet, megidézi a mámor, a féktelenség hangulatát. Pentheusz azért aggódik, mert városában fölfordult a rend. Egy idegen hívására az asszonyok és lányok elhagyták házaikat, kivonultak a „hegytetőre”, ahol „csurigtelt borvegyítők” körül „szent tombolásban” körtáncot járnak. Ki ne adna igazat a királynak, amikor arra gondol, hogy közben bokrok alatt szerteszét „a férfivágyat szolgálják lombfekhelyen”? Pentheusz jóhiszeműen vonja le a látszatról azt a következtetést, hogy erőszakkal rendet kell teremtenie. Vannak azonban erők, amelyekkel szemben a fegyveres erőszak tehetetlen. És a kar megmutatja nekünk azt is, amit a király nem vesz észre, nem tud megérteni; a lényegét, hogy a kirobbanó életenergiák – néha pusztító – örvényében valami új születik. Egy újonnan támadt belső igény, szükséglet, fölismerés sodorja magával szemünk láttára a megszokott, régi rendet. Utolsóinak maradt védelmezője pedig először éppen *józan-ságát* veszti el, majd a „hegytetőn tomboló” asszonyok vezére, tulajdon édesanyja szaggatja darabokra; – anya és fiú közös tragédiájának betetőzéseként.

E megrázó tragédia példamutató szellemű előadása után újabb meglepetéssel szolgált a Thália Színház: egy XVIII. századi iskoladráma ellenállhatatlanul mulatságos előadásával. Bár már Csokonai Vitéz Mihály is kedvelte, mégis komolyabb irodalmi értéke Szatmári Paksi Sámuel pálos szerzetes *Bachus* című komédiájának. A modern színpadra alkalmazás kényes munkáját elvégző Kazimir Károly azonban nemcsak a port fújta le egy porosodó kézirat lapjairól, de merészen szabadjára engedte a vaskos, kamaszos vidámságot. Színészei nagy kedvvel és rengeteg ötlettel használják ki a remek lehetőséget, a közönség pedig belefeledkezik a fölzsabadító nevetésbe. A siker magja ismét az együttes összehangolt játéka. Nemcsak arra kell tehát fölfigyelnünk, hogy emlékekben nem túlságosan gazdag színműirodalmunknak egy ismeretlen darabja közönség elé került, hanem a jó előadásra is.

Bessenyei Ferenc nagyszerű teljesítménye teszi sokáig emlékezetessé Németh László *Széchenyi* című drámájának mostani fölújítását a Katona József Színházban. Azok a felhangok, amelyek 1957-ben lázba hozták a közönséget, most szinte észrevétlenül elsikkadnak, a színpad mégis föltöltődik feszültséggel. S ez elsősorban Bessenyei érdeme, akiről sokáig azt hittük, hogy nem tudja fölülmúlni hajdani nagyszerű *Othello* alakítását. Széchenyi szerepében azonban színészi pályája újabb csúcsára jutott föl. Közben persze sokat gazdagodott művészi eszköztára. Régebben a nyers erő áradása, az érzelmek túlsordulása, a szenvedélyek kifejezésének elemi ereje ragadta magával a közönséget, most viszont kifinomodott eszközeivel a szellem legkisebb rezdüléseit is ki tudja fejezni. Játéka elmélyültebbé és meggondolkoztatóbbá vált. Nagyszerű testi adottságaira, gyönyörű hangjára alig van szüksége. Úgy tetszik, nagy hasznára volt a Madách Színházban eltöltött időszak, ahol a más rendezői elképzelésekhez igazodó együttesben nyilván sok finom színészi fogásra talált rá.

Hasonlóan Németh László legtöbb drámájához, a Széchenyi sikere is a főszereplőn múlik. Az író sajátos dramaturgiájának megfelelően a dráma itt sem a színpadon, szemünk láttára alakul ki; a jeleneteket nem *megteremtik*, csak *megmutatják* azokat a tényezőket, amelyek a hőst végzetes elhatározásokra kényszerítik. E hősnek a színpadon nincs egyenrangú ellenfele, de komoly táborra sincs. A Széchenyi körül színre lépő figurák csak egy-egy emberi magatartás-típust képviselnek vagy bizonyos gondolatokat szövegeznek meg. Jellegzetes példa erre az a jelenet, amely-

ben a provokátor meggondolatlan kijelentésekre szeretné ragadtatni Széchenyit. Távozása után a főhős semmi kétséget nem hagy aziránt, hogy Babarczy alezredes jellemével és szándékaival eleve tisztában volt. A jelenetből csak Széchenyi fia, s talán néhány mellékszereplő, nemeg mi, a közönség merítünk lényeges, új információkat. Csak Széchenyi gyötrődését látjuk, azokat a pillanatokat nem, amikor új kétértelműségek és remények támadnak lelkében. A cselekmény menete, fordulatai csak utólag világosodnak meg előttünk, a dráma egy-egy jelenete mindig már beállott állapotok elemzése. Kétszeresen nehéz dolga van tehát Bessenyeinek, hiszen Széchenyi folyton mélyülő lelki válságának különböző fokozatait a fenti állókép-dramaturgia segítségével kell érzékeltetnie.

Biztosra vehetjük, hogy mindez az író lírai alkatából fakadó következmény. Személyes ügyről van tehát szó Széchenyi drámájában is. A nem-filológus néző előtt azonban ezt a személyességet tökéletesen elfedi a történelmi probléma. A dráma gyengéje, hogy ezen belül Széchenyi politikai helyzetének összetevői nincsenek olyan arányokban érzékeltetve, mint a főhősre gyakorolt hatásuk. Egyrészt a közönség jórésze nincs is tisztában olyan alapproblémákkal sem, mint a Blick jelentősége; másrészt a külső erőket, a politikai helyzetet tekintve nincs logikailag szorosra zárva Széchenyi zsákutcája. Széchenyi öngyilkosságát – Németh László színpadán – végső soron nem érveinek gondolatrendszere, hanem pszichológiai állapota, a sokáig felelősségtudat nyomasztó terhe és az üldözöttség-érzés elviselhetetlen idegfeszültsége indokolja. Ezt azonban olyan hőfokon és olyan művészi erővel fejezi ki az író, ami a drámát messze az átlag fölé emeli. A főhős egyéniségének rendkívüli arányai, a probléma mélysége, s a párbeszédnek nyelvi ereje mind a drámaíró Németh László kiemelkedő jelentőségét bizonyítja. A színpadra lépő szereplőkről – beleértve a díszlet- illetve jelmeztervező Varga Mátyást és Vágó Nellit – elismerőleg meg kell állapítani, hogy a rendező, Bodnár Sándor irányításával sikeresen bontják ki a dráma értékeit.

Huszonnyolc éve írta Illés Endre *Törtetők* című vígjátékát, de – sajnos – ma is időszerű. 1941 óta nagyot változott a világ, de az író olyan jellemeket választott ki (és formált találóra) az akkori társadalomból, akik ma is hasonló módon viselkednek. Egyik oldalon a befutottak állnak, akik már megelégedtek az elért eredményükkel. Ezt ugyan görcsösen védelmezik azzal, hogy alázatosan viselkednek fölötteseikkel szemben, de emellett jóakaratók, szeretik a munkájukat, „becsületek”. Hiába játssza Ajtay Andor mesteri módon rokonszenvesre Sulyok vezérigazgató figuráját, hiába kelt sajnálatot Ujlaky László Schwetz főkönyvelő emberi elenessége iránt, – mindketten a fenti kategóriába tartoznak. Konformizmusuk teszi kétséssé azokat a becsületnormákat, amelyekre a törtető fiatalok elitélésénél hivatkoznak. A törtető fiatalok egyszerűen azt nem ismerik el, hogy a „fent” ülők tehetesebbek náluk, jobban megérdemlik a magasabb beosztást. Mivel pedig maguk az idősebbek bizonyítják be, hogy az előrelépésnek csak becstelen lehetőségei vannak, hogy csak a protekció emelheti ki a fiatalokat jelentéktelen állásukból, ehhez alkalmazkodnak, s gát lástalanul törtetnek még följebb. E két szemlélet összeütközéséből Illés Endre mulatságos, jó darabot írt. (Kár, hogy a második rész gyengébb az elsőnél.) Sajnos a rendező, Lengyel György kissé túlságosan törtető-ellenesre állította be az előadást, s így a jellem komédia egyensúlya erősen megbillent. Ennek egyik oka az, hogy a fiatal színészek játéka messze elmarad Ajtay és Ujlaky színvonalától mögött.

A közelmúltban bemutatott négy illetve öt új magyar dráma közül egyik sem igazán jelentős mű. Száraz György *A vezérkari főnök* című dokumentumjátéka témájában, gondolati anyagában méltó a Tanácsköztársaság évfordulójával kapcsolatos ünnepségekhez. Tehetséges szerző műve, de a Nemzeti Színház színes előadásában is (rendező: Major Tamás) inkább csak szándékát dicsérhetjük.

A Thália Színház Stúdiójában a kitűnő színészek (Keres Emil, Szabó Gyula, Harsányi Gábor és Petényi Ilona), valamint a rendező, Léner Péter egyáltalában nem jelentéktelen segítségével Görgy Gábor ismét bebizonyíthatta színműírói tehetségét.

Egy műsorban játszott két egyfelvonásosa tanúsítja, hogy elegáns szerkesztő készségben, ötletességben és főleg nyelvi erőben kevesen mérkőzhetnek vele a fiatalabb szerzők közül. A két rövidke darabja közül a *Néptüredő* című a kiforrottabb, de az alapötlet teherbírása itt is mérsékelt.

Vészi Endre *Üvegcsapda* című groteszk színművében merész ötletek váltakoznak csendes unalommal. A mindennapi életből nagyon is ismert csapdát, amibe a színmű sikeres írója szép elegánsan bésétál, a szokatlan körülmények csak rövid időre teszik izgalmassá. Az alapképlet gyorsan megvilágosodik előttünk, s hiába várunk valami meglepő fordulatra. A sikerről kiderül, hogy álsiker; tulajdonosáról, az íróról, hogy távolról sem grál-lovag; az apjával szembe forduló fiúról, hogy szembe fordult az apjával; a fiatal második feleségről, hogy nem is ragaszkodik olyan nagyon – a jóléthez. Kitűnő írói lelemény viszont a groteszk hangváltások beleszővése ebbe a szokványos történetbe. A bohóc-jelenetek szellemessége mellett időnkint a lapos párbeszédeket fölváltó költői hang is sokat emel a mű színvonalán. Emlekezetessé a Katona József Színház előadását Varga Mátyás izléses, modern, üveg-házi mesevilágot idéző, de a mesében mindjárt fintorokat is fölillantó színpadképe, nemeg a fiatal Iglódi István példamutató rendezése teszi. Óramű pontossággal mozog mindenki a színpadon, s a jól vezetett színészek, különösen Kállai Ferenc, a lehetetlent is megkísérti, hogy drámai légkört teremtsen.

Igaza volt annak, aki Sükösd Mihály *Kivülálló* című regényében észrevette a nagy lélektani drámát. A regény azonban epikus eszközökkel bontja ki az árulás belső folyamatát és külső körülményeit. Sükösd az áruló Vancsura gyermekkorában kezdi a szál felgöngyölítését, s bonyolult szövevényű kis jeleneteken keresztül halad a végkifejlet felé. Vancsura Mihály árulásának okait egyszerre indokolja kispolgári környezete, a proletárdiktatúra győzelmébe vetett hitének korai szétfoszlása, érvényesülési vágya s az adott történelmi körülmények. Nem egyszerűen gyávasága sugallja azt a gondolatot, hogy a Vörös Hadseregbeli szerepéért fizetnie kell, s előnyösebb, ha ezt önként vállalja, mert így biztosíthatja a hatalom jóindulatát. Összetett okok készítetik rá, hogy följánlakozzék a Tanácsköztársaság bukása után Prónay különítményeseinek. Úgy véli, merész lépésével elhatárolja magát volt társaitól, de nem kell csatlakoznia a „másik oldalhoz” sem; legföljebb az „igazság” kiderítésénél segédkezik majd. Kivülálló szeretne lenni, de erre nincs lehetőség. A primitív Prónay rögtön fölköttetné, mert úgy gondolkodik, hogy aki az egyik oldalt elárulta, elárulja a másikat is. Az intelligensebb Szitányi százados azonban tudja, hogy egy jól *kezelt* áruló nagyon hasznos lehet. Ravasz módszerességgel mélypontig alázzák Vancsura emberi öntudatát s ezen keresztül a legaljasabb árulásra is ráveszik. Vancsura érzi a fizikai és lelki kényszert, de nem veszi észre, hogy „kivülállása” végzetes kiszolgáltatottság. Utolsó percig reménykedik, hogy szolgálataiért cserébe visszakapja cselekvési szabadságát, de mihelyt nincs rá többé szükség, habozás nélkül elteszik az útból, Prónay lelövi, mint egy fölöslegessé vált háziállatot. A színpadon azonban nagyon nehézkes a cselekmény kibontakozása, amit sem a kinzások megjelenítése, sem a puffogatás nem tesz jóvá. Sükösdnek és a színház dramaturgiájának nem sikerült a lassan bonyolódó történetet gyors ritmusú, drámai feszültségű és egymással szerves összefüggésben lévő jelenetsorba sűríteni. A múlt földidézésére, az epikus szálak összefűzésére talán egy narrátor alkalmazása is szerencsésebb lett volna a sok erőszakolt hangvételű kis jelenetnél. A második rész, az árulósors színpadra állítása már lényegesen jobban sikerült. A darab fogyatékoságai persze nem mentik a Vigszínház együttesét, amely meg sem tudja közelíteni a könyvű fajsúlyú darabokban megszokott kitűnő teljesítményét. A darab fogyatékoságai kétségtelenül nehezé teszik a szerepeket, de nem indokolják a legtöbb szereplő játékanak kezdetleges színvonalát. A bizonyíték erre Básti Lajos értékes teljesítménye Prónay szerepében. (Legföljebb az zavaró, hogy Básti ugyanúgy nyújtogatja fájós lábát, mint Gábor Miklós III. Richárdjal) A Kivülálló gyengén sikerült színházi előadása is azt igazolja, hogy legtöbbször sem az író, sem a mű, sem a színház érdekeit nem szolgálja sikeres regények kissé túlságosan divatba jött dramatizálása.

KAPOSVÁRI SZÍNHÁZI ESTÉK

Ebben a városban született meg és indult hagyományörző útjára éppen két éve a mai magyar dráma fejlődését és jelenét ápoló kezdeményezés, a négy dunántúli színház találkozója. Nos, ez a – hangzatos szóval – színházi „fesztivál”, évente egy alkalommal, önmagában még nem minden. A Csiky Gergely Színház idei műsorterve is viszont azt példázza, hogy a jelenkori hazai drámairodalomra nemcsak a találkozó miatt és nemcsak egy évben egyszer – így „húsvét táján” – gondolnak. Dicséretes törekvés már hosszabb ideje az, hogy minden évadban két-három új magyar darab eredeti bemutatójának színpadot ad, lehetőséget teremt a színház művészeti irányítása. Ennek igazolására szólnék először az idei évad kimagasló, országos visszhangú sikeréről.

A napi sajtó részletesen beszámolt Görgy Gábor *Handabasa, avagy A fátyol titkai* című darabjának keletkezéséről s ebben a Vörösmarty reminiscenciák szerepéről. A bemutatás után éles vitákra számíthattunk. A kritika azonban örömmel és egyértelmű elismeréssel fogadta Görgy darabját. Úgy gondolom, ennek az okait is érdemes megvizsgálnunk a produkció elemzése közben.

A mű címe, témája, keletkezése ismert. Lényege: „Vörösmarty Mihály az 1830-as években epigramma-ciklust írt, melynek mottója egy Ponori-Thewrewk idézet: „Kinek nyavalyás a hasa, Annak jó az handabasa.” Vörösmarty a dühösen gúnyolódó epigrammákban a „handabasa” fej és gyomor tisztító hatását dicséri. „A fej-, gyomor-, jellem- és kedély-purgálás vidám csodaszerét választottam tehát, hogy cimdója legyen annak a komédiának, amelyet Vörösmarty vígjátékának anyagából írtam meg” – nyilatkozta több helyütt is a szerző. Ehhez annyit még, hogy az új darab, a komédia-írás lehetőségének a fölfedezője, a darab-ötletadó és ihlető mentora Sándor János, az előadás rendezője és dramaturgja volt. S hadd említsek itt egy aligha ismert körülményt is. Magam is csak utóbb figyeltem arra, amit egyszer beszélgetés közben mellékesen említett a rendező: Kárpáti Aurél ismert posztumusz kötetében, a *Főpróba után*-ban olvashatni A fátyol titkai című Vörösmarty-vígjáték 1927-es Kamara Színházbeli reprizéről. Ebben – okkal – jó alaposan elparentálva a költő óriás egyetlen vígjátékának fogyatékosságait, megemlíti egyebek közt: „Amíg néztem, egyre az járt az eszemben: milyen pompás, hatásos, biedermeier operett-libretto kerekedhetett volna belőle, ha kicsit több muzsikával díszítik. Gut, Koczor, Rigó: a legremekebb magyar operettfigurák s a csalafinta „úrnő és komorna” fátyol- és levélintrikái is egészen elfogadhatóak lennének ebben a könnyebb műfajban. Hát még a darab egyetlen igazán élő alakja, a mesterien jellemzett, pletykás, önhitt és kegyetlenül felsülő vénkisasszony. Örök típus ez, hálás és elpusztíthatatlan, akár a felszarvazott férj. (Talán, mert mindkettőjük komikuma alján tragikus sors lappang.”

A kaposvári főpróba után értettem meg, hogy ez lehetett az a bizonyos szikra. Vagyis az alapötlet „éceszgéber”-e voltaképpen Kárpáti Aurél. Hasznos javaslatára fölfigyelt és tanácsát 1968-ban megfogadta két fiatal szerző és egy dramaturg-rendező. Ilyen úton-módon lett Vörösmarty félresikerült vígjátékából – szerencsére nem operett, hanem művészi rangú és színvonalasan szórakoztató – beatzenés komédia. Ebben a nívós, élvezetes szórakoztatásban látom a Handabasa kivételes sikerének egyik fő okát. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy a művészi és a jó közönségsiker szerencsés találkozása volt ez az ősbemutató.

A darab írója – mellesleg – már-már háziszerezőnek számít a Csiky Gergely Színházban. Három egész estés műve közül ugyanis kettőt Kaposváron állítottak színpadra. Ezúttal – a két év előtti *Rokokó háború* kiemelkedő szakmai-erkölcsi sikere mellé – a közönség szívét is meghódította Görgy.

Nívós, irodalmi rangú biedermeier komédia, cinkos ránkhunyorítással: játszunk és ne vessünk végre egy jóízűt mi –, színház és közönség –, együtt. Egyelőlegzetre így sommázható az, amit a premieren egy igazán kellemes színházi est élményével érezhettünk. Az írói szándék szerint a fej-, gyomor-, jellem- és kedélypurgálás vidám csodaszere „az handabasa”. Ezzel kívánnak ránk hatni. Nem direkt módon, ám annál több derűvel, kacagtatással. Ez a bemutató arról is meggyőződött, hogy nem egy elfelejtett Vörösmarty-mű leporolása vagy átdolgozása vezette az alkotókat. (Ezt különben a szerző az új címmel is jelzi). Görgy kitűnő szemmel észreveszi, kiemeli és felhasználja az eredeti Vörösmarty-mű értékes vigjátéki magját és mindazt, ami szándékaival, céljával egyezik. Mindazt, ami már Vörösmartynál is a „fátyol titkai” jelenti; ami Vörösmartynál sem új, sőt, ismerős irodalmi utánérzésekből fakad. Az előbb idézett korabeli kritika szerint Vörösmarty vigjátéka *A fátyol titkai* „Shakespeare habkönnyű farsangi tréfáinak kisöccse”. Úgy tűnik, a szerzők és a rendező ismerték és – nagyon értékesnek tartom –: vállalták, figyelembe vették ennek a negyvenéves recenzióknak egy másik passzusát is az új darab, a *Handabasa* színpadra állításában. Eszerint: „A fátyol titkai abszolút játék, amely alá a játékosságot hangsúlyozó, minden realitástól elvonatkoztatott színpad illenék. Viszont ilyen színpadon elveszne a couleur locale, a pesti milió varázsa. Márpedig a darabnak éppen ez a helyi színezés ad különösebb irodalmi-kulturális jelentőséget.”

Görgy sikeresen szintézisbe hozza ezt a két fontos dramaturgiai tényezőt. Oly módon, hogy a mai izlésnek is megfelelő eredeti rekvizitumok segítségével (pl. Pestbudai látkép a kurtinán; biedermeier szoba) szerencsésen ötvözi a helyi színeket, a „pesti milió varázsát” – és az abszurd motivációkat; a szerző egyéni stílusára is annyira jellemző kedves-bohókás groteszk elemeket. Például a gunyoros hangulatú szerelmi idillek, a park-jelenetek „horgolt zöldövezetben” játszódhatnak. Vagyis a fák koronái giccses „szett-horgolások”; korhű milióban mai tánczenét énekel a három korabeli beatnik; s Vilmácska, a hősnő is hasonlóképpen, miközben egy szolid vetkőző-szám keretében megszabadul korhű ruhái egy részétől. Elmarad viszont az eredeti darabból minden, ami abban elviselhetetlenül terjengős, bőbeszédű, szétfolyó; s igen figyelemreméltóak az új helyzetek és új motívumok (pl. a nyelvújító veteránok üde színfoltja). Ezeket túl az író át- meg átszövi a darabot saját szövegű és korabeli virágénekekkel, eredeti Vörösmarty-versekkel (szép és hatásos beatzenei feldolgozásban!) s a költőre utaló egyéb remiszscenciákkal. (A három ifjú pernahajder marakodása a három ördögfiókáéra, az eredeti humorú szobalány figurája Ilmára emlékeztet például). Mindezt egységes-arányos szerkezettel építi fel egészé. Vagyis szuverén alkotást, új magyar zenés darabot hoz létre, amelyben – csakúgy, mint az eredeti Vörösmarty-vigjátékban – a játékosság dominál. Szövege konkrétan a cselekmény idejére, 1830-ra, tehát az eredeti mű helyzeteire utal. *Akkor játszódik*. Gondolatiságában és finoman archaizáló nyelvében viszont ez a szöveg élvezetesen szól a jelenhez, nekünk. Ezt tükrözi a cselekmény fő vonala is: Három unatkozó fiatal fogadásból nősülni készül. Vilma kisasszony és talpraesett szobalánya, Lidi azonban alaposan megleckézteti őket. Közben módját ejtik, hogy a zsabós-kacifántos öltözetű ifjoncok divatmajmolásán is jól, alaposan elverjék a port.

Mindez elbűvölő, franciásan könnyed humorral átszöve pereg előttünk, mialatt kinek-kinek molieri vagy shakespeare-i hangulat-élményei is támadhatnak. Számos jel és jelzés – a díszletek, a kosztümök; a korhű milióba belógatott mikrofonok; a felcsendülő songok, a beatzene – megannyi kedves kikacsintás a darabból a nézőtérre. Játsszunk együtt és kacagjunk – olykor magunkon is...

Az előadás játékossága, az elmélyült színészvezetés a rendező, Sándor János tehetségét dicséri. Tempója lendületes, a mozgáskompozíció szellemes, dinamikus. Értékei között a szerepértelmezések színei, árnyalatai, s ezek összhangja külön is figyelmet érdemelnek. Nagyszerű elgondolás a mikrofonok alkalmazása. Kár, hogy technikai okokból a zene gyakran összerosódott és az igazsághoz tartozik az is, hogy – egy kivételével – prózai színészek énekeltek. (Jobbára nem kifogástalanul). *Stark Tibor* zenéje értékes jó beatmuzsika, sok lírai elemmel, friss, pergő ritmussal. Érzel-

gösség nélküli invenció és a stílus szokványain való túltekingés jellemzi. Ha szabad így fogalmazni: jövőbe – talán egy sajátos zenés színpadi stílus jövőjébe – tekintés. *Langmár András* hangulatos díszletei igen fontos funkciót teljesítettek. A már említett „horgolt zöldövezete”, az egész stilizált környezet enyhe ironiája; s ahogyan például a két lány szereplő gondol egyet és „magára csukja” a biedermeier szoba falait, mire előtűnik az utcakép, méltán eredményezett – Kaposváron oly ritkán hallható – nyíltszíni tapsot.

A szereplőkről ezúttal szinte csak jót mondhatunk. Közülük kiemelném *Demeter Hedvig* nevét, aki „veterán nyelvújítóként” Katica igen hálás feladatát oldotta meg felszabadultan komédiázó kedvvel és finom árnyalással érzékeltetve a komikus figura, a hiszékeny vénlány emberi elesettségét is. *Telessy Györgyi* üde és eredeti humorral teremtette meg a temperamentumos ravasz komorna alakját. Mellettük *Timár Éva* (Vilma) eleganciát, szépséget sugárzó alakítása és a többi szereplő életeli produkciója keltette életre teljességében ezt a jóízű beatzenés komédiát.

A darab és a produkció megérdemelten kapta meg a Művelődésügyi Minisztérium 20 000 forintos nivódiját.

Egy évvel ezelőtt a kecskeméti színház budapesti vendégjátéka alkalmából a Jelenkor már foglalkozott az *Egyszál magam* című dráma elemzésével. Így kaposvári előadásával kapcsolatban csupán néhány reflexióra szorítkozom. Különös tekintettel arra, amiben ez a bemutató eltért a kecskemétiétől.

Mindenekelőtt: őszinte szép alkotásnak tartom az *Egyszál magam* című drámát. Bátor, és lelkiismeret-ébresztő, felkavaró és nyugtalanító vizsgálódás ez társadalmunk „mélytengeri áramlataiban”. Cselekménye egyetlen napon, nyolc-tíz ember között egy tantestületnyi közösségben játszódik. Mégis úgy tűnik, a dráma társadalmi tablót fest. Mögötte érezni, mert mögötte láttat az író sok olyan jelenséget és összefüggést, amelyről szó sem esik. Általános emberi kapcsolatok röntgenképe ez a darab, ha a felszínen tényleg nem látható, valóságos jelenségekkel szembenézünk. És ha a „miért nem az eredményekről írnak?” ismert oppozíciót mellőzzük? Nos, *Raffai Sarolta* darabjában valóban nem a szocializmus építésének nagy fegyvertényeiről van szó. Ellenkezőleg. Olyan aljas emberi tulajdonságok áradatát önti elénk; az emberi együttélés, a szocialista etika alapvető normáinak olyanféle megsértését helyezi műve középpontjába, melynek a gyökerei még az ötvenes évek elején kapaszkodtak meg társadalmi tudatunk – miért tagadjuk? – erre oly kedvező talajában. Azóta sok minden történt ebben az országban. A kivagyiságában becsstelen és közösségellenes vezetői típus; a kiszolgáltatottak megfélemlítése és a talpnyaló törpék karrierizmusa; a prostitúció és a kis maszek-szocializmusok építgetése – össznépi javakból! – viszont még nem annyira a múlté, mint amennyire kellene, hogy legyen. S kiskirályok is akadnak még. De *nem mindegy*, meddig. *Nem lehet mindegy*: meddig, hány ember életét, hitét, idegeit morzsolják szét hatalmukkal visszaélve.

Ez alapgondolata a drámának s ennek a drámai megjelenítésére vállalkozott *Laczkó Mihály* rendező Kaposváron. Lehetséges, hogy más föltételek mellett koncepciója, törekvései sikerülhettek volna. Ezúttal azonban a produkció fiaszkót szenvedett, aminek a fő okát abban látom, hogy éppen a kulcsszerepeket – egy kivételével – a figurától távoli alkatú színészekre osztották. S ez a produkció lényegét illetően mindent meghatároz. Még oly nagyszerű darab is, mint az *Egyszál magam*, csak a színpadon, csak a színművészi és a rendezői újrateremtés többletével válhat teljessé, művészi élménnyé. Ellenkező esetben a megcsalatozás lehangoló érzésével távozzunk, mint a kaposvári bemutató után is. Ebben az előadásban éppen a mű drámaisága, az írói koncepció lényege futott zátonyra. Vagyis az a törekvése az írónak, hogy *Anna, az igazgatófeleség tanítónő sorsában* ábrázoljon káros, életeszményeinktől idegen jelenségeket; hogy *Anna* figurájával a középpontban keressen választ erkölcsi és politikai kérdésekre.

Laczkó Mihály rendezése visszafogott, egységes stílusra törekszik. Értéke az is, hogy *Molnár Gábor*, ez a pitiáner tanügyi despota, a maga erőteljes ravaszságával és gátlástalan gonoszságával kellő hangsúlyt kapott. (*Kovács János*, a Szegedi Nem-

zeti Színház művésze – vendégként – ebben a szerepében nagyszerű hús-vér karakterfigurát teremt.) Ehhez a megjelenítéshez kellene kifejező erőben felnőnie és innen kellene elbukásában is fejfel kimagasodnia Anna alakjának. Ebben a koncepcióban azonban a mű középponti hőse háttérbe szorul, Anna kettőssége, bonyolultsága, egész ellentmondásos valója itt (*Szlonka Márta* alakításában) egy tönkretett, idegromcs asz-szony bágyadt-szkeptikus kísérlete, hogy kiutat találjon. Emiatt az iskolaigazgató alakja is túlhangsúlyozottnak tűnik.

A kaposvári Egyszál magam előadása helyenként megközelítette, teljességében azonban megvalósítani nem volt képes Raffai Sarolta művét. A drámában izzó szenvedélyek és hiteles indulatok jelentős részével is adósunk maradt. Mint említettem, elsősorban szereposztásbeli okok miatt. S ebben különbözött alapvetően az ősbemutatóra vállalkozó kecskeméti előadásától.

Végül hadd említsek egy másik meglepetést is, a kellemesebbjéből. Részben a rendezésnek, részben a sikeres szereposztásnak köszönhető, hogy Victor Hugo *Hernani*jának bemutatásával pontosan az ellenkező eredményre jutottak, mint az Egyszál magamnál.

Végigolvasva csüggeteg hangulatot áraszt Hugo Hernanija. Fárasztó olvasmány. Művészi értékei szinte belefulladnak a túlhangsúlyozott romantikus elemek szövénéyeibe. Ármány, erőszak, vérbosszú és finomkodó spanyol udvari pompa. A trónon Don Carlos, a király, aki később belátja, hogy a császárkodáshoz már nem méltó a kakaskodás. „Megjavul”... Kripta, összeesküvés. Jön a császár: puccs-fuccs... Amnesztia. Egy másik cselekményszálon a „noblesse oblige” modorossága meríti ki az embert. Nemessége nagylelkűségre, kudarcra beteges gonoszságra készíteti az agg nagybácsit. Ő nem javul meg. S a szenvedélyek és indulatok viharaiban meghal az egyetlen szép emberi érzés, a szerelem.

Illúziófosztó jelzők és képek tola-kodnak elő az emberben, némi kétkedéssel; ez volna a francia romantizmus forradalmi „csatáját” ki-robbantó színpadi mű? Hiába, ízlések és korok... Az viszont, hogy ez a darab ma már inkább csak drámatörté-neti kuriózum; hogy Victor Hugo nevét más művei tették halhatatlanná, aligha vélet-len. Jellemző a mű magyarországi sorsa is. 1841-es hazai ősbemutatója után csak egy-szer, 1936-ban tűzte műsorára a Nemzeti Színház. Néhány éve pedig – oda kíván-kozott – előadták a gyulai Várszínházban is.

Ezért figyelemreméltó a kaposvári Csiky Gergely Színház vállalkozása. *Sík Fe-renc*, – a vendégrendező –, a Pécsi Nemzeti Színház művésze jó érzékkel megsza-badította a darabot minden felesleges, a lényeglátást akadályozó szövegrésztől. Ren-dezésének nagy erénye, hogy a fő téma, a szerelmi dráma irányában – és ellene – ható erők lélektani okaira vonzza figyelmünket. Visszafogja a mű patetikus túlhang-súlyozott szólamvezetését, így a harsogó, hősi dikciók és a drámai fordulatok naivi-tása, olykor képtelensége helyett valószínűbb szituációk és lelkiállapottal megindokolt események uralják a cselekményt. Ez a hangvétel hitelesebb, emberibb. Jóllehet a romantikus atmoszféra lényegét, a kor hangulatát, erkölcsi világát; a jellemek sa-játos ellentétrendszerét ebben a produkcióban is sikerült megőrizni, megteremteni. Igaz, nem a dübörgő szenvedélyek tónusával, hanem egy őszintébb, lírai hanggal. Különösen a két fiatal szerelmes dialógusaiban éreztük ezt. Itt a kor etikai felfogá-sát tükröző álszemérmes tartózkodást közvetlenség, a természetes emóciók üde fris-sesége helyettesíti. Külsőségekben a spanyol udvari etikett jellegzetes szokásvilágát pedig nem a szertartásosság, hanem csupán jelzések, utalások villantják fel.

A négy főszereplő egészében kiegyenlített játékkal, stilusegységre való törek-véssel érvényesítette a rendező elgondolását. De Lara szerepében mindenekelőtt *Solti Bertalan* vendégjátékát emelem ki. Tökéletes jellemkompozíciót épített fel és valósított meg következetesen, művészi ígérennyel. Egy öregember ön- és másokat pusztító szenvedélyének hiteles lélekelemzése volt ez az alakítás. Méltó partnerei voltak a címszereplő *Csíkos Gábor*, továbbá *Tímár Éva* (Donna Sol) és *Simon György* (Don Carlos.)

Néked igazság adatik

*Néked igazság adatik
fényesség tündérkorona
márvány szikrázó erei
tavasszal a feltámadás
barázdák termő sorai*

*Varjú vagyok vetéseden
feltámadásod engem öl
rámhullnak a márványlapok
tejemen szalmakoszorú
sötét igazság az enyém*

*Néked igazság adatik
sötét igazság az enyém
fényesség tündérkorona
tejemen szalmakoszorú
márvány szikrázó erei
rámhullnak a márványlapok
tavasszal a feltámadás
feltámadásod engem öl
barázdák termő sorai
varjú vagyok vetéseden*

Italbolt

*Üveg és tüll alatt
szaláminyelvét kiölti a zsemle,
hűlt lángosok lapos képére ül
az olajos mosoly,
és zárkózott májkonzervek tünődnek,
melyekhez itt nincsen konzervnyitó.*

*Pléhhamutartóóra
méri az időt cigarettacsikkal,
s a blokkok papírlépkegyűjteménye
egy ácsszegen.*

Elégia

*Szélesre tárt karjaink közt
átkelhetsz balga világ –
közelebb vagyunk hozzád,
mint önmagunkhoz –
ami elválaszt tőled,
azt már ne kívánd!*

*Átkelhetsz rajtunk:
keskeny hegyszorosokon,
véresre horzsolhatsz bennünket,
fakéreg-mintává vénítheted arcunk,
és belevésheted
késpengeként sziszegő neved:
huszadik század –
de ne kívánd,
hogy mindezt
mi tegyük veled!*

*Életünk: megszakítatlan utazás.
Félig elsötétített fülkékben
lopva pillantunk olykor a tájra –
fáj a szemnek, fülnek,
fáj már az agynak
a mindennapok monoton ritmikája.*

*Bizonytalan vonatok
kanyarognak velünk.
Mint tolvajok,
rejtezenivaló zsákmányukkal –
bújkálunk egymás elől –*

*s mintha mégis mindegyikőnk
egy-egy sötét detektív volna;
míg bottal ütjük a bűnös nyomát,
a bűn az ártatlant tovább zsarolja.*

IRODALMUNK A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

Az első világháború és a világháborút követő békekötések véglegesen lezártak egy történelmi korszakot. A 19. század szép illúziói a békés fejlődésről megsemmisültek az első világháború ágyútűzében. A népek testvéri egyesülésének reménye is egy időre; a háborút lezáró békeszerződések győztes és legyőzött nemzetek kategóriájába törték az emberiséget. A Marx-elképzelte út a szocializmus fejlődéséről megdőlt: a proletárforradalom nem a fejlett nyugati államok egyikében győzött, hanem az elmaradott cári birodalomban. Nem is terjedt tovább; a nyugati proletárforradalmak rendre elbuktak; s többhelyi reakciós diktatúrák keletkeztek. A nemzetköziség szép álmát megcsúfolták a feltámadó nacionalista áramlatok. Úgy látszott, hogy a negyvennyolcas polgári forradalmak után megmerevedett polgáruralmak helyét nem egy új, szocialista humanizmus foglalja el, hanem az új barbárság, a fasizmus. A századforduló forradalmi szelleme, átmenetileg, szinte mindenütt kétségbeesésbe hullt; válság-filozófiákba, messianisztikus elméletekbe és utópisztikus ábrándokba. A biztató jelek, az új enciklopédizmus, a gyarmati népek felerősödő mozgalma, a természettudományok gyors fejlődése, amelyek a század új humanizmusának kialakulását ígérték, a szellem emberének egyelőre csak halvány remény-
séget adhattak.

Magyarországon különösen. A csalódottság itt a lehető legvégletesebb volt. A háború előtti másfél évtized a magyar művelődéstörténet egyik legszebb ideje volt; úgy látszott, az évszázados késést behozva, egy nagy demokratikus átalakulás sodrában a történelmi fejlődés élvonalába kerülhet a magyarság; művészei egy kicsit a jövő embereinek hihették magukat, akik a nagyvilág számára is fogalmazhatnak igéket – s ezek a szép hitek és lehetőségek a forradalmak bukásával semmivé váltak. A hit, amely a jövőt a saját erejéből kikövezhetőnek vélte, elveszett; a Tündérkert álma reménytelen messzeségbe szakadt. Amiben az Ady nemzedék hitt: abból semmi sem valósult meg. Sőt: visszajára fordult. Nem győzött a forradalom, nem változott a magyar-román és szláv bánat közös örömmé, a Duna-táj továbbra is szégyenkaloda maradt. Magyarországon pedig egyenesen az ellenforradalom rendezkedett be. A „királynélküli királyság” konzerválta a feudális maradványokat, s föld alá szorította a szocialista mozgalmat, külpolitikájában, a 30-as évek elejétől kezdve, a fasiszta Németországhoz és Olaszországhoz igazodott. A nép demokratikus erői ismételten megpróbálták szembefordulni ezzel az országvesztő politikával; nagyobb eredmény nélkül. Magyarország Hitler szövetségében lépett be a második világháborúba. A demokratikus átalakulásnak majd csak 1945-ben, a szovjet fegyverek győzelme nyomán nyílt meg a lehetősége.

Olyan nagyfokú szellemi és földrajzi széttagozódás következett a bukott forradalmak és a békeszerződések nyomán, hogy Ady fájdalmas víziója a szétszóródásról már-már bekövetkezni látszott: a forradalmak és a békeszerződések következtében a magyarság harmada kívül marad az új országhatáron. A „30 millió magyar” vágyképében neveltek, a Monarchia széthullása után egy hét és félmillió kis országban találták magukat. Minden harmadik magyar kívül került az ország határán.

S belül a hatalomra jutott ellenforradalom szinte minden fejet lekaszált, aki a tegnapi forradalmas hitet fogalmazta; a forradalomban tevékenyen részt vettek kénytelenek voltak emigrációba menekülni: a magyar forradalmi írók szétszóródtak az öt világrészen, Moszkvától New Yorkig és Ausztráliáig, (Lukács György, Balázs Béla, Hidas Antal, Gábor Andor, Barta Sándor, Bölöni György, egy időre Illyés Gyula, Kassák Lajos és mások.) S ez csak kezdete volt a magyar szellemi erők szétszóró-

dásának; a fasizmus megerősödése idején is többen mentek önkéntes száműzetésbe (Hevesi András, Gereblyés László és mások).

S nemcsak írók. A húszas évektől kezdve szinte állandósult a magyar szellemi erők szétszóródása; a fojtó légkör és a szűkös hazai lehetőségek következtében festők, tudósok, muzsikuskok is nagy számmal hagyták el az országot. Emigrációba vezetett a festő Moholy Nagy László és Uitz Béla, a szobrász Csáky József és Mészáros László útja, csakúgy, mint a filmrendező Korda Sándoré, Gertler Endre hegedűművésze és élete végén a Bartók Béláé is. A filozófus Lukács György, a közgazdász Varga Jenő, a matematikus Neumann János, az atomtudós Szilárd Leó is külföldre ment. Külföldön keresett teret a szociológus Mannheim Károly és a művészettörténész Hauser Arnold. Volt idő, mikor a vezető amerikai atomkutatók közül az angol után talán a magyart beszéltek legtöbbször anyanyelvüként.

A földrajzi, fizikai széttagozódásnál, a szellemi erők csapolásánál is súlyosabb volt a forradalmak bukása utáni zűrzavar. Ady, a századelő nagy költői megfogalmazója már nem élt: a Nyugat-mozgalom viszonylagos egysége megbomlott, a tegnapi utak járhatatlannak tetszettek. A forradalom a társadalom alapvető nagy kérdéseit, a nemzeti függetlenség, a társadalmi demokratizmus, a parasztság problémáit felvetette, de véglegesen megoldani nem tudta; ezek a kérdések az ellenforradalmi légkörben a trianoni békeszerződés hozta új kérdésekkel bonyolódnak; a társadalmi kérdések a felbolygatott nacionalizmussal. Miért bukott el a forradalom, mi vezetett a széteséshez, hogyan lehet, milyen erők összefűzésével a mélységből feltápáskodni – ezek voltak a gondolkodókat leginkább mozgató kérdések; a választ azonban a korábban rokon-gondolkozásúak is sokszor más-más irányban keresték. Sokáig se művészi, se világnézeti kategóriák nem alakulnak ki; igazi vízválástót alig-alig talál a kor kutatója. Van költő például, aki egyszerre is fajvédő lapba s verset *A Munkásotthon homlokára*. A valódi és hamis eszmei-politikai dilemmák különféle ideológiákban fogalmazódnak; a legjobb szándékú útkeresések is hamis vágányra futnak olykor. Haladó és regresszív szándék burkolódik a „magyarság” köpenyébe; az ellenforradalmi rend elleni tiltakozás, a németellenesség, sőt olykor a haladás nemzetközi erőihez való hűség is a „virtuális Magyarország”, a „magyar lényeg”, a „magyar eidos” jegyében indul, mint a konzervatív múltbafordulás. Szerencsére az íróknak még a téves elgondolásait is többnyire jó irányban korrigálták a művek. Mikor Babits például a forradalmi haladástól a liberális eszmevilághoz akart programszerűen visszatérni – megírta a liberális Magyarország legnagyobb leleplezését, a *Haláltáit* (1926).

A frontokat a lehetetlen helyzet annyira összekuszálta, az ellenforradalmi nyomás olyan nagy volt, hogy sokszor az összetartozók is szembekerültek. A progresszió két egymással szemben álló táborra hasad: urbánusok és népiesek táborára. Olykor szembekerültek a testvéreként indulók is; széthasad a szocialista írók mozgalma is. A legjelentősebb szocialista költőt, József Attilát egy időben saját táborán belül is szociálfasisztának nyilvánítják; s József Attila, a kor legnagyobb költője, egy időben „lemoriczkázza” a kor legnagyobb prózáíróját, Móricz Zsigmondot; – s Móricz, aki a legkisebb tehetséget is a legnagyobb szeretettel ölelte magához, József Attilában csak későn ismerte fel a rokont, akivel egy erdőben járt... Ilyen végzetes tévedések és felismerések több helyt szegélyezik a két világháború közötti magyar irodalom útját.

Ez is oka, hogy bár minden forrt a magyar irodalomban, ami a nagyvilágot izgatta, mégis jelentős pontokon eltért a magyar irodalom s általában a magyar művészet az európai fejlődés általános irányától.

Az eltérés nem erény feltétlenül – kényszer szülte, a roppant nyomás miatt történt –, de az eltérő jelleg is lehet művészileg érték. A két világháború közötti idő a magyar történelem egyik legszomorúbb negyedszázada, politikai tragédiákhoz vezetett; művészete azonban időtálló. „A súly alatt” csakugyan nőtt a pálma. Nagy alkotókat tarthatunk számon, akik győztek a koron; s átvágva magukat a lehúzó ingoványon, európai színvonalon alkottak. Akkor teljesedett ki Bartók és Kodály zenéje, Dohnányi, Weiner és Veress Sándor muzsikája is; a képzőművészetben Der-

kovits, Egry, Nagy István, Bernáth Aurél, Aba-Novák Vilmos, Berény Róbert, Vajda Lajos s Barcsay Jenő alkotott a kor színvonalán, még egy film is született, az *Emberek a havason* (1942) Szóts István rendezésében, amelyet a neorealista filmek elődjeként tart számon a filmvilág. Az irodalomban különösen gazdag volt a termés: a század elején indult polgári művészek a két világháború között alkották, ha még éltek, legjelentősebb műveiket; akkor születtek Krúdy „dérCSIpte” remekei és Móricz, Tersánszky, Nagy Lajos nagy írásai, Babits és Kosztolányi modern lírája is. Akkor indult és alkotta nagy műveinek jó részét Illyés, Déry, Németh László és Radnóti; s maga József Attila is, kivételesen még elé is vágva az európai lírának.

Rendszerezni ennek az időnek az irodalmát véglegesebb igénnyel még aligha lehet. Az európai irodalmak huszadik századi rendszerezési kísérletei, a marxista és polgári jellegűek egyaránt, a kor bonyolultságát hangsúlyozzák; s többnyire egyetértenek abban, hogy egyetlen stílusirányzathoz nem lehet a kor irodalmát kötni. A naturalizmus és a szimbolizmus után nincs többé egyöntetű stílus. Különböző eredetű és jellegű stíluselemek ágazódnak egymásba, az azonos világnézetű írók olykor eltérő stílusban alkotnak; s az azonos stílus-egységet követők világképe olykor nagyon is különböző.

Az általános európai fejlődés a magyar irodalomban erős helyi módosulással érvényesül. Az 1919 utáni esztendőben, a forradalmi hullám éveiben például több európai irodalmat az avantgarde látszik meghatározni, a magyar irodalomban az avantgarde törekvéseket elsősorban az emigráció képviseli; itthon a konzervatív irodalom feltámadási kísérletei, s a Nyugat modern polgári irodalmának a védekező humánnum-örzése a szembetűnőbb. A húszas évek derekán az emigráció egy része hazatér (Kassák, Illyés); az avantgarde törekvések azonban csak 1930-ig erősek. Az avantgarde legkövetkezetesebb képviselője a művészeti forradalom irányába – az európai avantgarde politikummal telítődő útjával ellenkező irányban halad; a líra az avantgarde-től visszakanyarodva vivja meg a konzervatív látszatú megújulását, részint a népiesség jegyében. 1929-től párhuzamosan a kapitalizmus stabilizációjával lehiggadás következik; egyfelől a formajátékok, az önmagába fordulás korszaka, az új megoldások lassú kikovácsolásának ideje; a baloldali irodalomban meg a téma-keresés, az erőgyűjtés és kérdéstisztázás ideje. S majd a 30-as évek derekán, a világirodalom újrealista áramlataival (Hemingway, olasz neorealizmus) egy időben, illetve azokat követően, a népfrontgondolattal kapcsolatosan, alakul ki az avantgarde vívmányaival meggazdagodott, lehiggadt ábrázolásmód, amely a hagyományokat modern értelmezésben folytatja, a politikumot plakátiz, a gondolatot elvontság nélkül közvetíti; az a „baloldali klasszicizmusnak” nevezett irány, amelyet lírában Aragon, Nezval és prózában Solohov, Heinrich Mann, Leonhard Frank látszott képviselni. A magyar irodalomban ennek az újfajta klasszicizmusnak a József Attila-i líra a legszebb megvalósulása.

A Nyugat nagy stílusbeli és formai vívmányaitól alig 15 esztendő alatt egy újrealizmusig jutott az irodalom. Közül persze többfajta törekvés érvényesül: az avantgarde az európai korszellemmel párhuzamosan és rokonmód igyekezett a nyelv lehetségeit tágítani, s új területeket bevonni az irodalom ábrázoló körébe; kiemelni, illetve beolvasztani a költő lényét a kollektívumba. Egy másik törekvés az egyszerűbbet, a népit, a gyökerest és közvetlent akarta magasra emelni (Móricz, részint József Attila, Illyés, Kodály); a modernnel, az európaival szintézisbe hozni. Az európai mintákhoz talán az analízáló-intellektuális törekvések álltak legközelebb. Ez a törekvés lírában a filozófiai hajlamot, a költői én aprólékos boncolgatását, az érzelmi és gondolatrezdülések kifejezését kedvelte; a prózában az analízist, a mélylélektani boncolást hozta. Legnagyobb eredményként Szabó Lőrinc líráját.

Az európai fejlődés itthoni módosulása a tematikában, az ars poetikában és az egyes műfajokban is szembetűnő. Szabályos fejlődésű polgári irodalmakban a két világháború közötti időre már elkülönültek az irodalom és politika feladatai; az író, ha kedve tartotta, csak író lehetett. De Magyarországon tovább kellett folytatni a közösségért felelősséget érző költőnek a harcot a Láthatatlan sárkánnyal. Elefántcsonttoronyba még csak művész hajlamú író sem húzódnak tartósan, a körülmé-

nyek kényszere folytán a költőknek az elefántcsonttorony és a lármafa között kellett csapkodnia. Másutt, szerencsés történelmi népeknél, a politikát az író a politikusra hagyhatta; Magyarországon az irodalomnak még mindig politikai szerepet is kellett vállalnia. Elég egy pillantást vetni a két világháború közötti tematikára, hogy milyen kérdésekre keresett választ a kor írója. A magyar társadalom, a gazdasági szerkezet átalakításáért, a polgári forradalom továbbviteléért tartották szükségesnek a küzdelmet; ez magyarázza a politikai és leíró líra továbbélését; sőt újjászületését. Ez indokolja a riport, a szociográfia, a publicisztika nagy súlyát is. Az izmusok útján elindult a magyar irodalom, de a társadalmi kényszer visszafordította a közvetlen beszédhez. Ébresztteni kellett, „zörgetni alvó népek ablakán”. Akik az avantgarde, a költői műveltség útján indultak többször úgy érezték: az idegenben csillogónak tetsző kincsek a hazai homokon elveszítették ragyogásukat; a közvetlen valóság itt más feladatokat diktál. Ez magyarázza, hogy a párizsi szürrealisták között felnőtt költő (Illyés Gyula) a népi mozgalom egyik indítója lesz; a két világháború közti évtizedek ama legjelentősebb szellemi mozgalmának a legjelentősebb költője, amely Magyarország demokratikus átalakítását, a parasztság földhöz juttatását vallja legnagyobb feladatának; s amely mozgalomban az irodalom politikába, a politika irodalomba csap át.

De bármennyire kuszáltak is a két háború közti magyar irodalom erővonalai, a korszak irodalmában és irodalmi életében, mint Bóka László fejtegette egyetemi előadásaiban, számos közös jegy is szembetűnő.

A hivatalos-konzervatív, a polgári, a népi és a szocialista irodalom egyként a polgári műveltség válságát érezte. A konzervatív irodalom ebből a válságból egy vallásos-feudális hagyományokat is beépítő kulturális szemlélet felé hátrált; a polgári műveltséget az emberi kultúra csúcspontjának látók megpróbálták a válságba jutott polgári műveltség pusztulását feltartóztatni, javainak újbóli felmutatásával. A szocialisták vagy elvetették sommásan a polgári műveltséget, vagy megkísérelték annak java értékét az alakuló szocialista kultúrába építeni. A polgári műveltség válságtudata minden alkotóban élt; a konzervatív Vargha Gyulában csakúgy, mint a polgári szemléletű Babits Mihályban, vagy a szocialista József Attilában; a különbségek a válság értelmezésében és a válságból való kijutás elképzelésében mutatkoztak meg.

Közös vonása lett ennek az irodalomnak, legalábbis a korszak utolsó éveiben, a hivatalossággal való szembefordulás. Még azok is, akik a korszak kezdetén az ellenforradalmi rezsim támogatására vállalkoztak, később, legalább a passzív együtt-nem-működésig jutottak. A nyílt fasizálódás még a korábbi hivatalos irodalmat is ellenzéki pozícióba kényszerítette. A német-csatlós hatalomnak már Szekfű Gyula is gyanús lett, aki az ellenforradalom történész-ideológusaként indult, s Bethlen István is rendőri megfigyelés alá került, akinek nevéhez az ellenforradalom stabilizációja fűződött. A német megszállás (1944) és Szálasi nyilas uralma idején az egész magyar irodalom elnémult; a kormányzatnak sem ígérete, se fegyvere nem bírta szóra az alkotókat. A polgári műveltség válságának közös tudata és a nyílttá lett német- és fasiszta veszedelem még a különben egymással szemben álló írói törekvések között is teremtett valamiféle közösséget.

A közös válságtudat, a fasizmus teremtette közös veszély közös tendenciákat még az írói alkotómunkában is létrehozott. A válságból és veszélyből utat kereső életösztön a jelen helyzet felmérését, a bajok okainak a feltárását elkerülhetetlen feladatnak tartotta. Ezért születnek a korszak elején, a 20-as években a múltat és fél-múltat felidéző művek, történeti regények Móricz, Krúdy, Kosztolányi, Babits, Móra, Kodolányi, tehát a legelterőbb alkatú és korú írók tollán; keresik a pontokat, ahol eltorzult a történeti fejlődés. A korszak második felében, a 30-as években, az élet-regények és szociográfiák szaporodnak el, amelyek olykor szinte a szociológus és a folklorista szakszerűségével térképezik a jelent. Életrajzát írja Móricz Zsigmond (*Életem regénye*, 1938), Veres Péter (*Számadás*, 1937), Sinka István (*Fekete bojtár*, 1942–44), és Márai Sándor (*Egy polgár vallomásai*, 1934), ezekben az években fejezi be Kassák Lajos is nyolc kötetes életrajzát (*Egy ember élete*, 1927–35). Szo-

ciográfiai művekkel jelentkezik Nagy Lajos, Féja Géza, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kovács Imre, Szabó Zoltán és mások, szocialista, polgári és népi írók egy időben. A világnézet, a választott műfajok sokfélék – a tudományos igényű írói szociográfiától a tárgyyszerű és bonyolult önéletrajzon keresztül az írói vallomásig –; a különböző műfajokban azonban közös jegyek is vannak; felbontották a regény epikus folyamatosságát; s részben a lírai vallomás, részben a tudományos ábrázolás felé tágitották a regény tárgykörét és műfaji kereteit.

Közös jelleget ad a korszak irodalmának, különösen a 30-as évektől, a realizmus új igénye. Nemcsak az epikában; a lírában is. A líra szakít a szimbolikus kifejezési eszközökkel; s egy idő után elfordul az avantgarde törekvésektől is. Az avantgarde-től elforduló kísérletek, legalábbis részben a felerősödő realizmus-igényben lelik magyarázatukat. A 20-as évek legkülönb fiataljai szinte valamennyien az izmusok vonzásában indulnak (Illyés, József Attila, Déry); de a 30-as évek elejétől kezdve szürrealista korszakuk eredményeit is realista igénnyel építik művészetükbe. Avantgarde tájékozódásuk szinte csak epizódnak tetszik, kitérőnek, amely elősegítette, hogy a naturalizmustól oly nehezen elkülönülő realizmusnak modern mestereivé válhassanak.

A korszak irodalma – ez is közös jegy – túljutott a formai kísérletek korszakán. Most ért be igazán a Nyugat vetése. A Nyugat-kor irodalma még sok tekintetben a 20–30 évvel korábbi szimbolistákra tekintett, Baudelaire-re és Rimbaudra Apollinaire korában; a két világháború közötti magyar irodalom a kortársi világirodalomhoz közelebb lép, a kortársi áramlatokhoz jobban kapcsolódik. A kísérleti jellegből is jobban kinő. Az ősi modernizálása, az idegen megmagyarosítása, a népi magyar magas művészetbe emelése, a magyar és a modern összhangba fogása már a Nyugat mozgalomban megtörtént, de a műveken olykor még látszott a kísérleti szándék nyoma. A két világháború közötti legnagyobbak műveiből eltűnt ilyen értelemben a kísérleti íz. József Attila egyszerre ír expresszionista, szürrealista, antik klasszicista és népdalszerű verseket. Illyés tizenkettőseiben egyszerre él a magyar tizenkettős és a francia szabadvers; Móra egyszerre tanítványa a paraszti epikának és Anatole France-nak. A korszak nagy írói természetesen európaik és provincializmus nélküli magyarok.

S közülük legtöbben az alsóbb társadalmi osztályokból indultak. A reformkorban, az 1848-as forradalom idején a jobbágyfelszabadítás apostolai jórészt a nemeség fiaai voltak; még a 20. század eleji forradalmi demokratikus törekvések legnagyobb hatású kifejezője is a kisnemesi eredetű Ady volt, – a nagy nemzedékben Móricz az egyetlen paraszti ivadék –, a két világháború között már minden társadalmi osztálynak van saját fiaiból kifejezője. S a legtehetségesebbek szinte rendre az alsóbb társadalmi osztályból érkeznek; jelezve, hogy a nép, bár politikai forradalmát elfojtották, megérett a jövőre, végleges politikai és gazdasági felszabadulása sem késhet már sokáig. A két világháború között a proletáriátus adja a legnagyobb nemzeti költőt, József Attilát. Szabó Lőrinc mozdonyvezető fia, a paraszti szegénység Illyés Gyulát, Tamási Áront, Darvas Józsefet, Veres Pétert, Szabó Pált és Sinka Istvánt küldi többek között az irodalomba.

Ebben a korban kezd olvasóvá lenni nagyobb mértékben az ipari munkásság és a parasztság is; verbuválódni kezd az olvasótábor, amely az irodalomtól az élet alakításában való részvételt is várja.

További közös jegyeket és rokon tendenciákat is mutat még a kor irodalma, de a közös jegyek együttesen nem teszik lehetővé a kor magyar irodalmának az egyetlen folyamatban való megnyugtató tárgyalását. A szellemi széttagozódást, a vizválasztók bizonytalanságát, amelyről fentebb szoltunk, a földrajzi széttagozódás is bizonyítja: az első világháború után Bécsben, Párizsban, Berlinben, Londonban, Amerikában, Romániában, Jugoszláviában, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban is alakultak magyar irodalmi góccok, amelyeknek a hazai magyar irodalommal való kapcsolatuk olykor szinte teljesen megszakadt, egymással is alig tudtak kapcsolatot tartani. S ezt a széttagozódást a felszabadulás csak részben szüntethette meg. A forradalmi emigráció hazatért, irodalma az itthoni magyar irodalom haladó áramával

közös mederbe torkolt, a szocialista átalakulást nem vállaló polgári írók egy része azonban emigrált (Zilahy Lajos, Márai Sándor és Cs. Szabó László), s az 1956-os események során ismét többen hagyták el az országot (Aczél Tamás, Méray Tibor, Gömöri György és mások). Így Nyugaton újra többretegű magyar irodalom született. A szomszédos országok magyar irodalma pedig a jugoszláviai, a csehszlovákiai, a romániai és a kárpátukrajnai valóság által meghatározott utakon jár; a kisebbségi magyar irodalmak arcát a sokban különböző feladatok és lehetőségek más-más módon alakítják.

A magyarországi magyar és a külföldi magyar irodalmak egységes tárgyalása már csak azért sem lehetséges. A hazai magyar irodalom vázlatos ismertetésénél nem a stílusrokonság, hanem a *szemléleti* összetartozás látszik jobb rendező elvnek; a kor sokrétűségéből és ellentmondásosságából – mai ismereteink alapján – talán így többet sikerül érzékeltetni.

K A P U S I I M R E

Utam kimérte

*Életem delén
egy görögfejű asszony
jött elé.*
*Karja
járomba ölelte fejem;
velem
keresztet cipeltetett.
Ellenvetni
asszony szépsége
nem engedett.
Utam kimérte: a hegyre,
a hegyre hol hizott mesterek
már kirakták tekete kendőre
a vasszegeket.*

Részlet egy szerb–horvát nyelven megjelenő magyar irodalomtörténetből.

Tavaszelői monológ

Mire tanítasz, korai évszak?
A gyorsan feledésre?
Arra, hogy nem szabad sokat sírni a fájdalmak miatt?
Arra, hogy minden omladékot minél előbb el kell takarni?
Nem szabad bánkódni a szörnyűségek múltán?
Temessük el a halottakat,
s közönybe burkolózva fusson tovább az életünk?

Ha ez a tanításod, akkor elvetem,
nem kell nekem.
Ember vagyok:
mindazt, ami történt s történik,
halálomig hordozom:
a borzalmak olthatatlan képeit,
a tömegsír felé vonulók ködbe-holdba-folyt menetét;
a halottak szeme
bennem nem csukódott le még,
s a belső égtájakon
szerteszét:
kerék-
nyomban
és a rothadó kóróhalmok fölött
a vér és a hólé
még együtt gőzölög.

Mementóként viharzik bennem minden elmúlt és mai pusztulás,
kötelességem a gyász;
s csak addig emelhetem föl a fejem,
amíg hűségesen őrzöm-viszem
elmúlhatatlan,
le nem lohadó, vad
haragomat.

Wismar

Tanakodtunk, nézegelődöttünk a holdsütötte „Weltspiegel” előtt.
A középkor szinte egészen ittmaradt.
Kiabáltak ránk
a gótikus csúcsívek, falak,
a vaskosaras ablakok, a csipkés ereszü tetők,
– mindenütt csak boltok, boltok és kereskedők –
aztán láttuk,
– azt is a holdfényben –
állni az időt!

FRANCIA KRÓNIKA

REGÉNYÍRÓK VALLOMÁSAI

Furcsa folyóirat az 1923-ban indult párizsi *Europe*. A háború előtt még „rendes” *revue* volt Jean-Richard Bloch szerkesztésében. A háború óta, mióta az idős, de még mindig fürge Pierre Abraham (J. R.-Bloch öccse) szerkeszti, különös lap lett: alig van elvéve egy-egy „rendes” száma, mert majdnem minden száma különszám. Ez viszont majdnem mindig esemény, mert ezeket a folyóirat általában vagy egy nagy írónak (Rabelais, Hugo, Zola, Balzac, Apollinaire és „sokan mások”), vagy egy nemzet irodalmának szenteli (1963-ban megjelent egy magyar szám is!).

Az 1968 októberi szám viszonylag kivételes: nem egy íróról, vagy valamely nemzet irodalmáról, hanem egy sajátos problémáról szól. Roger Bordier fiatal író ötlete nyomán a szerkesztőség kérdőívet dolgozott ki és megküldte százötven regényírónak. Aránylag sokan, pontosan ötvenen válaszoltak a feltett kérdésekre, melyek a regényírás egyéni és társadalmi oldalaira vonatkoznak, s többek közt arra is: hogyan „viszonyul” a szerző a szereplőkhöz, mi a véleménye a cselekmény szükségességéről, az írói stílusról, illetve a nyelvről, és végül a realizmusról.

Egyes szerzők megelégedtek azzal, hogy – akár egy útlevélkérés esetében – szükségük van a kérdőlapot. Sokan azonban részletesen vallottak, és egész kis esszét kerekítettek a kérdések köré. Azért mondom, hogy „köré”, mert volt, aki elég hosszan válaszolt, de azért egyetlen kérdésre sem felelt pontosan... (Hiába, ezek az írók!)

A válaszolók javarészt a régivágású szerzőkhöz tartoznak. Vagyis a hagyományos, többé-kevésbé realista iskolát képviselik, ami – ismerve az *Europe* folyóirat eszméiségét – természetes is. Az „új regény” irányzat hívei közül csupán hárman válaszoltak. Ennek ellenére, megállapítható, hogy a *nouveau roman* mindenki gondolkodásában nagy szerepet játszik, s amolyan vízválasztó lett: a hagyományos iskola hívei is az „új regény” törekvéseihez igazodva igyekeznek elhelyezkedni a hatalmas regénybirodalomban. Voltak, akik hevesen elítélték a *nouveau roman* irányzatát: mások némi gúnnyal írtak megfeneklett kísérleteiről, s voltak, akik rokonszenves tartózkodásról tettek tanúságot.

Egyesek főleg azt mondták el, hogyan lettek íróvá. Így tett például egy munkás-író: a nálunk is megjelent Roger Chateauneu (a Magvető adta ki két regényét). A magyar származású Christine Arnothy is elbeszélte, hogyan élte át Budapesten az ostromot, hogyan cselédkedett Párizsban, mignem „befutott” regényírónő lett belőle.

Az egyik legszokványosabb kérdés ilyenkor az, hogy miért ír az író. Erre majdnem mindenki azt felelte, amit Georges-Emmanuel Clancier író és költő (nálunk a *Keserű kenyér* című regénye jelent meg), hogy ti. az író az időt, illetve a halált kívánja legyőzni. Étiemble, a sokoldalú író, a Sorbonne tudós professzora, aki egyszerre szakértő a rimbaldizmusban (vagyis a Rimbaud-kutatásban) meg a kínai nyelvben és irodalomban, és aki több erotikus regényt is írt, azt felelte, hogy azért kezdett írni fiatalkorában, nehogy... öngyilkos legyen.

Ami az „elkötelezettség” divatos kérdését illeti, sokan kifogásolták, hogy míg a háború után majdnem minden szerző „angazsálta magát”, ma az ellenkező véget az uralkodó, s (különösen a fiatalok) csak a nyelvi, formai kérdésekkel törődnek, csak a „struktúra” meg a „szemantika” érdekli őket.

Az író és a társadalom kapcsolatait illetően André Wurmser rámutatott, hogy az irodalmat a politikától elválasztani Vigny-féle utópia. Bernard Clavel, aki a különszám

megjelenése után nemsokára megkapta a Goncourt-díjat, azt felelte, hogy mindig a saját életéből, következképp a társadalom életéből merítette mondanivalóját.

Az író és a fiktív szereplők viszonyát illetően Jacques Borel, a *Rajongás* Goncourt-díjas szerzője, az önéletrajzi elemek jelentőségét hangoztatva „hazabeszélt”, míg Vercors azt mondta, hogy maga sem tudja: ura-e a saját képzelete szülte személyeknek vagy sem.

Ami az „új regény” körül dúló harcot, illetve a formai kérdéseket illeti, az idős Alexandre Arnoux szerint a *nouveau roman* híveinek „nagytakarítása”, melynek során „kirámolták” az irodalomból a cselekményt, a hőst, sőt a témát is – szükséges volt, bár végül is nem lett belőle más, mint egy *échec glorieux* („dicsőséges kudarc”). François-Régis Bastide, Fémina-díjas író megállapította, hogy az „új regény” körül vívott harc már meg is szűnt, harcosok híján... Raymond Jean, akinek nemrég jelent meg nálunk *Trópusi zápor* című vietnami tárgyú műve, visszaütötte az elités tömegregények alternatíváját, s a forma- és a tartalom egysége mellett tört lándzsát.

De a legvitathatóbb kérdés, amint várható is volt, a realizmus lett! Vercors megvallja, nem tudja, mit jelent. Claude Simon, az „új regény” irányzat egyik kiemelkedő művelője hevesen elveti, azzal az indokkal, hogy „az írás természeténél fogva képtelen újratemeteni a valót, tehát minden realista törekvés csak csalás”. Az említett Raymond Jean viszont „új realizmust” hirdet. Alain Bosquet, költő, regényíró és kritikus szerint „a realizmus ma már csak riport”. Clancier a „lírai realizmus” hívének vallja magát.

Az *Europe* érdekes ankétje mégsem hozott semmi újat. Jól illusztrálja viszont azt a „teremtő zűrzavart”, amelyben a mai francia írók leledznek.

MIT FORDÍTANAK A FRANCIAK?

Sokan a franciákat irodalmi sovinizmussal vádolják: a francia művészet olyan nagy és oly sok minden van benne, hogy nem szorul importra, tehát nincs is érdeklődés a külföldi irodalom iránt. Ez a feltételezés mindig téves volt, mind a szerzőket, mind a közönséget illetően. A Renaissance óta a francia fordításirodalom őrási, s az elmúlt fél évszázad alatt is egyre nőtt. Persze, akárcsak mindenütt, s így nálunk is, sok esetben előfordult és előfordul, hogy egyes írók hazájukban felkapottak, de a franciáknál nem tudnak áttörni, vagy viszont: hazájukban nem próféták, de Párizsban istenítik őket.

A *Quinzaine littéraire* című irodalomkritikai folyóirat, amelyet Nadeau és a magyar származású Erval szerkeszt, s amely a maga nemében a legjobb, egyik nemrég számban feltérképezte ezt a fordításirodalmat. Ez az érdeklődés persze csak az „öt nagyra”: az olasz, spanyol, német, angol és amerikai irodalomra terjedt ki. Míg valaha, a kezdet kezdetén, az antik irodalom vezetett, majd az olasz és a spanyol uralkodott, a 19. század óta leginkább az angolszászokat fordítják. Ezen belül, a 20. században, az amerikaiak vezetnek, mégpedig olyannyira, hogy az egész fordításirodalom 30%-a esik az amerikai szerzőkre – igaz, hogy ezen belül a detektívregényírók vannak többségben.

Míg a 19. század végén az orosz regény volt divatban, a 20. század derekán felvirradt az amerikai korszak. Feltűnő azonban, hogy az amerikai írók az írókra nagyobb befolyással bírnak, mint a közönségre. Faulkner hazájában még csak „tájírónak” tartották, amikor Sartre már a háború előtt felfigyelt rá és tanulmányt írt róla, de igazi nagy közönségsikere sohasem lett. Hemingway buzgó látogatója volt a montparnasse-i *Coupole* kávéháznak, hosszú éveket töltött Párizsban, mint laptudósító, de mint regényíró nem is ismerték. A *Búcsú a fegyverektől*-t még 1932-ben lefordították, de húsz év alatt csak 25 000 példányban fogyott el! Dos Passos *Nagyváros*-át még 1928-ban, azaz három évvel a megjelenése után, lefordították (akárcsak magyarul!), de egy ugyancsak 1952-es statisztikai kimutatás szerint, csak 12 000 példányban fogyott el két évtized alatt. Fitzgeraldot csak a hatvanas évek elején kapták fel. Viszont egy olyan kitűnő szerzőnek, mint Cummings, aki pedig Párizsban tanult festeni

(mert piktoroskodott is!), franciaországi tábor-élményeiről szóló nagy művét (*The Enormous Room*) 1922 óta sem fordították le. Nem lett sikeres szerző Franciaországban Upton Sinclair és Frank Norris sem. Másokat olyan korán fordítottak le, hogy a közönség még nem volt érett befogadásukra. Ez történt Salingerrel: a „Zabhegyező”-t rövid idővel az eredeti megjelenése után kiadták Párizsban, de a szerző csak tíz év múlva, mikor novelláskötete is megjelent, ért el nagy sikert Franciaországban. Az is figyelemreméltó, hogy a *beat generation* szerzői, noha a sajtó nagy hírverést csapott körülöttük – nem hódították meg a franciákat. Kerouacnak csak egy regényét, az 1957-ben írt *Úton*-t fogadta be a nagyközönség. Az utóbbi tizenöt esztendő egyik legnagyobb amerikai sikerét, Metalious *Peyton Place* című művét ugyan lefordították, de senkinek sem kell. A legújabbak közül a hazájában egy sereg díjjal jutalmazott Malamud se nagyon kapós Párizsban. Viszont akárcsak nálunk – ott is nagy sikere van Capote-nak és Mailernek. Updike, a *Nyúlcipő* meg *A kentaur* szerzője, egyelőre szintén inkább csak a bennfentesek kedvence. Ami végül Bellow-t illeti, csak most, a *Herzog* megjelenésével, vált népszerűvé.

Az angolok közül már az első háború után közkedvelt lett az egyébként haláláig Franciaországban tartózkodó Katherine Mansfield, valamint Aldous Huxley, akiknek minden művét lefordították. De két olyan kitűnő szerzőt, mint D. H. Lawrence vagy Virginia Woolf, még mindig nem ismerhet meg teljesen a francia közönség. A nagy sikerű szerzők közt szerepel Evelyn Waugh, de főleg Graham Greene, s Malcolm Lowry meg George Orwell is áttört egy-egy művel. Viszont Christopher Isherwood, Ivy Compton-Burnett és Henry Green csak nehezen tud sikert elérni. A legújabbak közül népszerű Hughes, Cary, Sansom, Wilson, Golding és különösen Durrell. Persze nem vetekedhetnek a nagy angol bestseller szerzőkkel: Cronin, Morgan, du Maurier, Lehmann. A francia színpadokat az utóbbi évtizedben jócskán előtölte az angol hullám. Ez a könyvkiadásban is meglátszik: megjelentek O’Casey, Behan, Fry és Pinter darabjai. A mostoha gyerek azonban itt is a líra. Igaz, hogy Eliotnak majdnem minden művét lefordították, de Yeats alig ismerik.

A német-osztrák irodalommal a franciák sokáig hadilábon álltak, ami érthető, ha a három háborúra gondolunk. (1870 előtt persze más volt a helyzet: Hugo, Nerval és a romantikusok általában rajongtak a németekért – viszont az is igaz, hogy a közönségre nem nagyon hatottak). A századvégi német naturalizmus elkésett: akkor jutott el Párizsba, mikor a közönség már megelégte a honi naturalizmust. Így aztán Hauptmann a Szajna partján szinte teljesen ismeretlen. A tizes évek expresszionizmusa sem tudott soha sikert elérni Franciaországban, ahol még a szakértők is alig foglalkoztak vele. Az érdeklődés csak most kezd jelentkezni: egy kiadó nemrég jelentette meg Benn önéletrajzát, egy másik pedig esszéit. Georg Kaiser azonban, akit pedig Brecht után a legeredetibb német drámaírónak tartanak a mai Németországban, Párizsban épp oly ismeretlen, mint Budapesten. Trakl nevét csak most kezdi megismerni – hála a Seghersnél megjelent válogatásnak – az elit közönség. A legnagyobb sikert Mann és Kafka érte el. Szinte összes műveiket lefordították. Most folyik Rilke összes műveinek a kiadása is. Már megjelent a Brecht-összes is. Az ötvenes évek végén nagy sikert aratott Robert Musil, s újabban Hermann Broch, akinek *Vergilius halála* című, világszerte nagyrabecsült műve, megnyerte a francia olvasók tetszését is. Több-kevesebb sikert ért el Hermann Hesse, Heinrich Mann és Arnold Zweig. 1960 óta nagy számban fordítják a német új hullám szerzőit. A legismertebbek Grass, Johnson, Augustin, Kluge, de játsszák és kiadják Hochhuth, Weiss és Walser darabjait is.

Ami az olaszokat illeti, Franciaországban is bestseller-szerző Guareschi és Caccioli. De az egyik legtöbbször feltűnő név a színpadokon és a könyvkiadók katalógusaiban a Pirandellóé, bár összes novelláinak kiadása most abbamaradt. Teljes egészében lefordították Vittorini műveit, ugyanez vonatkozik Pratolinira és Silonéra. Minden Moravia-regény megjelent franciául, de novellái nem. Buzzati és Pavese még a nagy példányszámú zsebkönyv-sorozatban is megjelent. Folyamatosan fordítják Casola és Calvino műveit, de Passolininak csak a prózáját ismerheti meg a francia közönség, verseit és esszéit nem fordították le. A befutott szerzők közt szerepel Piovene,

Morante és Ginzburg. Viszont a nem realista írók közül a legjobbakat még nem fordítják (Landolfi, Delfini, Savinio), pedig sok fiatal olasz kísérletező művei jelentek már meg (Volpini, Malerba, Sanguinetti, Berto, Tadini). Roppant sikere volt Lampedusának a *Párdúc*-cal, amely divatba hozta Szicíliát. Ennek köszönhető, hogy lefordították Sciascia három regényét is. Sikere volt a délolasz Brancatinak, a *Don Juan Szicíliában* című, még 1942-ben írt szatirájával. Meglepő azonban, hogy De Roberto remekét, a nálunk 1965-ben megjelent *Alkirályok*-at a franciák nem fordították le. Elhanyagolják Carlo Levit is, kivéve az *Ahol a madár se jár* című világsikerű művét. Egyáltalán nem vettek tudomást Domenico Reáról, a háború utáni Nápoly kiváló krónikásáról. A líra területén az olaszok valamivel jobban állnak, mint mások: Montale összes versei megjelentek a Gallimard-nál. Ugyanez a helyzet Ungarettivel is, akinek most az esszéit is kiadták. Seghersnél különben megjelent egy kétnyelvű olasz költői antológia is.

A spanyolból fordított művekkel kapcsolatban a folyóirat nem közöl tárgyilagos elemzést, hanem az emigrációban élő Juan Goytisol (magyarul is megjelent *Hordalék* című regénye) kesergéseit közli, aki főleg azért panaszkodik, mert a franciák csak a realista műveket veszik észre, s a *Don Quijote* „csak egy fecske, mely nem csinál tavaszt” ...

MIT OLVASNAK A FRANCIÁK?

Érdekes statisztikát közölnek a könyvészeti szaklapok az utóbbi tíz esztendő legkelendőbb könyveiről. Az 1 millió felüli kategóriában elsősorban a gyerekeknek szóló képeskönyveket, ezek közt is az utóbbi évek legnagyobb sikerét, Goszinnny és Uderzo gall-krónikáit találjuk, amelyeknek hőse egy Astérix nevű színes figura. Valamennyi album példányszáma meghaladja a milliót, de van, amelyik eléri a másfél milliót is.

600 000 és 1 millió közt találjuk a Bibliát (780 000), aztán Jean Lartéguy kalandos katona-regényeit az ejtőernyősökről, a zsoldosokról. Jean-Jacques Servan-Schreiber *Az amerikai kihívás* című közgazdasági könyve is túlhaladta a 600 ezret.

A 300 000-től 600 000-ig terjedő csoportban szerepelnek Ian Fleming hírhedt James Bond-kémregényei, de a Kis Képes Larousse is versenyre kel velük, mert elérte a fél milliós példányszámot! A legnagyobb külföldi siker Paszternak *Zsivago doktor*-a volt. Előkelő helyet foglal el a magyarul is megjelent Goncourt-díjas Schwarz-Bart-regény (*Igazak ivadéka*), 414 000 példánnyal, de ehhez jön most a zsebkönyv-kiadás is. A múlt háború még mindig érdekli a nagyközönséget: Rémy ezredes, a gaulle-ista ellenállás egyik ismert alakja, fordultatos kalandregényekben dolgozta fel az Ellenállás történetét: *A demarkációs vonal* című 400 000 példányban jelent meg.

200 és 300 ezer közt helyezkednek el az orosz származású Troyat regényciklusának kötetei. Utána Sagan *Szereti Brahmsot?* című regénye következik (283 000), ezt követi Anne Philipe visszaemlékezése férjére, Gérard Philipe-re (255 000). Hervé Bazin, aki az előbbi évtizedben a legsikeresebb regényíró volt, legújabb könyvével (*A matrimónium*) elérte a 270 000-et. Roger Peyrefitte, akinek magyarul csak a *Szent Péter kulcsai* című műve jelent meg eddig, egyik legutóbbi dokumentum-regényével (*A zsidók*) elérte a 245 000-et. Nagysikerű szerző Joseph Kessel is: a magyarul is megjelent *Az oroszlán* című regénye egyedül a zsebkönyv-sorozatban is elérte a 390 000-et. Paszternak után a legnagyobb külföldi siker a komoly regények közt (mert az első helyen Ian Fleming áll!) Morris West *Az Ördög ügyvédje* című műve. Rögtön utána jön az *Exodus*, amelyben L. Uris Izrael állam születését beszéli el. Lampedusa *Párdúc*-a rendes kiadásban 212 000 példányban jelent meg, zsebkiadásban pedig 70 000 ben. Ebben a kategóriában szerepelnek még Beauvoir emlékiratai, Sartre *A szavak* című műve és Malraux *Ellenemlékiratai*, továbbá de Gaulle memoárjának a harmadik kötete.

100 000 és 200 000 közt találjuk Clavel tavalyi Goncourt-díjas regényét (*A tél*

gyümölcssei); Peyrefitte egyik újabb művét, amelyet a szabadkőműveseknek szentelt; Sagan legújabb regényét; Cécile Aubry *Sébastien az emberek közt* című, a Magyarországon is bemutatott TV-filmből írt regényét; Claire Etcherelli, a munkásnőből lett író 1967-es Fémina-díjas regényét, amely nemsokára magyarul is megjelenik. Száz-ezren felül jelent meg Christiane Rochefort magyarra nemrég lefordított *Házasság párizsi módra* című szatírája. Érdekes, hogy egy olyan elit-mű, mint a magyarul is publikált *A dolgok*, a fiatal Georges Pérec munkája, szintén elérte a 100 000-et (nyilván mert elnyerte a Renaudot-díjat). Ebbe a kategóriába tartozik a magyarra is lefordított *Homokpoggyász*, a nemrég fiatalon elhunyt lengyel származású Anna Langfus Goncourt-díjas regénye. Az ifjú titán Le Clézio is feltornászta magát ebbe a csoportba, még első, *A jegyzőkönyv* című regényével. Meghaladja a 150 000-et Gorkij *Az anya* című regénye is. Mao kis piros könyve 195 000 példányban jelent meg.

OLVASÓNAPLÓ

Rengeteg franciából fordított, illetve francia vonatkozású mű jelent meg az elmúlt félév alatt. Csak néhányhoz tudok egy-két megjegyzést fűzni.

A Szépirodalmi Könyvkiadó, Erki Edit gondos szerkesztésében, újabb Bölöni-kötettel gazdagította ezt a sorozatot. Nagy érdeklődéssel lapozgattam a *Friss szemmel*-t, hiszen Bölöni cikkeit csak 1934 után kezdtem megismerni, miután Párizsba kerültem és olvashattam az emigrációs sajtót (egy-két Bölöni-cikket magam adtam nyomdába és tördeltem a párizsi Szabad Szó szerkesztőjeként). A régiek közt egy kis remeket találtam, amelyet bátran lehetne oktató céllal ismertetni a mai újságírógyakornokoknak. 1906-ban írta *Az utolsó omnibusz* címmel. Olyan, mint egy korabeli Ady-cikk: varázsos hangulatú, lenyűgöző ritmusú, eredeti és olyan eleven, hogy szinte hallja az olvasó az utolsó omnibusz csikorgását, amint felkaptat a Montmartre-ra. Csupa szín és szag, tarka kavargás, epés gúny és nyájas derű ez a kis remek tárca, mely az akkori Magyarország című lapban jelent meg. Ugyanebben az évben interjú-volta meg Bölöni Musset volt házvezetőnőjét, a kilencven éves Adèle Colint: egészen beleborzongtam, hogy én három évtizeden át ismertem egy magyar író, aki ismert valakit, aki még ismerte az 1857-ben elhunyt francia költőt! A kötetet kiegészítő emlékirat sajnos, csak töredék, de így is jelentős gyarapodása a szegényes honi memoárirodalmunknak. (Megint fel kell rónom, mint a sorozat egy korábbi kötete kapcsán tettem, hogy ebben a szépen gondozott, általában sajtóhibamentes műben sincs névmutató.)

Némi viszolygással vettem kézbe Julia Hartwig *Apollinaire*-ét, amelyet a Gondolat adott ki. Miért kell nekünk – ha már nem francia kutató Apollinaire-művét fordítjuk – egy ilyen könyvet importálnunk, hiszen nálunk is él egy-néhány kitűnő Apollinaire-ismerő, például Rónay György vagy Vas István, de említhetném Réz Pál vagy Rába György nevét is. A lengyel költő azonban már az első lapokon olyan érzéletes emberközébe hozza a kort és hőst, hogy azonnal visszavontam magamban minden fenntartásomat. Remek kis arcképeket rajzol Apollinaire-en kívül Jarryról, Moréasról és a századeleji Párizs megannyi bohém figurájáról. (Tetszett Fejér Irén izes fordítása is. A kiadó azonban hibát követett el, hogy csak egy lengyel szakértővel – Elbert Jánossal – ellenőriztette a szöveget. Ha francia specialista nézte volna át, akkor nem maradt volna benne néhány baklövés: Apollinaire nem a háború után nyerte el a francia állampolgárságot, hiszen két nappal a fegyverszünet előtt halt meg. A költő fiatalkori darabjának címe: *A la cloche de bois* sem *Faharang*-ot jelent, mint – gondolom – a lengyel szerző tévedése nyomán a fordító hiszi, mert ez egy galli-cizmus-töredék, s annyi mint „olajra lépni”. De talán az a legkirívóbb, hogy a szerző a szürrealizmust és a futurizmust egy korba helyezi (179. o.), holott a két kiáltvány megjelenése közt 15 év telt el! Az is furcsa, hogy egy folyóirat árát a szerző szerint tizenöt *sou*-ról hatvan *centime*-ra emelték, ha tudjuk, hogy tizenöt *sou* = hetvenöt *centime*.)

*

Szintén a Gondolatnál jelent meg Maurois egyik legjelentősebb életrajzi regénye: *Prometheus vagy Balzac élete*. Monumentális alkotás – méltó roppant arányú hőiséhez! Azt viszont nem tudom megállni, hogy meg ne jegyezzem, amit már egy korábbi Krónikámban a *Consueño*-val kapcsolatban említettem: George Sand nevét csak Hunniában ejtik *Szan*-nak. A franciáknak *Szand*nak mondják, hiszen arról a Jules Sandeau-ról választotta az író ezt az álnevet – akinek a neve helyesen szerepel a 274. lapon, ahol viszont ő – mint egyebütt, itt és az előbb említett Bölönkönyvben, meg minden nálunk megjelent műben – úgy van írva, mintha *Szan*-nak ejtenék (George Sand-nal, George Sanddal helyett). Pedig az Eckhardt-szótár elején is fel van tüntetve a helyes kiejtés, de – úgy látszik – a „szanozást” éppen úgy nem lehet kiirtani, mint sznob színészeink „franozását”...

A Gondolat ajándékozott meg bennünket Jean Renoir remek *Apám, Renoir* című izes visszaemlékezésével. Jean Renoir nemcsak filmrendezőnek kiváló, hanem írónak is. Aki nem hiszi, olvassa el a 15/16 oldalon található remek leírását arról, hogy milyen volt a világ arculata 1845-ben. G. Beke Margit fordítása általában nagyon szép és színvonalas, de neki tudnia kellene, meg a szerkesztőnek is, hogy a francia *message* szó nem csak „üzenetet” jelent, hanem „eszmei mondanivalót” is. A 119. oldalon az olvasható, hogy „szerencse, hogy megjelent a limonádé, és a múlt-nak ezt a kedves emlékét megmentette a teljes pusztulástól (a vén Montmartre halmairól van szó)”. Nem tudom, mit gondol a magyar olvasó erről a Limonádé nevű nemtőről, vagy jó tünderről, aki megmenti a Moulin de la Galette-et, de a szöveg így minden bizonnyal neveléses. Ugyanis a francia *limonade* képletesen „vendéglátó ipart” is jelent... De, mondom, a könyv így is nagy nyereség, bár a képmel-lékletek technikai színvonalát sem lehet kielégítőnek mondanunk.

Ugyancsak a Gondolatnál jelent meg Szentkuthy Miklós *Maupassant egy mai író szemével*, ami engem kissé François Reichenbach *Amerika egy francia szemével* című remek dokumentumfilmjére emlékeztet. Tudom: ez az összehasonlítás meglepő, de Szentkuthy még sokkal meglepőbb, bár – megvallom – általában – találó kép-zetársítások seregével operál eredeti egyéniségéhez méltó, grand-guignolszerű monográfiájában, amelyből többé-kevésbé az derül ki, hogy Maupassant a legmodernebb, legzaklatottabb, legdúltabb, leglegebb író, kihez képest Beckették meg az egész *nouveau roman* „tizedszer melegített, főzelékszagú zagyvaság” (ezt is a szerzőtől kölcsönöztem – igaz, ő ezt az eredeti megállapítást nem irodalmi vonatkozás-ban használja, hanem... a III. Köztársaság kormányaira). Szentkuthy könyvéből rengeteget megtudunk Maupassant-ról, főszereplője azonban mégis maga a „magyar Joyce”, akinek káprázatos stílustivornyai miatt („most aztán álszent Tartuffe-ök: kuss!”) még azt is megbocsátjuk, hogy tán kissé túl sokszor használja a kulák szót, no meg azt is, hogy azt állítja: Maupassant korában a feudál-kapitalizmus uralkodott Frankhonban (azt azonban már kevésbé, hogy Orléans helyett mindenütt Orléans-t ír).

A Corvinánál jelent meg, Illyés Gyula izes-szines előszavával, Réz Ádám példás fordításában Brassai *Beszélgetések Picassóval* című kitűnő könyve, mely már-már a Napóleon-irodalommal vetekedő Picasso-irodalom egyik gyöngyszeme. Brassai, a világ egyik legjobb fényképese, ezzel a munkájával azt is bebizonyítja, hogy nagy-szerű író. Legfőbb írói erénye a közvetlenség, amely gondolatgazdagsággal és tömörséggel párosul. Elégge hozzászoktunk már, hogy az ilyen írások: pletykafüzérek, anekdotagirlandok. Ez nem az! Itt is találunk sok apróságot Éluard-ról, Prévert-ről, Michaux-ról, Matisse-ről, Sartre-ről, Camus-ról – Picassóról nem is beszélve –, de itt még a mókás átejtések történetei is komoly esztétikai kérdésekhez fűződnek. Brassai írói erénye olykor egészen magasba lendül. Egyhelyt egy meglepő Goethe-Picasso párhuzam olvasható, amelyre nem tudok más jelzöt találni, mint hogy zse-niális. Az ötvenhárom fotó pedig fényes bizonyítéka, hogy Picasso „házi fényképe-sze” milyen mestere a fotóművészetnek.

Végül: két Európa-kiadványról szólnék egy pár szót. Az egyik Yves Gandon *Jacquette a vészben* című történelmi regénye, mely a XIV. században játszódik. Tulajdonképpen egy tizenkét kötetes nagy regényciklus egyik darabja, de önállóan is

érthető. Gandon különféle nőalakok köré kerekítve krónikáját, megírta a „francia érzékenység” regényes históriáját. Ezúttal a híres *jacquerie*-k, vagyis parasztlázadások korát idézi, egy egyszerű zsellér deák fia szájába adva a szót, aki nagyon izesen és stílusosan archaizálva (ezt Dániel Anna fordításáról is elmondhatom) beszéli el a kalandos történetét. Gandon ugyan nem éri el Dumas mozgalmasságát, nem fest olyan regényes történelmi tablókat, mint Hugo, de azért jó és hasznos olvasmányt nyújt. Tudtommal Mérimée óta senki sem írt a francia parasztlázadásokról, Gandon most ezt a jó *lecture* színvonalán teszi meg, egyáltalán nem titkolva, hogy mindvégig a parasztlázadások pártján áll. (Kíváncsi volnék: mi Veres Péter véleménye erről a történelmi parasztregeényről?)

Roger Blondel Az *ökör* című regénye Sinkovits László eredeti védőborítójával jelent meg (különösen a hátsó oldal figyelemreméltó, melyen a főhős monológjának merész mondatai olvashatók: „átmegyek a vastag falakon” – „látom az angol királynőt, amint pipil” . . .). Egy tehetetlen, lomha, ügyefogyott, félszeg tanárról szól, akit diákjai nem tisztelnek, hanem csak gúnyolnak. A regény szinte elejétől-végig az öregedő vidéki professzor belső monológja. Remek a vidéki város gimnáziumának hangulata, a szerző jó atmoszférát teremt, plasztikusan ábrázolja a többi szereplőt is, meg az egész vidéki posványt. Elsősorban mégis a mulya és mafla prof képtelen képzelgése, hőbortos álmai, meghökkentő ötletei mulattatnak. Denizot tanár úr figurája kissé Duhamel Salavinjére, ifjúságunk feledhetetlen hősére emlékeztet, erre a másik bogaras, csetlő-botló kisemberre. (Farkas Márta fordítása leleményesen pergő.)

SIMON BÉLA rajza

NAGY REGÉNY, VAGY „ÚJ REGÉNY“

Jacques Borel: *Rajongás*

Jacques Borel nagy író és a Rajongás nagy regény. Nem minden habozás nélkül írom le ezt a mondatot, hiszen egy három év előtt még szinte ismeretlen (noha már negyven felé járó) író első könyvéről van szó. Mégis: a Rajongás olvasása közben lehetetlen nem éreznünk azt a fajta bő áradást, magával ragadó sodrást, azt a bővelő gazdagságot, amelyet csak a nagy művek olvasásakor tapasztalunk; lehetetlen nem éreznünk a vágyat, hogy vissza-visszalapozva újból és újból elolvassunk egy-egy fejezetet vagy csak részletet, mely a későbbi fejezetek megvilágításában mindannyiszor új és gazdagabb fényben ragyog.

(Hogy a magyar kiadást olvasva is ezt érezzük, az Jékely Zoltán nagyszerű fordításának köszönhető. Jékely munkája mintaszerű: kifogyhatatlan leleménnyel adja vissza Borel bonyolult mondatait, s ami a legfőbb: oly módon, hogy egy pillanatra sem ötlík fel bennünk, nem eredeti művet olvasunk.)

Borelt, talán hosszan hullámzó, bonyolult és kiegyensúlyozott mondatai miatt, Proust-hoz szokták hasonlítani, ám a kettejük között valóban létező hasonlatosság másban van: miként Marcel Proust, Borel is hosszú éveken át hiába kereste – nem a mondani-valójához legjobban illő formát hanem – magát a mondanivalót; ő is, akárcsak Proust, aránylag későn ébredt rá, hogy az oly sokáig reménytelenül keresett téma nem más, mint *saját múltja*, s íly módon a Rajongás befejező része összecseng a prousti Megtalált Idő nagy felismerésével: „és megértettem, hogy az irodalmi mű nyersanyaga nem más, mint eddigi életem...”

A Rajongás tehát önéletrajz, s ez a megállapítás máris egy újabb párhuzam felvázolására kényszerít: a francia irodalomban Borel könyvének nagy rokona csakis az önéletrajzok legnagyobbika lehet, vagyis Rousseau Vallomásai. Rousseau-t idézi elsősorban a teljes őszinteség igénye, az, hogy mint Rousseau, Jacques Borel sem félt mindent feltárni és elmondani, még azt is – még ha csak apróság is –, ami terhelő a szá-

mára, ami szégyenletes. (Egyetlen engedményt tett csak: megváltoztatta a neveket.)

„Apámat nem ismertem. Négyhónapos voltam, amikor meghalt” – ezzel kezdődik a Rajongás, s addig követi hőse, a jövőendő író életét, míg az rájön, hogy nem verseket, hanem prózát kell írnia, s e szavakkal kezd önéletrajzi könyvébe. S mi történik hősünkkel életének e két döntő eseménye között? Pár évig egy déli kisvárosban, Mazerme-ben él anyjával és apai nagyanyjával. Egy ideig nagyanyja nevei, majd a kisfiú Párizsba kerül, ahol anyja félig cselédként, félig családtagként szolgál egyik nagybátyja családjánál. A fiú befelé élő, magányos; előbb kollégiumi bennlakó, aztán a híres IV. Henrik líceum diákja. Egy ideig ébredő szexualitása irányítja, tizenhat éves, mikor szeretője lesz a nála jó tízenöt évvel idősebb orvosnőnek, Geneviève-nek. Viszonyuk négy évig tart, a fiú még házasságra is gondol, mert a szép Anne iránt fellobbanó első igazi nagy szerelme a kezdeti boldogság után csalódással végződik. Verseket ír, egy elvetélt költő, Horace lesz atyai barátja, s szinte bálványa. Majd szakít az orvosnővel, s nemsokára megnősül; úgy érzi, Madeleine-nel való házassága a testi-lelki harmónia mintája. De a nyugalom most sem tartós: az anya és a feleség képtelen megférni egymással, viszonyuk elmergesedik, s némi vívódás után a fiú úgy érzi, anyjához köti erősebb érzelm. Az anyán idegbetegség tör ki, nemsokára zárt intézetbe kell szállítani. Hősünk szakít Horace-szal, anyja már csak élő halott; ezzel lezárult életének első szakasza, s elkezdheti írni élettörténetét.

Ennyit tudunk meg tehát egy ember életéről. De a jó műveket talán éppen az különbözteti meg a közepesektől s a rosszaktól, hogy *egy* ember sorsán keresztül magáról az emberről tudnak újat mondani. A Rajongás is ezt bizonyítja, még hozzá oly módon, hogy az író figyelmét főképp az emberi kapcsolatokra irányítja. Hősünknek a nagyanyjával, anyjával, Geneviève-vel, Anne-nal, Horace-szal, Madeleine-nel való kapcsolata egy-egy csomópont a regényben, e csomópontok pedig, mint megannyi mágnes, erőterükbe gyűjtik a témához tapadó emlékeket, érzéseket, benyomásokat, előzményeket meg következményeket. Ebből már a regény egész szerkezetét is láthatjuk: a cselekmény, noha nagyjából időrendben, de mégsem lineárisan halad előre, minduntalan előre- vagy visszapillantások színezik. A Rajongás, bár

önéletrajz, mégis művészi szabályossággal, szinte egy zenemű módjára megszerkesztett regény, melyben minden pillanatnak megvan a maga fontossága: a mű elején szinte melleslegesen felhangzó motívumok később megerősödve, kiteljesedve s már ismerősként csendülnek fel újra. És már a regény vége felé járunk, amikor végre felismerjük, hogy e sokféle emberi kapcsolatnak a bemutatása csak ellentétként szolgált a legfontosabbhoz, az alapvetőhöz: anya és fiú viszonyához. Igaz, ez a motívum is végig jelen van a műben, hol halkabban, hol kissé erősebben, majd ismét elcsendesedve halljuk; de igazi szépségében, igazi gazdagságában csupán akkor szólal meg, amikor, már a zárt intézet kertjében, a fiú kimondja: „végeredményben életem nagy szerelme te vagy” s az anya hasonlóképp válaszol: „nekem is, végeredményben, életem nagy szerelme, te vagy.” Íme a nagy művek varázslata: az egész élettörténet egyszerre új értelmet nyer, nemcsak a hős, hanem az olvasó szemében is; s az anya eddig kissé nevetséges, kissé szánalmas alakja hirtelen megnő, megszépül, és ámulva vesszük észre, hogy mindaz, amit eddig olvastunk, tulajdonképpen az anya története.

Az önéletrajzi – vagy általánosabban: az emberélelet ábrázoló – művek vonzerejét főképpen az olvasó felemás helyzete alkotja, az olvasóé, aki folyton átéli, de ugyanakkor kívülről is szemléli a hős tetteit; azonosul vele s megítéli, vagyis cselekedeteit, érzéseit, tapasztalatait mindenkor összevetheti saját cselekedeteivel, érzéseivel, tapasztalataival. Nemigen jelent meg mostanában olyan könyv, mely alkalmasabb lehet erre, mint a Rajongás.

De a regény jelentőségét nemcsak ez adja. Egy elméleti cikkében, amely nemrég jelent meg, Jacques Borel az irodalom „dehumanizálásának” szándékát veti az új regény művelőinek és híveinek a szemére, vagyis azt, hogy minden áron való eredetiségük közben, szem elől tévesztik azt az igazságot, hogy „az irodalom forrása az ember szenvedélyes érdeklődése az ember iránt”, és hogy feladata – épp ezért – nem az embernek sémákra leszűkített ábrázolása, hanem épp ellenkezőleg: az ember végtelen változatosságának” megjelentése. Borel tehát látszólag ár ellenében halad, de az eredmények eddig őt igazolják: az utóbbi évek legsikeresebb alkotásai nem az „új regények”, hanem azok a művek, amelyek –

mint a Rajongás mellett Michel Leiris, Sartre vagy Beauvoir önéletrajzi ihletésű könyvei – az embert, a társadalomban élő embert próbálják teljes gazdagságában bemutatni.

(Magvető, 1968)

SZÁVAI JÁNOS

Pákolitz István:

AMI LEHET

A költő dolga, hogy érezzen, és ez nem kevés, hiszen, ha van műfaj, amely érzékeny az ember belső, legrejtettebb reagálásaira, az embernek az emberhez, a világ dolgaihoz fűződő bonyolult viszonyára – mindennek előtt a költészet az. A költő az, aki a tisztázott érzéseket felfogja csodálatos szűrőjén, és ezeket a gondolat, a költészet szintjére emeli. Pákolitz István költészete – új kötete is – ezen a „hagyományos” úton várja a megközelítést.

Olvasom az egyik recenzióban, hogy az ő pályáját „nem a nagy meglepetések, hanem az egyenletes megbízhatóság jellemzi. Új kötetében sem hozott látványos megújulást, izgalmas fordulatot. Világszemlélete, látásmódja, alaphangulata alig módosult...” Ez nagyjából igaz. De, csak nagyjából. Pákolitz költészete látszólag „nyugodt”, eseménytelen költészet, a megnyugvások, a rezenéstelen belső világ költészete. Valójában azonban állandó, bonyolult belső töprengés, amelyre talán most figyelmeztet először igazán, új kötetében. Verseiben, a kötet alapját képező verseiben a fölfedezések izgalmát azonnal a csöndes tűnődések váltják fel, de ez már a fölfedezések második hulláma: nem a megnyugvó, hanem a gondolkodó, a mértékek szintjét feltáró ember bölcsessége. Azonnal elválik itt egymástól a hiábavaló és az örök, a harsányan hivalkodó és a bölcsen szomorú. A világ örök, de az ember csak parányi, időben meghatározott része ennek a természeti örökkévalóságnak, s a költő minél távolabb jut a fölfedezésekben, annál inkább kísérti a saját hiábavalósága, amely volta-képp nem más, mint az alkotó ember örökös és fájdalmas belső konfliktusa.

Azt hiszem, Pákolitz István új kötetének kulcsa ebben a bonyolult, már-már kibékít-

hetetlen viszonyban keresendő. Az *Ami lehet*-ben meglepően sok az öregség éveit idézőtő vers.

„Túl sok ismerősöm van a temetőben.
Egyre gyakrabban nézek nyitott sírokba,
hogy ne feledjem, ami írva van felőlem.
Nem rettegek már. Jöhet az óra.
Mitől féljen, ki tenni még tehetne,
de nincsen veszténivalója?”

(*Sírbanéző*)

„Azt hiszem, túl vagyok a nehezén:
Már az is szép, ami nem az enyém;
S mert vigasztalanul ragyog reám,
Laetificat iuventutem meam.”

(*Bölcs*)

„Immár a nyárból is kiverten
lakozom egekben-vizekben;
ami van, azt mindig keveslem,
akár a szándékot szívemben.”

(*Tékozló*)

Valójában itt kell beszélni a kötet alap-
hangulatát – sőt: költői lendületét és erejét
elsősorban – biztosító két hosszabb versről,
a *Régi album télálomban* és a *Nokturno* tu-
lajdonképpen szerepéről is. Mindkettő sú-
lyosan megbolygató vallomás a költőről, az
emberekről, a világról. A gondolatok körén
időnként áttűnő biblikus emlékek hangulatai-
ba e vallomások valóságos és igaz fényt
kapnak, és e vallomásoktól maguk a régi
emlékek is átváltoznak, a sajátos költői
munkahelyben Jézus már nem Isten Fia, ha-
nem maga az Ember, és az átélte élet emlékei
elvesztik csábító nosztalgiajukat. Zárt érzelmi
és gondolatok ez, amelynek láncolatában a
kötet oly szépen igaz – s fájdalmasan em-
beri – fényei villannak fel, mint az *Úrva-
csora* és a *Berda-búcsúztató*.

A képlet csak látszólagosan az idők mú-
lásán tündöző költő alakja. Az idő múlása,
az emberek változása, az emlékek fényko-
pása csupán élményvilág a költő számára, a
dolgok lényege felé haladtában, ahol egyszer-
re tárul fel a dolgok, a tettek hiábavalósága
és csodálatos volta. Az élet valóságos kép-
lete ez. Az élet bonyolultabb oldalainak fel-
ismeréséről van itt szó. Egy új – szerintem
– Pákolitz költészetében eddig inkább csak
jelzett, de nem kijelölt útvonalról, amely –
erre utal az *Ami lehet* több verse – messze
befeled vezet a lényeghez. Gondolom, itt
Ariadné megragadott fonáláról beszélhetünk.

amelyet nem ragadhatott meg a költő előbb,
s a mozzanat nem késztetett sokáig. A kö-
tetben minden más hang – és hangulat –
csak kiegészítése ennek a felismerésnek, vagy
idegen ettől.

Érdemes ezt jobban hangsúlyozni, mert a
látvány könnyen elsodorhatja az olvasót.

Előre bocsájtom, hogy véleményem szerint
ügyefogyott, vagy épp felületes kritikus az,
aki még csak rá is pillant a fülszövegre. Vé-
letlenül se szoktam megtenni. Most, a kötet
kétszeri gondos elolvasása után mégis rá-
kényszerített a kíváncsiság: vajon hogyan
„hirdeti” Pákolitz István új könyvét a könyv-
terjesztés? Biztos vagyok benne, hogy ros-
szul. Nem arról beszél, ami benne van. Nem
vitatom el Pákolitz István költészetének köz-
életi vonásait. Sőt: közéleti jellegét sem. Ke-
vesen tudnak annyi szent gyűlölettel és zord
haraggal szólni az ügyeskedésről, a henyesség-
ről, a dilettantizmusról, a társadalmi tétova-
ságról, mint ő. A dolgainkról szóló versek
méltó részt követelnek a kötet értékelésében.
De, nem hiszem, hogy e kötetben az úti-
versekre, vagy a társadalmi visszasságokkal
foglalkozó versekre kell az olvasónak felfi-
gyelnie.

Úgy tűnik: a kötet szerkesztése nem a leg-
jobb sikerült. Nem tagozódott, hanem ke-
vert, a különböző ciklusok ugyan a talpukra
állíthatók így is, de valójában a versek nem
érzik jól magukat ebben a ciklus-rendszer-
ben. Azonos hangulatok bukkannak fel a
különböző ciklusokban, hol halványabb erő-
vel, hol szinte lenyűgözve, de ezeket a han-
gulatokat időről-időre, szisztematikusan meg-
bontják a ciklusszemponthoz, mint: közéleti-
ség, szomszédság, utazás, szatíra, reményke-
dés, stb.

A reményről még feltétlenül mondani kell
valamit. Meglehet, hogy az elmondottakból
az tűnik ki, hogy Pákolitz az élettapasztala-
tai és költői érzékenysége révén az emberi
reménytelenség útjára tévedt, a megmási-
thatatlan véghez vezető útra, amely hosszabb,
rövidebb távolságra van tőlünk, de örökös
és mindenkire nézve „kötelező”. De hát, nem
erről van szó. Reményteljes költészet az övé,
de nem a pusztán reményért, hanem az elkö-
vetkező költői tettekért. Bölcsőbb ez az új
út, ahová az ariadnéi fonál vezethet. A költő
pedig tapasztaltabb, mint volt, de nem meg-
viseltebb. Fájdalmasabb, de nem reménytelen.
S hogy ez valóban így igaz, szolgáljon bi-
zonyossággul itt befejezésül a költő maga.

„A szürke lucsokban evezve,
tudom, hogy a tavasz még messze,
s ha lassan is, de jön:
ami lehet, csak az vigasztal,
és betölt csordultig malasztal
e sóhajnyi öröm.”

(Ami lehet)

THIERY ÁRPÁD

Agh István:

RÉZERDŐ

A férfi énekei ezek a versek. A „fölriasztott reggelek sokasodnak” körülötte és „lassan lélekké” vékonyodik. Dúdolásai már a viszszahozhatatlanság fanyar ízei vegyülnek. Megéri hullámokban az érettség kesernyész tudomásulvétele, az ifjúság magára eszmélésének, józanodásának szomorkás nosztalgiaja. Mégsem szomorúak új könyvének versei, nem az elkeseredettség vallomásai, inkább az élet teljességének elkerülhetetlen és felmért vállalásait jelzik. Kisajog belőlük, mélyíti hangjait az elvesztett ifjúság utáni vágyakozás. Ugyanakkor maga a költő is tudja, hogy a tükörből éppenúgy, mint a tárgyakról, a világból, egyre inkább végleges emberi arca néz vissza. Tudja sorsok, utak és meselek végét:

majd eljön minden pontosan, mint ez az év,
ahogy a férfiak homlokához fölértem,
ahogy a nőkre megértem,
végül is lesz látható belőlem,
akit a kínok vágtak, összegyűrtek,
a lombhullató fákat öröközldre bűvölő
ének mögött a veszendő ember arca.

(Új év)

Ezen az életpontra a költészet már nemcsak az ifjúság boldog adománya, hanem meghatározó, szigorú életforma. Agh István, második könyve közvetítése szerint, olyan fordulópontba érkezett, mint talán felszenteléskor a pap. Innét kezdve már csak egy úton járhat, cselekedetei is egyértelműbbek. Az a korszak ez, amikor az ember megéri, felfedezi és tudatosan viselni kezdi saját méltóságát. Nem azért, mert gögös, hanem mert sejtelmében, eszméléseiben megfényesedik az

emberi élet, az alkotás értéke, mindazokkal az előzményekkel, gyönyörű kinokkal, amelyek világra segítettek. És nincs is más kiút, nem is keres, mert: „Lejöttünk a zöld hegy-ségből, / boldog állatcskák,” és mert immár véglegesen „Lejöttünk a magasból,” „alá, alá a betegágyhoz, / a szülőhalálhoz, / jöttünk világtalanul vezetni / át a napos szobán”. Nemcsak az emberi lélek, hanem a felnőtt állampolgár honfoglalása is ez a korszak s az eszmélet táguló bokrosodása. Egyszerre jobban fontossá válik, ami a tankönyvekben iskolai feladat, s ezen a magaslaton már látszik a kézművelődés, meg-megindulásokban és megtorpanásokban:

„idegenek kenyerét eszem, idegenek italát
[iszom,
hiányzol ellenfelem, hazám,”

(Hazám)

A felnőttesség külső és belső tájékozódásai kifordítják sarkából a gyermeki világot, „itt egyedül vagy mint a vad”, olyan egyedül, mint trónján a megkoronázott királyfi. De törvényszerűen következik el ez az állapot, hiszen csakis a kiszolgáltatottság érzésének a következménye az elszántság, a lélek belső erejének számbavétele, a messzibe nyúló út figyelése összeszűkült szemekkel. Az ember is végleg elhagyott távolságok vándormadara lesz és felírja félelmeit „a madarak szárnyaira.” Összeszorított szájjal veszi tudomásul, hogy talán ez a legtöbb, legbölcsebb, amit cselekedhet, hiszen már visszavonhatatlanul „ismeretlen csillagok alatt, / ismeretlen halak fölött hajózik”. Megváltozik a tárgyak egymáshoz való viszonya, az életét is, „mint-ha előlről” kezdené, önmaga dicsfényében állva, s a hang is megállapodik, újfajta magabiztosság lopakodik dolgai köré.

mégis megyek, bár nem tudom
minek keresem ami nincsen,
nem mehetek vissza soha,
ahonnan el kellett mennem,

(Rézerdő)

De a nehezebb próbatételek emberségben és költészetben ezután válnak a költőre, akit elfogadott a felnőttesség, magánál tart a költészet, egyszerre kell visszajárnia a megtett utak forrásaihoz és előre lépnie sötétbe vagy vakító fényességbe, amit vet rá az idegen város égbe meredő tűzfalai mellett a

nap. Már nem lesz vége sose tengerész életének:

mögötte kendőlobogás,
előtte föld, víz, szél szabadsága,
s valahol egy másablakú ház,
máspuhaságú ágy, másízű kenyér.

(Harangszó a tengerészért)

A látóhatár alá süllyednek kedveseink, hajónkról nézve „gyűrűzik, villog, bukdos ez a világ,” de az elhivatottság hajósa tudják, hiába hagyják el a gyerekkor tájékait, hiába jön róluk ritka híradás öreg szülőknek, az otthoni megrokkant házba, ezektől a pillanatoktól kezdve már örökkön szól a harang a tengerészekért.

(Magvető)

KISS DÉNES

Szántó Tibor:

I ET, HALÁL, CIGARETTA

Szántó Tibor hősei átlagemberek: az egyik gyógyíthatatlan lelki sérülést szerzett a háborúban, a másiknak a felszabadulás adta vissza az életet; szerepelnek elhagyott gyerekek és kiszolgáltatott öregek, egyetemisták és tanyai parasztok, munkások és „jobb napokat látott” értelmiségiek. Az újságokban tucatszám olvashatunk unatkozó gyerekekről, féktelenül tomboló fiatalokról, a felnőttek önzéséről, a faji megkülönböztetés nálunk meglévő formáiról, vagy éppen ellenkezőleg olyan esetekről, amelyek egy új, emberségesebb szemlélet, magatartás lassú térhódítását bizonyítják. Miért hatnak ránk mégis szokatlan erővel ezek a cseppet sem új szituációk? Mitől kapnak ezek a látszatra egyszerűen a valóságot reprodukáló történetek önmaguknál lényegesebb, átfogóbb jelentést?

Szántó Tibor legjobb novelláinak hatása a hiányok felől közeledve érthető meg. A cselekmény érdekességével, szokatlanságával nem sokat törődik. Legtöbbször készen kapott történeteket használ fel, a névadással néha még hangsúlyozza is „valódiságukat” (pl. N. Gábor, D. Gizella stb.). Mivel a szituáció mindenki által ismert, sok vonatkozásban hagyatkozhat az olvasó tapasztalataira:

elhagyja az előzményeket, nem bibelődik a motiválással, a környezetet éppen csak felvázolja stb. A kiválasztott helyzetek annyira magától értetődőek, hogy szinte feleslegesnek érezzük, ha mégis külön indokolja alakjai magatartását (pl. az *Olajmezőben sörösüveg* Kolompárja azért ragaszkodik annyira a sörhöz, mert a bögölycsípéstől belázasodott).

Még különleges, irreális történeteiben sem nehéz a hétköznapi helyzetet felismerni. A *Titoktartás* hőse pl. mindent megkap, amire vágyik, csak hallgatnia kell. Amikor a kapcsolatteremtés vágya megszegeti vele a parancsot, kicsöppen a paradicsomból. A *Vulkán Vendéglő*kben is a hallgatás és a képmutatás a jólét ára. A hősnék az üzlet érdekében el kell hitetnie az emberekkel, hogy állandó veszélyben élnek. Végül már maga is hinni kezd valamelyest a mesében. Amikor akarata ellenére kifecsegi az igazságot, megrémül, de nem történik semmi, mert az embereknek nem az igazság a fontos, hanem az illúzió és az üzlet.

A cselekmény szándékolt érdektelenségével az író az olvasó figyelmét a novella mélyebb rétegeire, az események során kibomló emberi viszonyokra, magatartásokra irányítja. Többnyire a valóság eseményeit dolgozza fel, de ha az ábrázolt viszonyok bonyolultabbak, tiszta formában az életben nem fordulnak elő, vagy bemutatásukra túl nagy apparátus, statisztéria szükséges, fiktív esemény kapcsán jeleníti meg őket.

Az elbeszélt események – kevés kivételtől eltekintve – nem kötődnek egy meghatározott társadalmi rendszerhez. A helyre, időre utaló mozzanatok is inkább a szereplők helyzetének, mintsem a történet helyének és idejének megjelölésére szolgálnak (pl. abban a házban, ahol N. Gábor lakik, olyan keskeny a körfolyosó, hogy ketten nem férnek el rajta egymás mellett, az apjának viszont hivalkodó, mustársárga Wantburgja van). Jelzésszerű díszletek ezek, amelyek megmozgatják az olvasó fantáziáját, lehetővé teszik, hogy ki-kí saját egyéni tapasztalatai alapján pótolja a hiányzó részeket.

A drámával való rokonságot egyébként a dialógusok központi szerepe is jelzi. Szántó Tibor a minimumra korlátozza hősei közvetlen jellemzését, többnyire megjeleníti, cselekedtetni és beszéltetni őket. A párbeszédek színpadszerűek, nem annyira egy meghatározott alakra, mint inkább a helyzetből

fakadó magatartásra jellemzők. A szereplőt az olvasónak kell a hallottakhoz odaképzelnie, s ezzel mintegy maga is bekapcsolódik az alkotás folyamatába. A történetek tehát látszólagos konkrétságuk ellenére elég általánosak ahhoz, hogy az egyedi eset mögött általánosabb összefüggéseket sejtessenek meg velünk. Az író legjobb novelláiban úgy teremti meg a maga sajátos világát, hogy redukálja a valóságot. A részletekből csupán azokat tartja meg, amelyek nélkül a kép elveszítené érzékletességét, s ezáltal az ábrázolni kívánt magatartásforma legfontosabb összetevőire irányítja a figyelmet.

A novellák megszerkesztésében a film hatása érződik. Szántó Tibor megtartja ugyan a hagyományos időrendet, de ritkán építi elbeszéléseit az események szigorú ok-okozati összefüggésére. (*A megismerkedés, Titoktartás, Vulkan Vendéglők* stb.). Gyakran – bár látszólag szoros időrend érvényesül – elvont logikái (tézis – antitézis – szintézis, ellentét) vagy tematikai kapcsolat alapján „vágja össze” a jeleneteket. *Az el nem illanó gáz* című elbeszélés három képből épül fel. Az első és az utolsó csaknem azonos: a két aszszony némán készíti a vacsorát a társbérlet közös konyhájában. E némaság ellentétéként a második jelenetben a házaspár dialógusából bomlik ki a szituáció: kétség és remény között ingadozva figyelik, elpusztul-e a másik család. A véletlen teremtetten helyzet alkalmat ad az írónak, hogy belső ábrázolás vagy analízis nélkül, pusztán a szavaik és gesztusaik alapján bemutassa ennek a két embernek a jellemét, állandósult lelkiállapotát. Szántó Tibor azonban nem az egyén patológiás elváltozásai érdeklik. Egy felvilágtott kép segítségével egyszerre érzékelteti a házaspár magatartásának visszatartó groteszkuságát és egyben tipikus voltát: a házmester érkezésekor kiderül, hogy a társbérlek ugyanúgy gondolkodnak, mint ők maguk. Ellentétre épül az *Olajmezőben sörösüveg* című elbeszélés is. Ennek az ellentétnek a révén lesz több a történet, mint csupán adalék a cigánykérdéshez: szinte már vulgarizálásnak tűnő egyszerűséggel, de rendkívül hatásosan példázza lét és tudat összefüggésének törvényét.

A *Napfolttevékenységben* a nyugalom – diszharmónia – harmónia egysége bizakodást sugall: a szereplő fiatalok a céltalan ténfergés, és az anarchikus lázongás után eljutnak egy értelmes életforma szükségességének felis-

meréséhez. Az *Amikor hiba van – és amikor nincs* című novella unatkozó és unalmukban a filmek mintájára gaztetteket kiagyaló gyerekekről szól, de a kép megszerkesztésével az író a civilizációt rosszul felhasználó emberiség körképévé növeszti a szituációt. Ebben az elbeszélésben minden felfokozottan valóságos, a környezet, az alakok, a párbeszéd hitelesek, ugyanakkor mindennek szimbolikus jelentése is van. Az ábrázolt világ középpontja a televízió, ezt figyelik az üres szobában a feléje fordított székek, fotelok; szülők és gyerekek kapcsolata a tévére vonatkozó információkban merül ki; ez áll a gyerekek gondolatainak középpontjában. A naponként megismétlődő jelenet a modern emberiség groteszk víziójává tágul. A tárgyilagos hangon is átüt az író aggodalma az emberért, aki felelőtlenül aláveti magát a kívülről áramló információknak, és ezzel végső soron tulajdon létét veszélyezteti.

Az író véleménye, állásfoglalása mindig csak közvetetten érvényesül a novellákban. Ő maga teljesen eltűnik az ábrázolt valóság mögött, első személyű narráció esetén sem azonosul a beszélővel. Ez az elbeszélőforma bonyolult alakok, magatartás-változások bemutatását teszi lehetővé, mert a hős egyénisége egyrészt emberi kapcsolataiban, másrészt az ezekhez való szubjektív viszonyában tárul fel. A narrátor sajátos, pontosan meghatározott helyzete világosan elkülöníti a hőst az írótól.

Szántó Tibor novelláinak hatása többnyire nem a gondolati tartalom újszerűségéből fakad, hanem az elbeszélés nézőpontjának megválasztásából. A sikerült elbeszélések olyan szemszögből közelítik meg az egyébként mindennapi helyzeteket, ahonnan a korábban rejtve maradt összefüggések is láthatóvá válnak.

Az író többnyire a mondanivaló szempontjából legfontosabb szereplő mellé szegődik, megfigyeli cselekvés közben, regisztrálja megnyilvánulásait. A belső történésekből csak annyit közöl, amennyi a hős cselekedeteiben, szavaiban, gesztusaiban tükröződik. Ez a megközelítési mód a viszonylag egyszerű lelkialkatú hősök bemutatására alkalmas, mivel személyiségjegyeik pusztán a környezetükhöz való viszonyukban is megragadhatók (*A megismerkedés, Olajmezőben sörösüveg, Akad mindentéle ember* stb.). Máskor a megfigyelő a tér egy meghatározott pontján helyezkedik el. Ezzel az eljá-

rással az előbbihez képest mélyebbre tud hatolni; rejtett kamerájával a szereplők életének olyan rétegeit tárja fel, amelyek a külső szemlélő előtt általában rejtve maradnak, mert csak a legintimebb helyzetben kerülnek felszínre. (*Náptöltvekenység, Hadd beszéljen, hadd mondja, Az el nem illanó gáz, Amikor hiba van – és amikor nincs* stb). Van végül olyan eset is, amikor az ember nem veti le az álarcot, csak ha már magára zárta az ajtót, s egyedül maradt a négy fallal. A világhoz való viszonya rendszerint korrekt, természetes emberi gyöngéin kívül semmit nem lehet a szemére vetni. Ennek a látszólag fedhetetlen magatartásnak az igazi tartalmát az író úgy mutatja meg, hogy megfigyelési pontját egyenesen az alak tudatába helyezi. (*A felmondás ideje*).

Szántó Tibort elsősorban az emberi magatartás-formák társadalmi és erkölcsi értéke izgatja. Új, ismeretlen területek feltárására nem vállalkozik, de azzal, hogy megnevezi, rendszerbe foglalja a tényeket, segít végleg birtokba venni a már ismertet. S bár maga nem mond ítéletet, legjobb művei belső rendjével súlyos kérdésekre irányítja a figyelmet.

VÁRÓCZI ZSUZA

László Lajos:

A BUSÓK FÖLDJÉN

Évszázadokkal ezelőtt a Mohácsi-sziget lakói rönksónakokon busóálarcban keltek át a Dunán, hogy kiüzzék a törököt Mohácsról. Az itt lakók azóta is minden évben felveszik a faálarcot a busóünnepségekre. László Lajos most megjelent szociografikus munkájában megpróbál a busóálarc mögé nézni, az ártéri emberek mindennapi életének rejtett valóságába hatolni. A könyv szerzője éveken át látogatta a Mohácsi-szigeten a víz ölelésébe zárt települések népét, részt vett egyszerű munkáikban, örömeikben, bánataikban. Talán ezért oldódtak fel előtte a tanyavilág sokszor még mindig primitív, a „nadrágos” embertől féltő lakói a maguk szűkkörű problémáikkal, ezért tárulhattak eléje az emberi szenvedélyek, belső küzdelmek.

Alig több, mint hatezer ember – hatvan-ezer holdon. Köröttük a Duna, „mely múlt, jelen s jövőndő.” A szerző is rendezni akar-

ja végre a szigetlakók jelenének közös dolgait. Ezért veszi sorra a város árnyékában kialakult, alig tízéves falunak, *Újmohácsnak*, a puszta vonzásában élő legkisebb és legfiatalabb összefüggő településnek, *Sárhátnak*, a fakadó vizek ölen fejlődő, halveszágú *Homorúdnak*, a magas löszfaltól évezredek óta óvott *Dunafalvának* és a sziget peremén virágzó Kis-Hollandiának, *Dávodnak* közelmúltját és jelenét.

László Lajos könyvének sikerét szociografiai jellegű problémafelvetéseinek időszerűsége és őszintesége biztosítja. Az igazmondás szenvedélyességével atmoszférát tud teremteni a köznapi élet egyhangúságában is. Világosan látja, s kendőzetlenül, gyakran a maga természetes valóságában tárja fel a tanyavilág társadalmi, gazdaságpolitikai és kulturális kérdéseit. Behatol a vályogtanyák világába, de ugyanakkor felfigyel az újmohácsi 180 új épületre, a homorúdi 12 új villára. Nem elégszik meg a tények egyszerű közlésével, felkutatja az események, történések logikái eredőit, s néha fanyar iróniával, néha részvétellel szól a fényretörés helyett még ma is sötétben vesztelő akaratokról.

A riportert éles szemével válogatja ki a települések embertípusait, típuscsoportjait. Szinte látjuk a Jehova tanúi szekta tagjait, akik, mint a középkori flagellánsok, magukat és egymást is korbácsolják – anno 1968, és ugyanakkor nyomorban tengődnek ma is. Benyúl a magánélet rejtett titkaiba, a szerelmi csalódások okaiba, a férjüket féltő homorúdi menyecskék támadásainak indítékai-
ba. Ugyanakkor bemutatja a volt tehenész fiút, aki most vett családjá részére négyezer forintos szőnyeget; a traktorost, akinek nemrég épült föl négyszobás modern háza. A sort folytathatnánk... Az élet összetettségében megnyilvánuló cselekvéseknek szinte minden rozsdafoltját és szírvárványszínét elénk szórja a szerző, de sohasem öncélúan, még csak nem is a romantikus érdekességhajhászás kedvéért. Írói szándékát, célkitűzését a műve közepén közölt pár sorban nyomatékosítja talán a legtalálósabban: „A harc az emberért, az emberrel, a természet erőivel még nem fejeződött be. Ellentétes erők összecsapásától telített itt a verőfényes nyár, a csikorgó tél, a rügyező tavasz és a gazdag gyümölcsöt kínáló ősz. De a harc középpontjában mindig az ember áll.”

Bizonyos, hogy a tehetetlenség és az életigenlő erők összecsapásában a közösségi összefogás, a munka együttes szeretete fog dia-

dalmaskodni. A könyv soraiból kicsendül: nehéz ugyan kilépni a paraszti lomhaságból, a szellemi sötétből, de lehet. Sokszor vigasztalannak tűnnék a mai élet képe, ha a megújulás nem nyitogatná a maga kapuit.

László Lajos művének hatását nagy mértékben fokozza bátor formai kísérlete. A táj sikeresen rajzolt plasztikus képével harmonikusan ötvöződik a múlt és a jelen életének történelme; az ár ellen folytatott hősi küzdelemmel a sziget szociografikus rajza. Mindez könnyed, olvasmányos, gyakran költői stílusban.

A szerkesztési elvként alkalmazott stílusmontázs eleven hatással töri át a szigettörténeti és szociográfiai adathalmazt. A gya-

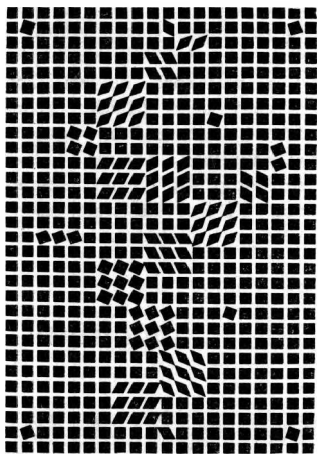
kori váltással filmszerűbbé, feszültebbé válnak ugyan a jellemek és az életsorsok ellentétei, de néha, mintha keresni kellene egy-egy reflektorfénybe került figura eseményfonalát. Keresgetnünk kell a keresztnévek között is, vajon azonosak-e a változó helyzetekben jelentkező hősök, vagy sem. Mindez azonban csekélység. László Lajos műve megújuló szociográfiai irodalmunkban rangos helyet foglal el, mert az eddig alig ismert szigetlakók népének mai életéről készített szigorúan reális számvetést – modern módszerekkel.

(Mezőgazdasági)

TÓTH ISTVÁN

SIMON BÉLA rajza

Nagy érdeklődést keltett Victor Vasarely pécsi kiállítása. A március 30-i megnyitó óta több ezren tekintették meg a városnak adományozott grafikai gyűjteményt. A kiállítás katalógusában maga a művész köszönti szülővárosát, látogatóit, s vázolja művészi elképzeléseit. „Pécs, Káptalan utca 3. Egy öreg udvarház, távolabb egy négytornyú nagy épület, még messzebb egy domb, talán hegy? A Tetyi... Ez az összes emléke egy hároméves kistiúnak szülővárosáról. Újabban hírek, újságcikkek, könyvek tudomásomra hozták, hogy Pécs város fejlődött, terjeszkedett, épült-szépült és belépett a modern korba... Kiállításom az első tavaszi fecske óhazámban, csaknem negyven évi távollét után. Szimbóluma is a bensőséges kultúrkapcsolatok megteremtésének Nyugat és Közép-Európa között” – írja Vasarely.

TV-szemle

ÜNNEPI ESTÉK

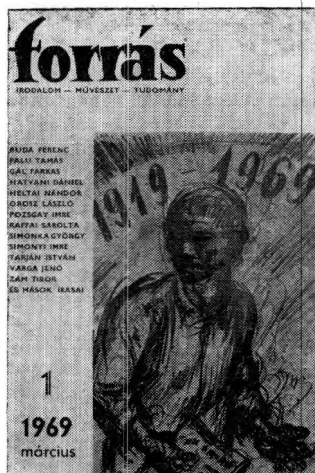
A kézből vacsorázó, papucsos család, aki leragad a képernyő előtt és a pontos idő megjelenéséig megbűvölten fűdik a szoba villódzó kékes fényében – olyan közhely, amit már nem illene említeni, ha történetesen nem most zajlott volna le ez a páratlan, négynapos ünnep, melyen családok tízezrei töltötték így estéiket.

Talán az ünnepi műsorokat nem is illik bírálni. Hiszen ha belegondolunk, pokoli feladvány lehet ez a tévé szerkesztőinek: négy napon át estéről estére úgy kell gondolkodniuk, hogy „minden igényt kielégítsenek”. Ez pedig, nagyon jól tudjuk, lehetetlenség. Molnár Ferenc *Testőre* még ilyesféle műsor volt, s legfeljebb azok moroghattak ellene, akik mostanában látták a vígszínházi előadást. Néhány más, a főműsor mellé sorakozó adás is ilyesformán „minden igényt kielégítőnek” bizonyult. A *Liszkay Judit-show* – amelynek címe, valljuk meg, kissé csikorog – jól pergő, bár kissé unalmas ének-tánc egyveleg volt. Kitűnő volt viszont a *Párizs dalban* című, hírességekkel vonzóvá tett, s mindenekelőtt Juliette Greco-ra épített zenés műsor. Szépgesztes volt a tévétől az is, hogy ezekben az ünnepnapokban kezdett el két, a hagyományoknak megfelelő sorozatot. Szombaton este új vidám vendégünk lesz ezután *Turpi úrfi*, a New York-i huligán-macska, akinek szüleit Foxi Maxi és a felejthetetlen Flintstone-ok révén már volt szerencsénk megismerni. Vasárnap esténként pedig ezentúl nem egy versenyzistálló-tulajdonos megkerült kisfiának végeláthatatlan „kalandait” kísérhetjük figyelemmel, hanem *Vidocq*-nak, a jóképű fegyencnek háromszáz évvel ezelőtti viszontságait. Ez is végeláthatatlannak ígérkezik, de ellene szólni nem lehet: a közönségnek kell a romantika.

Hogy végül a lényegre térjünk: a három többi főműsor elég gyenge együtttest alkotott. Az *Írta, aki mondja* című összeállítás alapötlete – hogy a színész ezúttal saját szövegét mondja el, az író szövegét viszont kénytelen előadni maga a szerző – talán nem rossz ötlet, de a megvalósítás egészen lapos volt. S talán Szendrő Józsefen és Várhelyi Endrén kívül senki se csinálta azt, amit Rátonyi Róbert pedig olyannyira beigért a bevezetőben. Az embernek határozottan az a benyomása támadt, hogy úgy látszik, mégiscsak jobb, ha az írók írnak és a színészek – nem írnak. S aztán láthattunk még Húsvét vasárnapján egy álcázott krimit, jobb sorsra érdemes színészek közreműködésével, majd Húsvét hétfőjén egy egészen közönséges, egyszerű olasz filmet, amit akár egy hétköznapi is bemutathattak volna. S csoda-e, ha ezekután az első hétköznapi így üdvözli az egyszerű polgár: végre! vége annak a sok sonkaevésnek és annak a sok ünnepi tévéműsornak.

(h.)

Folyóirat-szemle

A *Kiskunság* című antológia utódaként márciustól *Forrás* címen kéthavonként megjelenő folyóirat indult Kecskeméten. A város vezetői gondosan megalapozták az új folyóirat létrehozását: a korábban ott élők mellett fiatal művészeknek nyújtottak otthont és munkát, az elmúlt évben végigjárták a más vidékeken már működő folyóiratok szerkesztősegeit és tapasztalatokat gyűjtöttek. A folyóirat megtartotta a *Kiskunság* idején kialakított irodalmi, művészeti és tudományos jellegét, a szépirodalmi és művészeti írások mellett szociológiai, közgazdasági és helytörténeti cikkeket is megjelentet.

Első száma főként a hagyományápolás és a bázisteremtés szándékát mutatja. *Ötven éve történt* rovatában gazdag helytörténeti és dokumentum-anyagot közöl a Tanácsköztársaság időszakáról: többek között kecskeméti művelődéspolitikájáról és az Intéző Bizottság munkájáról. Az *Élő múlt* rovatban tanulmányt olvashatunk Tornyai Jánosról, dokumentumokat Petőfi István és Móricz Zsigmond kiadatlan levelezéséből s külön összeállítást a januári Ady évforduló kecskeméti ünnepségének anyagából.

Értekesnek, változatosnak ígérkezik a folyóirat *Hazai tükör* rovata. Az első számban Zám Tibor riportja, Kristó Nagy István művészeti írása és Szekér Endrének Arcképvázlat Buda Ferencről c. tanulmánya emelkedik ki, s figyelemre méltó Moldován Domonkos és Ortutay Gyula javaslata egy Kecskeméten alapítandó Magyar Paraszfestők Múzeuma ügyében.

A folyóirat szépirodalmi anyaga halványabb. A költői bázis látszik erősebbnek: a versek sorában többek között Gál Farkas, Hatvani Dániel, Pócsik Dezső, Raffai Sarolta és Simonyi Imre műveit olvashatjuk.

„Nagy nevek” hajszolása helyett jó ügyek szolgálatára indul a *Forrás*. Az első szám tartalma még jelentős megújulást nem mutat a korábbi antológia-formához képest, a fokozatos átmenet feltételei azonban biztosítottak látszanak. Külső megjelenése, változatos tipográfiája, kitűnő – talán kissé fényűző – papír-minősége szintén hozzájárulhat további fejlődéséhez, gazdagodásához.

Örömmel köszöntjük új folyóirat-társunkat és sikert kívánunk munkájához.

Sz. E.

Megkérdeztük...

Kende Sándor Pécssett élő prózaírónak nyolc kötete jelent meg. Az első 1943-ban, a legutóbbi, a „Felmentő ítélet” pedig az elmúlt évben. Most új műveiről és későbbi terveiről érdeklődünk.

– *Szerelmetes barátaim című regényem a Szépirodalmi-nál fog megjelenni, nemrég fejeztük be a kiadónál a kötet szerkesztését. Ismerve azonban a nyomdai áttutási időt, 1970-re várom, hogy napvilágot lásson. Hogy miről szól? Olyan tehetséges emberekről, akik közül az egyik az embertelenségig hajszolja magát a tehetsége követelte sikerért, a másik pedig ennek az embertelenségnek a kiszolgálásával – illetve azzal a szélmalomharccal, hogy az embertelent lázadásra bírja a hajsza ellen, az elaludt vágyak újraélesztésére – föladja egyéniségét: harapófogóba kerül, mert akár szolgál, akár lázít, így is, úgy is csak függvény. Modern tragédia? Aki elveszti egyéniségét, a szabadságát veszti el – az életét is. – Tragédia ma? A szépiatermelés világában az egyéniséget siratni? ... Azt hiszem, a tragédia-termés nem mennyiségi kérdés; ha gépszalagon születik is: egyenként, mindenkinek a magáé igenis az.*

– *Ez év elején új regénybe kezdtem. Címe még nincs. Napjaink kétféle fiatalember típusáról szól majd: a műszaki és a human érdeklődésű értelmiségiek konfliktusairól – melyiküké a jövő? Különbözők-e egymástól annyira, hogy végül is egyiküknek okvetlenül el kell idegenednie ettől a világtól? ... A választ még nem tudom, majd csak a regény befejezése után.*

játos szemléletű és formavilágú képlátás van kialakulóban. Amíg irodalmunkban ez a szellem már létező stílus, addig képzőművészetünkben lassan, de készülődik. Készül – ez a dunántúli, ha nem is iskola, de stílus. Máris számolni kell vele éppúgy, mint ahogyan művészettörténetünk számol az alföldi iskolával, vagy a hozánk sokkal közelebb álló szentendreivel...” – írja a kiállításról Takáts Gyula költő.

Képünk: Diskay Lenke: Kakas és tyúk.

Az újvidéki Forum Könyvkiadónál megjelent Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története* c. műve. A könyv 1918-tól, keletkezésétől 1945-ig kíséri nyomon a jugoszláviai magyar irodalom fejlődését, s első ízben nyújt róla átfogó képet. „Nyilvánvaló, hogy a szerző a jugoszláviai magyar irodalom teljes és tüzetes történetének megírására nem vállalkozhatott, de abban a hitben dolgozott, hogy műve előmunkálata lehet egy nagyobb arányú, kutatócsoportot foglalkoztató összefoglalásnak. Kitérőimaj a s válogatás szempontjai... kötöttek voltak, s egy fokkal esendőbbek talán, hiszen nem az ítéleteket, a kikristályosodott, megállapodott véleményeket foglalhatta össze, hanem szüntelenül ítéletmondásra kényszerült, nemegyszer a 'helyi', a 'vajdasági' és az egyetemesebb magyar irodalmi vagy esztétikai érték eljelentmondásának szorításában...” – írja könyvéről Bori Imre.

JÚNIUSI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

Bertha Bulcsu: Interjú Arató Károllyal
Czine Mihály: A forradalmi szocialista irodalom
Fábián Zoltán, Kende Sándor és Timár György elbeszélése
Hárs László és Petrolay Margit az ifjúsági irodalomról
Martyn Ferenc köszöntése
Pomogáts Béla: Ottlik Géza művészete
Tüskés Tibor új sorozata: A pécsi irodalom kistükre I.

Nagysikerű előadói esten szerepelt Pécsen április 2-án *Banner Zoltán*, kolozsvári előadóművész. A romániai magyar költészetet bemutató műsorán többek között Bartalis János, Horváth Imre, Dsida Jenő, Kányádi Sándor és Paskándi Géza művei hangzottak el.

Az előadóművész, aki egyben a kolozsvári Utunk c. kulturális hetilap művészeti szerkesztője, a Jelenkorhoz is ellátogatott s találkozott a szerkesztőség tagjaival és a folyóirat munkatársaival.

Csorba Győző költő a Magyar Írók Szövetsége megbízásából április első felében tíznapos nemzetközi költői találkozón vett részt a jugoszláviai Szarajevóban.

Zrinyi Miklós, a törökök réme címen megjelent a Szigetvári Várbarát Kör új kiadványa. A kötet *Leonhard Frizon*, jezsuita szerzetes XIV. Lajos megbízásából Zrinyi Miklós halálára készített 1665-ös latin nyelvű emlékbeszédének és panegyricusának eredeti és magyar szövegét tartalmazza. Az eredeti 1696-ban jelent meg először Augsburgban a „Selectae orationes panegyricae” c. gyűjtemény második kötetében. A beszédet Molnár Imre, a Várbaráti Kör elnöke, a panegyricust pedig dr. Écsy Ö. István ny. gimnáziumi tanár fordította.

A Baranya Megyei Könyvtár munkatársai — Csorba Győző iránításával — elkészítették a Jelenkor 10 évtolyamának repertóriumát. A mintegy húsz íves anyag végre kiadóra is talált: a Népművelési Propaganda Iroda vállalta a repertórium megjelentetését.

Újra megjelent az

ÚJ MAGYAR LEXIKON

sorozat I. kötete

Ára kötetenként 150,— Ft

Kapható utánvét mellett, valamint négy
hónapi részletfizetésre is. A sorozat tovább-
bi öt kötetét előjegyzéssel biztosítjuk
vásárlóink számára. Rendelésével keresse
fel a

Magyar Írók Könyvesboltját

Pécs, Kossuth Lajos utca 5.

(Pannónia Szálló épülete)

- - - - - Itt tessék levágni! - - - - -

MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA

Pécs, Kossuth Lajos u. 5.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az Önök által meghirdetett Új Magyar Lexikon sorozat
..... kötetét

utánvételt.
részletre.

Név

Lakcíme

Szem. ig. száma

Munkahelye

LÁTOGASSA

AZ **ART**
KINO
MŰSORAIT

MINDEN
HÉTFŐN ESTE

MŰSORON:

a filmművészet legértékesebb
alkotásai

BARANYA MEGYEI
MOZIÜZEMI
VÁLLALAT